

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

OSMANLI HARİCİYESİNDE BİR ASKER SEFİR:
HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA (1839-1916)

Yüksek Lisans Tezi

Muhammet KÖÇEN

Sivas
Temmuz 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

**OSMANLI HARİCİYESİNDE BİR ASKER SEFİR:
HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA (1839-1916)**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammet KÖÇEN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Sivas
Temmuz 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Osmanlı Hariciyesinde Bir Asker Sefir: Hüseyin Hüsnü Paşa(1839-1916)
Savunma Tarihi : 27.06.2019
Danışmanı : Doç.Dr.Mahmut AKPINAR

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Doç.Dr.Mahmut AKPINAR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Necati ÇAVDAR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Mevlüt DEDE

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Muhammet KÖÇEN tarafından hazırlanan Osmanlı Hariciyesinde Bir Asker Sefir: Hüseyin Hüsnü Paşa(1839-1916) başlıklı tez, kabul edilmiştir.

..../..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

22/07/2019

Muhammet KÖÇEN

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının meydana getirilmesi için yapılan araştırmaların her safhasında gerekli kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan, kendilerine her müracaatımda çalışma azmimi artıran, bürokrasi ve diplomasi tarihinin zengin mutfağına girmemi sağlayan, değerli hocam Doç. Dr. Mahmut Akpınar'a teşekkürleri bir borç bilirim.

Bir çalışmada doğru kaynaklara ulaşabilmek şüphesiz ki çok önemlidir. Bu açıdan arşivde geçirdiğim müddetçe gösterdikleri kolaylıklardan dolayı tüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeline teşekkür ederim.

Gerekli literatür taramalarında yol gösteren her zaman bilgi ve birikiminden istifade ettiğim tarihçi Sayın Meral şahin'e, tezi defalarca okuyup gerekli düzenlemeleri yapan ve yapıcı eleştirileri ile büyük bir katkı sağlayan Türkçe öğretmeni Sayın Ayşe Köçen'e, araştırmalarımın her aşamasında beni teşvik eden Menekşe Hanımefendi ve Mustafa Beyefendi ile çalışma sürecim boyunca desteklerini her daim hissettiğim Seda Taşkıran'a, yabancı dillere olan aşinalığı, diplomasi ve bürokrasi kültüründeki bilgisiyle ile her daim desteklerini hissettiğim babam Gazi Bey ile annem Mecbur Hanımefendi'ye minnettarım.

Muhammet KÖÇEN

Sivas 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
BİR ASKER BÜROKRAT VE DİPLOMATIN KİMLİĞİ	5
1.1. Aile Hayatı	5
1.2. Eğitim Hayatı	7
1.3. Şahsiyeti	10
1.4. Rütbe, Nişan ve Madalyaları	11
1.4.1. Osmanlı Devleti Tarafından Verilenler	12
1.4.2. Diğer Devletler Tarafından Verilenler	14
1.5. Hüsnü Paşa'nın Vefâtı	16
İKİNCİ BÖLÜM	19
ATAŞEMİLİTERLİKTEN SEFİRLİĞE (1867-1888)	19
2.1. Paris'te Üç Görev: Ataşemiliterlik, Maslahatgüzârlık ve Talebe-i Osmâniye Müdürlüğü	19
2.2. İstanbul'a Dönüş ve Harbiye Mektebi Hocalığı	28
2.3. İran Şahı'nın İstanbul Ziyareti ve Mihmândârlık	31
2.4. Rus İmparatoru'na Tebriknâme	34
2.5. İspanya Kralı'nın Cülusu ve Tebriknâme	37
2.6. Askerî Görevler (1875-1878)	39
2.7. Bosna-Hersek Meselesi ve Yenipazar Mukavelenamesi	43
2.8. Torpido Komisyonu Reisliği ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi İkinci Şube Müdürlüğü	50
2.9. Süveyş Kanalı Komisyonu	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	61
HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA’NIN SEFİRLİKLERİ.....	61
3.1. Çetine Sefirliği (1888-1889)	61
3.1.1. Sefirliğe Tayini.....	61
3.1.2. Prens Tarafından Kabul Töreni ve Ziyafet.....	64
3.1.3. Çetine’de Enflüvanza (Grip) Salgını.....	67
3.1.4. Hediyeleşme ve Tebrikler	67
3.1.5. I. Kosova Muhârebesi’nin Beş Yüzüncü Yıl Dönümü Nümayişi.....	71
3.1.6. Çetine Sefirliğinin Sona Ermesi.....	73
3.2. Petersburg Sefirliği (1889-1908).....	74
3.2.1. Petersburg’a Sefir Olarak Tayini	74
3.2.2. İstanbul’a Dönüş ve Petersburg Yolculuğu.....	76
3.2.3. Hüsnü Paşa ve Ermeni Meselesi	79
3.2.4. Yahudi Muhacirlerin Göç Sorunu	86
3.2.5. Türk-Yunan Savaşı (1897).....	91
3.2.6. III. Aleksandr’ın Ölümü.....	93
3.2.7. Rumeli’de Kriz: Makedonya İhtilâli (1902-1903)	95
3.2.8. Rus-Japon Muhârebesi ve 1905 Devrimi	99
3.2.9. Reval Görüşmeleri (9-10 Haziran 1908).....	104
3.2.10. Hüsnü Paşa Aleyhinde Bir Jurnal ve Bir Eleştiri Mektubu.....	106
3.2.11. Münasebetlerde Hediyeler, Tebrikler ve Ziyafetler	109
3.2.12. Sefaretlerde Görev Değişimi ve Petersburg’daki Sefirliğinin Sonu	113
SONUÇ.....	117
KAYNAKLAR.....	121
EKLER.....	139
Ek: 1. Hüseyin Hüsnü Paşa’nın Mührü	139
Ek: 2. Mekteb-i Harbiye’nin Öğretim Kadrosu “1286 (1869/1870)- 1293 (1876/1877)”	141
Ek: 3. Çetine Sefaret Binası	143
Ek: 4. Hüseyin Hüsnü Paşa’ya Ait Hâl Tercümesi.	145
Ek: 5. Hüseyin Hüsnü Paşa’nın Çetine Sefiri Tayin Edildiğini Gösteren Vesika.	147

Ek: 6. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Petersburg Sefirliğine Memur Edilmesini Gösteren Vesika.....	149
Ek: 7. Hüsnü Paşa'nın Eşi Zehra Hanım'a 1903 Senesinde Birinci Rütbeden Şefkat Nişanı Verilmesine Dair Vesika.	151
Ek: 8. Hüseyin Fevzi'nin Babası Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Yanına Gitmesi İçin Bir Ay Süreyle İzinli Olduğunu Gösteren Vesika.....	153
Ek: 9. Ağustos 1908'de Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Petersburg Sefirliğine Son Verilerek Yerine Turhan Paşa'nın Tayin Edildiğini Gösteren Vesika.....	155
ÖZ GEÇMİŞ.....	157

KISALTMALAR

A.} MKT.MHM.	:Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrâkı
A.}MTZ.(04)	: Sadâret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrâkı
age.	: Adı Geçen Eser
agm.	: Adı Geçen Makale
ags.	:Adı Geçen Sözlük
agt.	: Adı Geçen Tez
BEO	: Bâb-ı Âlî Evrâk Odası
bk.	: Bakımız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
DH. SAİDd	: Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri
DH.MKT	: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî
DH.SAİD.MEM	: Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahval İdaresi Memurin
DH.TMIK.M	: Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat
haz.	: Hazırlayan
HR. SAİD	: Hariciye Nezâreti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdiriyeti
HR.İD	: Hariciye Nezâreti İdare
HR.SYS	: Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri
HR.TH	: Hariciye Nezâreti Tahrirat
İ..AS..	: Askerî İrade
İ..DH.	: İrade Dahiliye
İ..DUİT	: İrade Dosya Usulü
İ..HR	: İrade Hariciye
İ..HUS	: İrade Hususi
İ..MTZ.(01)	: İrade Eyalet-i Mümtaze Yunanistan
İ..TAL	: İrade Taltifat
No.	: Numara

s.	: Sayfa
S	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğeri
vs.	: Vesaire
Y..A...HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Marûzât Evrâkı
Y..A...RES	: Yıldız Sadaret Resmi Marûzât Evrâkı
Y..EE..	: Yıldız Esas Evrâkı
Y..MTV	: Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı
Y..PRK..ASK.:	Yıldız Perakende Evrâkı Askerî Marûzât
Y..PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Evrâkı Başkitabet Dairesi Marûzâtı
Y..PRK.EŞA.	: Yıldız Perakende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..PRK.HR.	: Yıldız Perakende Evrâkı Hariciye Nezâreti Marûzâtı
Y..PRK.MBC	: Yıldız Perakende Evrâkı Mabeyn Cetvelleri
Y..PRK.MK.	: Yıldız Perakende Evrâkı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı
Y..PRK.MYD	: Yıldız Perakende Evrâkı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y..PRK.NMH	: Yıldız Perakende Evrâkı Name-i Hümayunlar
Y..PRK.TKM	: Yıldız Perakende Evrâkı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y..PRK.ZB.	: Yıldız Perakende Evrâkı Zabtiye Nezâreti Marûzâtı
Yay.	: Yayınları

TABLO LİSTESİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.	Hüseyin Hüsnü Paşa'nın " <i>Talebe-i Osmâniye Müdürlüğü Zamanında Fransa ve Belçika'daki Öğrencilere Yapılan Masraflar (31 Temmuz 1868-31 Ağustos 1870)</i> ".....	23
Tablo 2.	" <i>1875-1876 Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane'de Gösterilen Piyade Erkân-ı Harbiye Dersleri</i> ".....	29

ÖZET

1839-1916 yılları arasında yaşayan Hüseyin Hüsnü Paşa, bilhassa Osmanlı Devleti'nin hariciyesinde önemli görevler üstlenmiş bir asker, bürokrat ve diplomattır. Hüseyin Hüsnü Paşa, kariyerini babası Hüseyin Hüsnü Efendi gibi askerî alanda şekillendirme arzusu ile eğitimde modernleşmenin ilk ürünlerinden olan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun İdadîsi'ne gitmiştir. Bu mektepte örgün eğitimini tamamladıktan sonra devlet tarafından hem askerî bilgisini hem de yabancı dilini geliştirebilmesi için Paris'e gönderilmiştir. Yabancı dil ve harp sanatları ağırlıklı bir eğitim sonrasında Osmanlı Devleti'nin hariciyesine intisap eden Hüseyin Hüsnü Paşa, bu özelliği ile birçok kişiden ayrılan önemli devlet adamlarından birisidir.

Yurt dışı tahsilinin bitmesiyle 1867'de ilk olarak Paris ataşemiliteri unvanıyla Osmanlı dış ilişkilerinde önemli bir ağırlığa sahip olan Paris sefaretine görevlendirilmiştir. Paris ataşemiliteri olarak göreve başlayan Hüseyin Hüsnü Paşa; Paris maslahatgüzârlığı, İstanbul'da Harbiye Mektebi hocalığı, İran Şahı Nâsıreddîn'in İstanbul ziyaretinde mihmândârlık ve İspanya Kralı XII. Alfonso'ya nâme ulaştırma gibi birçok resmî ve özel vazifede bulunmuştur. Askerlik bilgisine, eğitime ve görev bilincine güvenilerek 1875-1878 yılları arasında Sırbistan, Karadağ ve Rusya'daki muhtelif cephelere görevlendirilmiştir. O döneme kadar daha ziyade diplomatik görevler üstlenen Hüseyin Hüsnü Paşa aldığı askerî görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Onun daha fazla mesuliyet gerektiren askerî görevlere yönlendirilmiş olması, ona duyulan güvenin bir işaretidir.

1879'da Osmanlı Devleti'nin Bosna Komiserliği, 1880'de Torpido Komisyonu reisliği, 1885'te Süveyş Kanalı Komisyonu İkinci Komiserliği ve aynı yıl Sanayi Mektebinin ıslahı gibi tali görevler üstlenen Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 1888'de Çetine sefirliğine getirilmesi kariyeri açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Karadağ'daki memuriyeti sürecinde tanınırlığı artan Hüseyin Hüsnü Paşa, daha sonra Sultan II. Abdülhamid'in iltifatına mazhar olmuştur. Hariciye görevlerindeki gayreti, görev bilinci, sadakati ve mesleki deneyimi göz önüne alınarak 1889'da Petersburg sefirliğine getirilmiştir. Görevin önemine ve süresinin uzunluğuna bakıldığında Petersburg sefirliği, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kariyeri açısından zirve noktasıdır.

Hüseyin Hüsnü Paşa devrin birçok devlet adamı gibi ilimle uğramış ve kendini geliştirmekten geri durmamıştır. Her ne kadar eseri olmasa da tarih ve coğrafyaya olan merakı, aldığı eğitimlere de bağlı olarak onu yetkin bir kişi haline getirmiştir. Devletin büyük ihtimam gösterdiği mekteplerden biri olan Harbiye Mektebinde Fransızca, tarih ve coğrafya dersleri vererek maarif çevresinde takdir kazanmıştır. Ayrıca Hüseyin Hüsnü Paşa, birkaç yabancı lisana vâkıftır. Oldukça donanımlı bir kişi olan Hüseyin Hüsnü Paşa bu bilgi ve becerilerini devlete hizmet yolunda bulunduğu memuriyetlerde kullanmaktan geri kalmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Hüsnü Paşa, Asker, Sefir, Hariciye, Çetine, Petersburg

ABSTRACT

Hüseyin Hüsnü Pasha, who lived between the years of 1839-1916, was a soldier, bureaucrat and diplomat who took important positions particularly in the Ottoman Empire. Hüseyin Hüsnü Pasha studied in Mühendishane-i Berrî-i Hümâyün İdadîsi, one of the first models of modernization in education with the desire to shape his career in the military field as his father Hüseyin Hüsnü Efendi did. After completing his formal education in this school, he was sent to Paris in order to improve both his military knowledge and his foreign language by the state. Hüseyin Hüsnü Pasha, who became a member of Ottoman Empire after his foreign language and martial arts education, was one of the important statesmen who separated from many people with this feature.

After the completion of his studies abroad, in 1867, with the title of Paris Military Attaché, he was first assigned to the Paris embassy, which had an important weight in the Ottoman foreign relations. Hüseyin Hüsnü Pasha, who started to work as Paris attaché, carried out many official and private duties such as Paris charge d'affaires, a lecturer in the Harbiye School in Istanbul, a guide to Iranian Shah Nasireddin during his visit to Istanbul and a deliverer of letters to Alfonso, the King of Spain XII. Hüseyin Hüsnü Pasha was assigned to various fronts in Serbia, Montenegro and Russia from 1875 to 1878, relying on his military knowledge, education and sense of mission. Hüseyin Hüsnü Pasha, who undertook more diplomatic duties until then, successfully fulfilled his military duties. The fact that he was directed to military missions requiring more responsibility is a sign of confidence in him.

Hüseyin Hüsnü Pasha, who served some secondary tasks such as the Commissar of the Ottoman Empire in Bosnia in 1879, the head of the Torpedo Commission in 1880, the Second Commissioner of the Suez Canal Commission in 1885, and the head of the reclamation of the School of Industry in the same year, was appointed as the chief of the Çetine in 1888, an important turning point in his career. Hüseyin Hüsnü Pasha, whose recognition increased during his tenure in Montenegro, was later paid Sultan II Abdulhamid's compliment. By taking into account his duty, loyalty and professional experience and his efforts in the foreign affairs offices, he

was attended in Petersburg Embassy in 1889. Considering the importance of the mission and the length of its time, his position in Petersburg Embassy is the peak point at Hüseyin Hüsnü Pasha's career.

Hüseyin Hüsnü Pasha, like many statesmen of the time, dealt with science and he did not refrain from improving himself. Although he did not have any academic works, his curiosity about history and geography made him a competent person depending on the trainings he took. He attended to the Harbiye Mektebi, which was one of the significant schools the state regarded, there he taught French, history and geography, and gained appreciation around. In addition, Hüseyin Hüsnü Pasha had a few foreign languages. Hüseyin Hüsnü Pasha who was a very well equipped person who did not hesitate to carry out his knowledge and skills on the way of all his state services.

Keywords: Hüseyin Hüsnü Pasha, Soldier, Ambassador, Foreign Ministry, Çetine, Petersburg

GİRİŞ

Hariciye Nezareti ve Babîali reformistlerinin gayretleriyle 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisi yeni bir kırılma yaşadı. Eski bürokrasi anlayışının yerini alan Tanzimat bürokrasisi beraberinde yeni bir bürokrat kimliği çizdi. Bu devlet adamı profili siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda çok kısa zamanda etkisini gösterdi. Tanzimat devlet adamları bir yandan kendilerini değiştirmeye bir yandan da toplumu ileriye götürmeye çalıştı. Tanzimatçı reformistler beraberlerinde idari anlamda da bir modernleşmeyi getirdiler¹. Bilhassa bunun etkilerini Osmanlı'nın dış temsilciliklerinde görmek mümkündür. Hariciye nezareti ile dış politikadaki kurumsallaşma başlatılırken, görev tanımlarının belirginleşmesiyle daha nizamlı bir sefaret hayatı ortaya çıktı. Sefirler “*müzakere, müşahede ve himaye*”² kapsamında daha aktif roller üstlenmeye başladılar.

İlber Ortaylı'nın ifade ettiği gibi “*Tespit edebildiğimiz mazideki insanların her biri, tarihin bir bölümünü temsil etme potansiyeline sahiptir. Elverir ki, tarihçi onu gerçekten tespit edebilsin ve ona kalemiyle yeniden hayat verebilsin.*”³ 19. yüzyıldan saltanatın kaldırılmasına değin Osmanlı Devleti'ne birçok alanda önemli hizmetleri olmuş, ancak bugün haklarında isimlerinden öte çok fazla bilgi sahibi olunmayan birçok devlet adamı bulunmaktadır. Osmanlı modernleşmesinde ya da yenileşmesinde Osmanlı elçilerinin de çok önemli bir yer tuttuğu ileri sürülebilir. Tanzimat'la birlikte yeniden benimsenen sürekli diplomasi sistemine göre, 130'dan fazla memur Devleti Aliyye'ye 22 siyasi merkezde hizmet etme imkânı bulmuştur. Bunların arasında 14 tane de asker kökenli memur bulunmaktadır⁴. Mesleki deneyimleri itibariyle asker kökenli memurların yarısından fazlasının hariciye mesleği ile ilgisi yoktu. Bunların aksine başından itibaren mesleki yaşamının çok büyük bir kısmını hariciye birimlerinde çalışarak geçirmiş olan Hüseyin Hüsnü Paşa,

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 72-73.

² Mehmet İpşirli, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 11, İstanbul 1995, s. 14.

³ İlber Ortaylı, “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, (I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 63.

⁴ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 1999, s. 23.

biyografi temelli bir çalışma için dikkatimizi çekmiş oldu⁵. Osmanlı Devleti'nin kendisini duraklatan ve gelişmesine mani olan tüm unsurlara yönelik bir mücadele verdiği ve dıştaki gelişmelerin birçok defa devleti beka sorunu ile karşı karşıya getirdiği bir süreçte 40 yılı aşkın bir müddet devletine büyük bir gayret ve sadakatle hizmet etmiş Hüseyin Hüsnü Paşa'nın portresini çizmeye çalışarak, Tanzimat devrinin devlet adamı profiline katkı sunmayı amaçladık.

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın hem özel hem de mesleki yaşam öyküsü tespit edilmeye çalışılırken, öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikaları üzerinde yoğunlaştık. Arşiv vesikalarının yanı sıra Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin hariciye nezareti sâlnâmelerinden, askerî sâlnâmelere, devrin birer tanığı derecesindeki gazetelere kısacası Hüseyin Hüsnü Paşa'nın hayatına ışık tutabileceğini düşündüğümüz tüm birinci el ve ikinci el kaynaklara başvurulmaya çalışıldı. Biyografi temelli çalışmalarda özellikle ele alınan şahsın hatırat türünde bir eseri mevcut değilse genelde biyografi yazarlarının, özelde de tarihçilerin önünde bir güçlüktür. Ancak Hüseyin Hüsnü Paşa gibi devletine bağlı bir devlet adamının hayatını ortaya koymak doğrultusunda yaptığımız incelemeler ile var olan bu eksiklik giderilmeye çalışıldı.

Çalışmamızda ilk olarak Hüseyin Hüsnü Paşa'nın ailesi, şahsiyeti ve eğitim durumu gibi kendisi hakkında daha özel meselelere yer verildi. Böylelikle Hüseyin Hüsnü Paşa'nın pek bilinmeyen ve karanlıkta kalan yönlerinin daha sağlıklı bir şekilde izah edilmesi arzulandı. Sonra ise Hüseyin Hüsnü Paşa'nın hariciyeye intisabından başlayarak Paris Sefareti ataşemiliterliği, maslahatgüzarlığı, Talebe-i Osmaniyye müdürlüğü, Harbiye Mektebi hocalığı, İran Şah'ının İstanbul ziyaretinde mihmandarlık görevi, Bosna-Hersek komiserliği, Süveyş Kanalı komisyonu komiserliği, Rus İmparatoru'na name gönderilmesi ve İspanya Kralı'nın cülusunun tebriki gibi sefirlik vazifesinden önceki memuriyet ve görevleri ele alındı. Son olarak da bulunduğu memuriyetlerdeki gayretleri ile artık Osmanlı Devleti'nin yönetici

⁵ Devlet-i Aliyye'nin askerî birimlerinde, bürokrasi ve diplomasi kalemlerinde öne çıkmış ve bu tez çalışmasında hayatı kaleme alınan Hüseyin Hüsnü Paşa ile aynı adı taşıyan birçok devlet adamı bulunmaktadır. Harbiye Nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa, Bahriye Nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa, Trablusgarb Valisi Hüseyin Hüsnü Paşa, Selanik, Girit ve Yanya Valisi Hüseyin Hüsnü Paşa belki de aynı adı taşıyan devlet adamlarından en meşhurlarıdır. Tez çalışmamıza konu olan devlet adamı ise 1839-1916 yılları arasında yaşam sürmüş, Devlet-i Aliyye'ye birçok kademede asker, birçok kurumda bürokrat ve Çetine ile Petersburg şehirlerinde diplomat kimliğiyle hizmet vermiş olan Hüseyin Hüsnü Paşa'dır.

kadrosu ve Sultan II. Abdülhamid'in dikkatini çekmeye başlayan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Çetine sefirliğine atanması ve bu görev döneminde olup bitenler ifade edildi. Şöyle ki, Karadağ ile olan diplomatik münasebetler, elçi karşılama töreni, hediye, kutlama ve tebrik babında yaşanan protokol uygulamalarından bahsedildi. Son olarak ise artık Sultan II. Abdülhamid'in en itimat ettiği devlet adamlarından biri konumuna gelen Hüseyin Hüsnü Paşa'nın deneyim kazandığı Çetine sefirliğinden sonra tayin edildiği Petersburg sefirliği dönemi araştırıldı. Sefarete nasıl tayin edildiği, Petersburg'a yolculuğu gibi hadiseler bir yana, o yıllarda ciddi bir soruna dönüşen Ermeni Meselesi, Yahudi muhacirlerin göçü, Rus-Japon Savaşı ve 1905 Devrimi gibi mühim meselelerde Hüseyin Hüsnü Paşa'nın tutumu ortaya konulmaya çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR ASKER BÜROKRAT VE DİPLOMATIN KİMLİĞİ

1.1. Aile Hayatı

Hüseyin Hüsnü 1839 yılında İstanbul'un İstinye semtinde⁶ dünyaya geldi⁷. Kendi eliyle yazmış olduğu siciline göre, Sultan II. Mahmud zamanında “*sarayda müteşekkil Asâkir-i Şâhâne mütekaitlerinden*” olan, kendisiyle aynı isme sahip Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur⁸. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Hüsnü Bey'den başka bir de kız evladının olduğu bilinmektedir⁹.

Hüseyin Hüsnü Bey, Zehra isminde bir hanımla evlendi¹⁰. Çiftin biri kız biri de erkek olmak üzere iki çocukları vardı. Kız çocukları hakkında pek bilgi yoktur¹¹. Oğullarının ismi ise Hüseyin Fevzi idi¹². Hüseyin Fevzi'nin askerî bir eğitim aldığı

⁶ Adnan Şişman'ın Hüseyin Hüsnü Paşa'nın hüviyeti hakkında verdiği malumata göre Paşa İstanbul'un İstinye semtindedir. Bk., Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 123.

⁷ Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, C: 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 125.

⁸ “İsmim Hüseyin Hüsnü. Pederimin ismi Hüseyin Hüsnü'dür ve cennet-mekân Sultan Mahmud Han hazretlerinin zamân-ı hümâyûnlarında sarayda müteşekkil Asâkir-i Şâhâne mütekaidlerinden...” bk. *BOA., HR. SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897). Arşiv vesikalarının temin edildiği süreçte arşiv kurumunun ismi Başbakanlık Osmanlı Arşivi olması hasebiyle bu tez çalışmasında “BOA” kısaltmasının kullanılması uygun görülmüştür.

⁹ *BOA., Y.PRK.EŞA.*, no: 20/35 (28 03 1900).

¹⁰ *BOA., İ. TAL.*, no: 38/308 (29 07 1903). Hüseyin Hüsnü Bey'in eşi Zehra Hanım hakkında bulunan malumat oldukça mahdut bir seviyededir. Ancak Zehra Hanım'ın 1903 yılında Şefkat Nişanı ile taltif edilmesi hem onun bu tarihte hayatta olduğunu hem de bu payeye layık birisi olduğunu göstermektedir. Bk. *BOA., İ. TAL.*, no: 38/308 (29 07 1903). Bilindiği üzere bu nişan savaşlarla, deprem, yangın, su taşkını vb. olaylarda para yardımında bulunmak yoluyla devlet ve millete faydası dokunan kadınlara verilmek üzere ortaya konulan nişanın ismidir. 1878 yılının Ramazan ayının son gününde Osmanlı Sultanı'nın isteğiyle yapılan nişanın toplam üç rütbesi vardır. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 315. Bu nişanın kordonunun ortası beyaz, kenarı yeşil renklidir. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 38.

¹¹ Hüsnü Bey ile eşi Zehra Hanım'ın kız evlatlarının ismi bilinmemektedir. Bununla birlikte bir vesikada Hüsnü Bey'in, kızının oğlu Yakup'tan bahsedilmektedir. Nitekim sonraki yıllarda ismi topçu mektebine girmek istemesi vesilesi ile geçen Yakup, dolayısıyla Hüsnü Bey'in yeğeni olmaktadır. Bk. *BOA., Y.PRK.EŞA.*, no: 20/35 (28 03 1900).

¹² *BOA., Y.MTV.*, no:163/213 (15 04 1901). “*Onun da bir oğlu, Mühendis Hüsnü Engin ve iki kızı Âver ve Güzin Hanımlar*” vardır. Bk. Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Göztepe*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1969, s. 144. İsimlerini zikrettiğimiz Hüsnü Engin Beyefendi ve Âver ile Güzin Hanımefendilerin Hüseyin Hüsnü Bey'in torunları olduğu anlaşılmaktadır.

bilinmektedir. Hangi okullarda eğitim gördüğü hakkında bilgi yoktur¹³. Bir belgeye göre, askerî eğitimin ardından 1900’de mülazımlık rütbesi ile orduda göreve başladığı anlaşılıyor. Zira 1903 senesinde Hüseyin Hüsnü Bey’in, Mâbeyn-i Hümayûna gönderdiği bir yazıda oğlu Hüseyin Fevzi’nin üç seneden beri mülâzımlık rütbesinde bulunduğu ve terfi ettirilmesi gerektiğini ifade ettiği görülmektedir¹⁴. Nitekim 1903 senesinde babasının talebi üzerine Hüseyin Fevzi’ye yüzbaşılık rütbesi verildi¹⁵. Hüseyin Fevzi’nin de tıpkı dedesi ve babası gibi askerliği bir meslek olarak tercih etmesi, ailede askerlik mesleğine çok büyük bir ilgi ve teveccüh olduğunu göstermektedir.

Hüseyin Hüsnü Bey’in üstlendiği görevler, onun birçok defa memleketten ve ailesinden uzak kalmasına yol açtı. Bu durumun her şeyden önce büyük bir aile özlemi ile birlikte onda bazı duygusal problemlere ve acılara sebep olduğu söylenebilir. Ancak fedakârlığı önemli bir düstur haline getiren Hüseyin Hüsnü Bey bunlarla başa çıkabilmiş, nerede olursa olsun kendisine tevdi edilmiş görevleri layıkıyla yerine getirmiş ve devlet menfaalarını her şeyin üstünde tutmuştur¹⁶.

Hüseyin Hüsnü Bey’in İstanbul’da eşi ve çocukları ile yaşamış olduğu ve aile hayatına tanıklık eden iki farklı mekân tespit edilebilmiştir. Bu mekânlardan ilki yazın Kefeliköy dalyanının kurulduğu yerde bulunan yalıdır¹⁷. İkincisi ise Göztepe’de “*Cavid Paşa Sokağı’nda Hasip Paşa Köşkü’nün hemen altında idi. Yakın*

¹³ BOA., Y. PRK. EŞA., no: 38/43 (08 08 1903).

¹⁴ BOA., Y. MTV., no:163/213 (15 04 1901).

¹⁵ BOA., Y. PRK. EŞA., no: 38/43 (08 08 1903).

¹⁶ Hüseyin Hüsnü Paşa hiçbir zaman vazife yerinin uzaklığından şikâyet etmemiş, birçok defa memleket topraklarından ve ailesinden uzak kalsa da Devlet-i Aliyye’nin çıkarlarını her şeyden üstün tutmuştur. Devrin bazı devlet adamları görev yerlerini beğenmediklerinde bunu dile getirirlerken Hüseyin Hüsnü Paşa, tereddütsüz vazife yerine koşan bir devlet adamıdır. Bu durum kıymete değer bir mevzudur. Nitekim bilhassa sefaret görevlerinin devlet adamlarında bazı duygusal sıkıntılar meydana getirebildiği bilinmektedir. Şu örnek oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği üzere 1883 yılında Viyana sefirliğinde vazifeyi Edhem Paşa’dan devralan Sadullah Paşa bulunmakta idi. Bk. BOA., İ.HR., no: 18120/289 (25 03 1883). Viyana’da sefirlik yapan Sadullah Paşa’nın bir bunalım sonucu intihar ettiği söylenir. Bu intihar hadisesinin zuhûr etmesindeki çeşitli âmillerin varlığını müverrihler izaha çalışmaktadırlar. Fakat İstanbul’dan uzakta kalma sonucu bir bunalımın mevcudiyeti aşikârdır. Bu ve buna benzer hadiseler bilhassa sefirlik vazifesinin başka yönlerini de aydınlatması bakımından son derecede önemlidir. Ayrıca intiharın Osmanlı memleketinde olduğu gibi yabancı memleketlerde de çeşitli vesileler ile gündeme geldiği unutulmamalıdır. Ancak söylenenlerin birçoğunun asılsız olduğu üzerinde durulmuştur. “*Sadullah Paşa’nın vefatı hakkında Viyana gazeteleri tarafından neşr olunan müfteri-yâtn tekrarından ibaret gibi görünen bir makale...*” Bk. BOA., HR.SYS., no: 37/60 (10 02 1891).

¹⁷ A. Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 176.

zamana kadar ayakta olan bu harap köşk 1969'da yıkılmış ve yerinde Engin apartmanı yükselmiştir.”¹⁸

1.2. Eğitim Hayatı

Hüseyin Hüsnü'nün örgün eğitim hayatı Osmanlı geleneksel eğitiminin ilk basamağı olan sıbyân mektebiyle¹⁹ başladı. Sıbyân mektebinde Kur'an-ı Kerim, ilmihal, hesap, ahlâk gibi dersler gördü. Sıbyân mektebiyle Rüşdiyeden²⁰ sonra bir askerî okul olan Mühendishane-i Berrî-i Hümâyun İdadîsi'nde²¹ okudu²². Bu mektebe muhtemelen 1852 yılında başladı. Ayrıca burada aldığı Fransızca ve Arapça dersleri onun bu dilleri geliştirmesine önemli bir katkı yaptı²³. Hüseyin Hüsnü sicilinde de “*Fransız lisanında tekellüm (konuşma) ve kitabet (yazı yazma) edebilirim*” demektedir²⁴.

Tanzimat Devri'nde Osmanlı Devleti birçok öğrenciye burs imkânı tanıyarak çeşitli Avrupa ülkelerine tahsil için göndermekteydi. Bu ülkeler arasında da askerî

¹⁸ Bedi Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 144.

¹⁹ Sıbyan mektepleri Devlet-i Aliyye'de ilköğretim seviyesinde eğitim veren öğrenim kurumlarıdır. Bu mekteplerin temel hedefi talabeleri okuryazar yapmak, temel dini malumatları ve matamatiksel hesapları öğretmektir. Bk. Zülfü Demirtaş, “Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri Ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, (2007), s. 174.

²⁰ İleri düzey askerî mekteplere talebe hazırlamak ve donanımlı memurlar hazırlamak amacıyla rüştiye mekteplerinin kurulmasına 1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ce hükmedildi. Bk. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 40.

²¹ Bu okulun topçu subayı yetiştirilmesi gayesi ile açılmış olduğu bilinmektedir. Mühendishane-i Berrî-i Hümâyun İdadîsi'nin açılış tarihi olarak 1795 veya 1796 seneleri gösterilmektedir. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 602.

²² Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, s. 125.

²³ Mehmet Demiryürek, “Türkiye'de Yabancı Dil Olarak Fransızca Öğretiminin Tarihi Gelişimi Üzerine Bir değerlendirme (1891-1928)”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 28, (2013), s. 130.

²⁴ *BOA., HR. SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897). Hüseyin Hüsnü gibi Osmanlı devlet adamlarının yabancı lisan bilmeleri Devlet-i Aliyye'nin menfaatleri açısından oldukça önemlidir. Zira bilindiği üzere ilk daimi elçiliklerden beklenen yararın sağlanamamasında dil hususu önemli bir sorun teşkil etmişti. Sorunun aşımı için Rum tercümanlara başvurulmuş fakat onların casusluk faaliyetleri neticesinde sır mefhumu delinmiş ve Osmanlı diplomasisi büyük yara almıştı. Ancak bu menfi hadiseler aslında Osmanlı hâriciyesi için önemli bir tecrübeydi. Bk. Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s. 84. İfade etmeye çalıştığımız sıkıntılar Türk ve Müslümanların yabancı dil öğrenerek diplomaside güvenilir kimselerin rol oynaması için nihayetinde bir Tercüme Odası'nın kurulmasını gündeme getirmiştir. Bk. Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık Ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, Ankara 2006, s. 106.

okullardaki başarısıyla bilinen Fransa tercih edilmekteydi²⁵. Nitekim Hüseyin Hüsnü de 1856 senesinde Fransa’da tahsil görmesi için Paris’e gönderildi²⁶. Hüseyin Hüsnü, Paris’e geldiğinde kendisi gibi Mühendishane-i Berrî-i Hümâyun İdadî’sini tamamlayan on talebe ile birlikte 17 Aralık 1856 tarihinde Prytanée Impèrial Militaire²⁷ mektebine kaydoldu²⁸. Hüseyin Hüsnü, Prytanée Impèrial Militaire’de 30 Haziran 1857’ye kadar eğitim gördü²⁹. Hüseyin Hüsnü’nün, Paris şehrindeki eğitimi 30 Haziran’dan Ekim 1857’ye kadar tatil sürecine girdi. Hüseyin Hüsnü, 1857 senesinin Ekim ayında “*Paris’in şehir sınırları dışında bulunan Grenelle Mahallesi, Violet Sokağı 53 numaralı binada Fransız Maârif-i Umûmiye Nâzırı'nun himâyesinde*”³⁰ açılan Mekteb-i Osmanî’ye³¹ kaydoldu³². Grenelle Mahallesi’ndeki bu mektepte eğitime 1857 senesinin Kasım ayında başladı. Hüseyin Hüsnü, 1858-1859 ders yılının ilk yarısında iki şubesi mevcut olan Mekteb-i Osmanînin diğer talebeleri ile birlikte 1859 yılı Ocak ayında bir imtihana tabi tutuldu. Hatta bu imtihanın sonuçlarının payitahta iletildiği, bunun üzerine bir dizi adımın atıldığı da görülmektedir³³. Sonuçları Payitaht’a iletilen bu raporda şu ifadeler yer almıştır:

Evvelâ “*Dil bakımından öğrenciler genellikle zayıftırlar. Magin, Vieille ve Pavet de Courteille II. şubeyi ikiye bölmek gerekliliği üzerinde hemfikirler. Müstereken şikâyet ettikleri bir husus da öğrencilerin okula giriş için azâmî yaş sınırı olarak tesbit edilen 17’nin üzerinde olmalarıdır. Denetim Komisyonu Başkanı Gustave Rouland da bu durumdan memnun değildir. Komisyonun 31 Ocak 1859 tarihli oturumunda başkan üyelere şu tekliflerde bulunur: Buna göre II. sınıf iki şubeye*

²⁵ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Karadağ’da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 124.

²⁶ Adnan Şişman, *age.*, s. 67.

²⁷ Bu mektep Fransa’nın köklü eğitim kurumlarından birisi olup La Flèche şehrinde teşkil edilmiştir. Descartes gibi pek çok ünlü simanın eğitim gördüğü bu mektep farklı zamanlarda farklı amaçlarla derslere devam etmiştir. Bk. https://pl.wikipedia.org/wiki/Prytanée_National_Militaire/erişim (18.12.2018).

²⁸ Adnan Şişman, *age.*, s. 19.

²⁹ Adnan Şişman, “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 5, S. 5, (1986), s. 126.

³⁰ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, 23-24.

³¹ Bu mektep Osmanlı Devleti’nin Fransa’ya gönderdiği talebelerin buranın lisanını öğrenmesi ve burada eğitim görmesi için Paris’te açılmıştır. Mektebin teşekkül senesi olarak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 1857 senesi gösterilmektedir. 1874 senesinde kapatıldığı ifade edilen bu eğitim kurumunda Süleyman Seyyid, Şeker Ahmed Paşa gibi birçok tanınmış sima tahsil görmüştür. Bk. https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKfMg7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Mektebi_Osmani.html/erişim (15.12.2018).

³² Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, s. 123.

³³ *age.*, s. 42-43.

ayrılacaktır. I. şubede 14 (Cemal, Edip, Rifat, Salim, Mustafa Tahir, Hüsnü, Ferhat, Mustafa, Hüsnü Osman, Şükrü, Galip, Faik, Hamdi, Ahmet Rauf), II. şubede 9 öğrenci (Osman, Süleyman, Eşref, Ahmet Tahir, Ahmet, Kadri, İbrahim, Süleyman, Mehmet, Cemil, Hurşit) bulunacaktır. II. şube öğrencileri Aritmetik ve Tarih okurlarken, aynı zamanda Fransızca dersleri de alacaklardır.”³⁴ 25 Temmuz 1859 tarihinde ise bir öneri sonucunda bazı öğrenciler mektepten çıkarıldı. “Yılsonu şubelerde en son öğrenci mevcudu I. şubede 12 (Fuad, Cemal, Mustafa Tahir, Hamdi, Hüsnü, Salim, Galip, Faik, Şükrü, Ahmet Rifat, Mustafa Eşref), II. Şubede 6 (Ahmet Kadri, Cemil, Ahmet Tahir, Mehmet, İbrahim, Süleyman), III. şubede 3 (İsmail Hakkı, Münir, Emin)’tür.”³⁵

1861 senesinin Eylül ayında Hüseyin Hüsnü, diğer Mekteb-i Osmanî talebeleri gibi sınava girdi ve kendisi ile birlikte on yedi talebe başarılı oldu. Sınavda Fransızca haricinde matematik, tarih, coğrafya derslerinden sorular soruldu. Başka kimsenin yeterli görülmediği fizik ve kimya derslerinde Hüseyin Hüsnü’nün başarılı olması hocaların dikkatini çekti. Okulla ilgili bilgi alan Fransa’nın eğitim bakanı, Hüseyin Hüsnü’nün de aralarında bulunduğu bazı başarılı öğrencilerin Ecole Militaire De Cyr’ye³⁶ tavsiye edildiğini bildirdi³⁷. Mekteb-i Osmanîdeki eğitimini Aralık 1861’de tamamlayan³⁸ Hüseyin Hüsnü, vakit kaybetmeden Ecole Militaire de Saint-Cyr adlı mektepte eğitimine devam etti. Hüseyin Hüsnü, Ecole Militaire de Saint-Cyr isimli mektepteki eğitimini 1864 yılında bitirdi. Eğitimine hiçbir fâsıla vermeyen Hüseyin Hüsnü, 1864 senesinin Ocak ayında Ecole d’Etat-Major³⁹ adlı mektebe kayıt oldu ve buradaki tahsilini ise 1867’de tamamladı⁴⁰.

Başarılı bir eğitim hayatını geride bırakan Hüseyin Hüsnü, birincilik diplomasını büyük bir gururla aldı ve akabinde erkân-ı harp sınıfına kabul edildi⁴¹. Bu onun için büyük bir onurdu. Ayrıca Hüseyin Hüsnü, eğitimi boyunca büyük bir

³⁴ *age.*, s. 43.

³⁵ *age.*, s. 44.

³⁶ Bu mektep Napolyon tarafından 1803 senesinde Fontainebleau’da açılmıştır. Bk. <https://www.britannica.com/topic/Saint-Cyr-military-academy-France> erişim (15.05.2018).

³⁷ Kuntay Gücüm, *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa’nın Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 280.

³⁸ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, s. 67.

³⁹ 19. asrın en mühim askerî okullarından olan bu mektep, Fransa’da yer almakla birlikte tarihte kapılarını seçkin talebelere açmış ve eğitim vermiştir. Bk. https://fr.wikipedia.org/wiki/École_d'état-major erişim (15.12.2018).

⁴⁰ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, s. 123. Hüseyin Hüsnü Paşa, Ecole d’Etat Major adlı mektebi tamamlayan ve Devlet-i Aliyye’nin askerî kuvvetlerinde görev almış olan ilk kişilerdendir. Bk. *age.*, s. 84-85.

⁴¹ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 124-125; *BOA., HR. SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897).

ilgi gösterip Tarih ve coğrafya alanlarında kendisini geliştirerek ilmini muallimlik yapabilecek kadar ileri bir seviyeye taşıdı⁴².

1.3. Şahsiyeti

Hüseyin Hüsnü Bey'in şahsiyetinin şekillenmesinde asker kökenli bir aileden geliyor olmasının büyük rolü vardı. Babası Hüseyin Hüsnü Efendi Osmanlı sarayında yıllarca muhtelif askerlik hizmetlerinde bulunmuş, mesleğini asker olarak tamamlamış bir zattı. Ayrıca hizmeti sebebi ile devletin kıymet verdiği ve takdir ettiği bir kimseydi. Sakin bir çocukluk dönemi geçiren Hüseyin Hüsnü Bey, babasından fazlasıyla etkilendi. Hüseyin Hüsnü Bey'in aile ortamı ve babasının iş çevresi ileride görüleceği gibi kendisinin şahsiyetini de şekilendirdi. Bilhassa Hüseyin Hüsnü Bey'in uzun yıllar yurt dışında kalarak farklı okullarda tahsil görmüş olması, onun birçok açıdan kişisel gelişimine ve fikriyatına hüsn-ü tesir etti.

Daha öğrencilik yıllarından itibaren oldukça müspet bir profil çizen Hüseyin Hüsnü Bey, özellikle çalışkanlığıyla dikkatleri çekti ve sevildi. Osmanlı erkân-ı harp sınıfının kapılarının açılması ve sonraki yıllarda bürokrasiye intisabı ile başlayan kariyerinde vazifesini en iyi şekilde yapmaya çalışması, ciddiyeti, prensipliliği ve sebatkârlığı onun belirgin bir surette öne çıkan yönleridir. Hüseyin Hüsnü Bey, kariyer basamaklarını bir bir tırmanırken kendisine tevcih edilen hiçbir vazifede şikâyete uğramadı ve üstlendiği memuriyetlerden alınmayı gerektirecek hiçbir hatası ve kusuru olmadı. Hüseyin Hüsnü Bey sicilinde bu husus hakkında “*Ta'yîn buyrulduğum me'mûriyyetlerden infisâlim vuku bulmadığı gibi hakk-ı âciz-ânemde hiçbir tarafın da şikâyet vâki olmamıştır*”⁴³ diyerek ayrıca dikkat çekmektedir.

Uzun yıllar memleket dâhilinde ve haricinde çeşitli kademelerde devlete hizmette bulunan Hüseyin Hüsnü Bey, şahsiyetiyle yalnızca Osmanlı yönetim kadrolarının değil devrin padişahlarının da dikkatini çekti. Bir devlet adamı için büyük bir kıymeti haiz olan padişahın iltifatına nail olma onuruna birçok defa erişmiş bir kişidir. Özellikle Hüseyin Hüsnü Bey'in üstlendiği her görevde büyük bir gayret göstermesi Sultan II. Abdülhamid'in dikkatinden kaçmadı. Ayrıca birçok meselede

⁴² BOA., DH. SAİDd..., no: 435/26 (04 03 1840).

⁴³ BOA., HR. SAİD., no: 30/5 (23 08 1897).

Hüsnü Bey'in isminin ehliyet ve nezaket gibi çok değerli mefhumlar ile anılması onun şahsiyeti hakkında çok değerli bilgiler vermektedir⁴⁴.

Şahsiyeti ve devlet adamlığı ile kendisini tüm memuriyetlerinde sevdirebilmeyi başaran Hüseyin Hüsnü Bey, dönemin muhalif ses ve siyasi teşekküllerinden de uzak kalmaya çalıştı. Gerek İttihat ve Terakki öncesi gerek sonrasında yönetim karşıtı hiçbir oluşum içerisinde yer almadı. Hüseyin Hüsnü Bey için en önemli husus Osmanlı Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda bulunduğu memuriyetlerde çalışmaktı. Ancak Hüseyin Hüsnü Bey'in bu tavrı bazı kesimlerce eleştirilmektedir. Mesela Jöntürkler, Hüseyin Hüsnü Bey'i Sultan II. Abdülhamid ile yakınlığından dolayı "*Müstebid Abdülhamid'in hariciye bürokrati*"⁴⁵ olarak adlandırmışlardır.

Hüseyin Hüsnü Bey, oldukça yardım sever bir kimseydi. Yalnızca kendi çocukları ile değil akrabalarının çeşitli sıkıntıları ile yakından ilgilenirdi. Söz konusu duruma bir misal vermek gerekir ise 1900 senesinde Hüseyin Hüsnü Bey, bir akrabasının çocuğu olup, yetim kalan Ahmed isimli bir gencin topçu mektebince kabulü için büyük gayret sarf etti. Ülke dışında olmasına rağmen Hüseyin Hüsnü Bey hassasiyet göstererek aileden ilgisini ve desteğini esirgemedi⁴⁶.

1.4. Rütbe, Nişan ve Madalyaları

Osmanlı Devleti'nin hariciye nezareti yıllıklarında yalnız "Devlet-i Aliyye'nin" verdiği değil "düvel-i ecnebiye" adıyla yabancı devletlerin verdiği

⁴⁴ BOA., Y.A...HUS., no: 26/229 (27 09 1889).

⁴⁵ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 132.

⁴⁶ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 20/35 (28 03 1900). Ayrıca Hüseyin Hüsnü Bey, zamanının önemli entelektüellerinden birisi idi. Her türlü alanda bilgi ve becerisini artırmak Hüsnü Bey için önemliydi. Petersburg'da elçilik görevini yerine getirirken bir piyano fabrikasını ziyaret etmesi hatta imal edilen piyanoların çeşitlerine kadar sayabiliyor olması bunun açık göstergelerinden birisidir. Bk. BOA., Y..PRK.EŞA., no: 37/14 (14 08 1891). Hüseyin Hüsnü Bey'in tarih ve coğrafya alanında ki bilgisi malumdur. Nitekim Hüsnü Bey ilerideki bölümlerde görüleceği üzere dönemin bir askerî mektebinde bu derslerin hocalığını yapacaktır. Ancak Hüsnü Bey'in bu alanlarda kaleme aldığı bir eseri mevcut değildir. Yine sonraki fasıllarda görüleceği üzere devrin bazı simaları ise bilgi sahibi oldukları alanlarda çeşitli ürünler ortaya koymuşlardır. Mesela Hüsnü Bey'den önceki Osmanlı Devleti'nin Çetine sefiri olan Ahmed Cevad Paşa'nın çeşitli eserleri kaleme alması gibi. Bk. Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 91. Ahmed Cevad Paşa, Hüsnü Bey gibi asker kökenli bir kimsedir. Yenileşme devrinde asker kökenli olmayan birçok ismin de çeşitli eserler kaleme aldığı görülür. Örneğin bu isimlerin başında Ahmed Cevdet Paşa gelmektedir. Ahmed Cevdet Paşa Tarih-i Cevdet, Tezâkir-i Cevdet, Ma'rûzât, Kısas-ı Enbiyâ, Kırım ve Kafkas Tarihçesi, Mukaddime-i İbn Haldûn eserleri gibi pekçok esere imzasını atmıştır. Bk. Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: 7., İstanbul 1993, s. 448-449.

nişanlarında tarif edildiği görülmektedir. Hüseyin Hüsnü Bey de uzun meslek hayatında birçok rütbe, nişan⁴⁷ ve madalya⁴⁸ ile takdir ve taltif edildi.

1.4.1. Osmanlı Devleti Tarafından Verilenler

1859 senesinde Paris şehrinde öğrenim gören Hüseyin Hüsnü Bey'e derslerindeki başarılarına mükâfat olarak; Devlet-i Aliyye tarafından mülâzım-ı sânilik rütbesi verildi⁴⁹. Hüsnü Bey, 1865 senesinde terfi ederek erkânı harbiye yüzbaşılığı, 1867'de de erkân-ı harp kolağalığı⁵⁰ rütbelerini hâiz oldu⁵¹. Hüsnü Bey o sene 35 altın maaş ile Osmanlı hariciyesine Paris sefaretî ataşemiliteri olarak ilk adımı attı ve üç yıl sonra rütbesi binbaşılığa, 1873'te de rütbesi kaymakamlığa⁵² yükseltildi⁵³.

1876 tarihinde meydana gelen Sırbistan, Karadağ muhârebelerine iştirak ettiği sırada Hüsnü Bey'in rütbesi Devlet-i Aliyye tarafından miralaylığa⁵⁴ terfi kılındı⁵⁵. Tuna Şark Ordu-yı Hümâyunu refâkatinde bulunurken oradaki hizmetine mükâfaten 1877'de mîrliva oldu. Ayrıca kendisine ikinci rütbeden Mecidi⁵⁶, üçüncü rütbeden Osmanî⁵⁷ nişanları verildi⁵⁸. Hüsnü Bey, Mekteb-i Sanâyinin ıslahına memur

⁴⁷ Nişan, bir memleketin bekasına müspet cihette katkıda bulunan kişilere verilen somut bir simgedir. Bk. Nejat Eralp, "Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 683.

⁴⁸ Devlet-i Aliyye için madalya ile taltif etme yönteminin nişan ile taltif etmeden önce ortaya çıktığı söylenebilir. Hatta 1730 senesinde meydana gelen Patrona Halil ayaklanması sonrasında ortaya konulan altından Ferahi madalyasının Devlet-i Aliyye'nin ilk madalyası olduğu bilinmektedir. Nişan ile madalyayı birbirinden ayıran bazı unsurlar bulunmaktadır. Mesela madalya nişanlardan biraz daha küçüktür ve iki tarafı da işlenmiştir. Bk. *age.*, s. 685.

⁴⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, s. 125. Bu askerlik teşkilatında zabıtlığın ilk derecesiydi. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, C: 2, s. 612.

⁵⁰ Bu rütbe yüzbaşı ile binbaşı arasında bulunmaktadır. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, C: 2, s. 288.

⁵¹ Hüsnü Paşa'ya "Erkân-ı mezkûre kolağalığı tevcih" buyrulmuştur. Bk. *BOA.*, *DH. SAİDd.*, no: 435/26 (04 03 1840).

⁵² Yarıbay karşılığı kullanılan askerî bir tabirdir. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 885.

⁵³ Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, s. 125.

⁵⁴ Bir askerî rütbenin ismidir. Miralay bir üst dereceye yükselince Mirliva olurken, Mirliva'nın derece itibarıyla üstü ise Ferik rütbesidir. Miralay rütbesine kadar subaylara "bey" denilmekle birlikte Mirliva ve üst rütbelerdeki kişilere "paşa" denilmekteydi. Bu askerlere elkap olarak ise "Saadetlü efendim" şeklinde bir hitap yazısı tercih edilmekteydi. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, C: 2, s. 545.

⁵⁵ Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, s. 125.

⁵⁶ Devlet-i Aliyye'nin nişanlarından birisidir. Genellikle halk tarafından Mecidiye nişanı şeklinde bilinmektedir. Bu nişan 1852 senesinde meydana getirilmiştir. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, C: 2, s. 428.

⁵⁷ Devlet-i Aliyye'nin en önemli nişanlarından birisidir. Bu nişan padişah Abdülaziz zamanında 1861 yılında verilmeye başlanmıştır. Ayrıca Osmanî nişanının devlete faydalı hizmetlere bulunan kişilere taltif maksadıyla verildiği bilinmektedir. Bk. *age.*, s. 737.

⁵⁸ *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi.*, 1306, s. 556-557.

edildikten sonra ise devlet tarafından mükâfat olarak Sanâyi-i Nefise madalyası ile taltif edildi.

Hüseyin Hüsnü Bey 1888’de 6000 kuruş maaş ve 4000 kuruş tahsisat ile Çetine sefirliğinden sonra 1889’da rütbesi ferikliğe⁵⁹ terfi ettirilerek 10000 kuruş tahsisat ve 6000 kuruş maaşla Petersburg sefiri oldu⁶⁰. Kısa bir süre sonra da Hüsnü Bey’e birinci rütbeden bir kıt’a Mecîdî Nişanı verildi⁶¹.

1895 senesinde Petersburg sefirliği sırasında Hüseyin Hüsnü Bey, üstün hizmetlerinden dolayı Devlet-i Aliyye tarafından Murassa Osmanî⁶² nişanına layık görüldü⁶³. Hüseyin Hüsnü Bey bu nişanı almaktan duyduğu sevinci mâbeyn-i hümayûna ileterek “*şimdiye kadar gördüğüm taattufât-ı seniyyeye karşı ne suretle arz-ı teşekkürât ve memnûniyyet*” eylemekten aciz olduğunu ifade ederek padişaha bağlılığını bir kez daha vurguladı⁶⁴. Nişan alan kişinin veren makama hitaben buna benzer teşekkür yazıları kaleme alması oldukça yaygındı. Münşeat mecmualarına ve kitaplarına bakıldığında bunun örneklerini görmek mümkündür⁶⁵. Hüseyin Hüsnü Bey’e sadakati ve gayreti nedeniyle Devlet-i Aliyye tarafından 1897 yılında müşir⁶⁶ rütbesi verildi⁶⁷. Aynı yıl Hüsnü Bey devlet tarafından yâverânlığa dâhil edildi⁶⁸.

⁵⁹ Askerî terminolojideki karşılığı tümgeneral, korgeneraldir. Kolordularda üst düzey komutan olarak vazife ifa etmekteydiler. Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 298.

⁶⁰ *BOA., DH. SAİDd...*, no: 435/26 (04 03 1840).

⁶¹ “*Petersburg Sefiri Saâdetlü Hüsnü Paşa Hazretlerine ihsan buyrulmuş olan birinci rütbeden bir kıt’a Mecîdî Nişânının...*” Bk. *BOA., DH. MKT.*, no: 107/1709 (20 03 1890). Hüsnü Paşa’nın Petersburg sefiri olduktan kısa bir süre sonra bu nişan hususunun gündeme geldiğini mevcut vesikalardan anlamaktayız. Bk. *BOA., DH.MKT.*, no: 88/1698 (13 02 1890).

⁶² Devlet-i Aliyye tarafından verilen Osmanî nişanının değerli taşlar ile süslü halidir. Bu nişanı alan kimsenin devlete bin kuruş gibi bir miktar ödemesi gerekmekteydi. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, C: 2, s. 582.

⁶³ “*Müşârün-ileyhe Murassa Osmânî Nişân-ı zî-şâmı ihsan buyrularak muâmele-i lâzimenin icrâsı...*” Bk. *BOA., İ.TAL.*, no: 85/83 (15 08 1895). Nişanın muameleleride kısa sürede halledilmeye çalışıldı. Bk. *BOA., BEO*, no: 50375/672 (21 08 1895). Rusya’da sefirlik vazifesini ifa eden Hüsnü Bey’e bu nişanı Petersburg’a giden Yüzbaşı Hamdi Efendi ulaştırdı. “*Yâverân-ı hazret-i şehen-şâhîden Yüzbaşı Hamdi Efendi bendeleri bugün Petersburg’a vasil olarak kullarına tenezzülen ihsan buyrulan Murassa Nişân-ı Osmânîyi ve şifre miftâhını sakattan sâlim olduğu hâlde tevdi etti.*” Bk. *BOA., Y.PRK.EŞA.*, no: 60/22 (30 08 1895).

⁶⁴ *BOA., Y.MTV.*, no: 104/127 (02 09 1895).

⁶⁵ Nejat Eralp, *agm.*, s. 685.

⁶⁶ Askerlik terminolojisine göre bu rütbe derecelerin en yükseğidir. Derece itibariyle vezirlik rütbesi ile eşittir. Müşir rütbesinin tanzimattan sonraki yıllarda ihdas edildiği bilinmektedir. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, C: 2, s. 636. “*Mareşal*” Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 885.

⁶⁷ *BOA., İ.TAL.*, no: 48/123 (28 10 1897). Rütbesi müşirliğe yükseltilen Hüsnü Bey’in rütbe menşurunun da yaverandan Binbaşı Timur Bey’e ulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bk. *BOA., İ.AS.*,no: 58/22 (14 11 1897). Menşurun tanımı ise şu idi: “Osmanlı hükümdarının kararıyla vezirlik, müşirlik gibi derecelerin bir taltif ile verildiğini gösteren fermanıdır. Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 715.

Hüsnü Bey, yâver-i ekrem unvanının kendisine ihsan buyrulmasından dolayı teşekkür için payitahta telgraf çekti ve duyduğu memnuniyeti:

“Bu kere dahi kullarına bir sûret-i fevka’l-âdede olarak merhameten ve tenezzülen yâver-i ekremlik unvân-ı celîlinin ihsân buyrulduğuna dâir şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâd-şâhî mantûk-ı celîlinin tebşîr-i hâvî otuz teşrîn-i evvel tarihli telgraftnâme-i âlîleri kemâl-i meserretle resîde-i dest-i tâ’zim ve tekrîm oldu az zaman içinde mazhar olduğum işbu lutf ve âtîfet-i celîle-i şehen-şâhiden dolayı ne yolda arz-ı şükrân ve mahmîdet eyleyeceğimi bi-hakkın takdîrden âciz kalıyorum vücûd-ı akdes-i hümâyûnları bu mülk ve devlet için bir saâdet olan veliyy-i ni’met-i bî-minnet efendimiz pâd-şâh-ı a’zamımız hazretlerinin dâimâ muvâzıbı bulunduğum izdiyâd-ı ömr-i şehen-şâhileri duâ-yı vâcibü’l-edâsını” bu vesile ile tekrar anarak kendisini “hemîşe fedâ-yı câna hazır bir sadık bende bilmekle” iftihar ettiğini söyledi⁶⁹.

1.4.2. Diğer Devletler Tarafından Verilenler

Hüseyin Hüsnü Bey, Paris sefaretî ataşemiliterliği vazifesini ifa ederken Fransız hükümeti tarafından kendisine dördüncü rütbeden bir kıta Lejyon Donör⁷⁰ Nişanı verildi⁷¹. Bu nişan Hüsnü Bey’in yabancı bir devletten aldığı ilk nişandır.

Hüsnü Bey’in sicilinden de anlaşıldığı üzere: Hüsnü Bey’e, Lejyon Donör Nişanın’dan sonra İspanya Devleti tarafından bir kıta üçüncü rütbeden Saint Elizabet Nişanı verildi⁷².

Petersburg sefirliği sırasında Hüsnü Bey’e, 1891 senesinde İran Devleti’nin sefiri olan Mirza Mahmud Han tarafından birinci rütbeden Şîr ü Hurşîd⁷³ Nişanı

⁶⁸ “Petersburg Sefiri Devletlü Hüsnü Paşa hazretleri yâverân-ı kirâm-ı hazret-i şeh-r-yârî silk-i celiline idhâl buyrulmuş olduğundan...” Bk. BOA., İ..AS., no: 43/22 (31 10 1897).

⁶⁹ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 29/28 (31 10 1897).

⁷⁰ 19 Mayıs 1802’de reis-i cumhur Bonapart tarafından ihdas olunmuştur. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 389. Napolyon Bonapart Fransa’da Direktuar Dönemi’ni sona erdirip birinci konsül olarak iktidarı ele aldıktan sonra birçok önemli reformlar gerçekleştirdi. Bu yeniliklerden biriside herkesi daha iyi çalışmaya teşvik etmek için lejyon donör (Légion d’Honneur) nişanını ihdas etmesiydi. Bk. Mehmet Yılmaz, *Avrupa Tarihi*, Konya 2004, s.188-189. Bu nişan birçok kişiye verilmiş ancak bunlar arasında en dikkati çeken Sultan Abdülmecid olmuştur. Bir Osmanlı padişahının nişan alması olağan bir şeydi. Ancak Osmanlı tarihinde ilk kez Sultan Abdülmecid Fransız imparatoru III. Napolyon’un “Legion d’honneur” nişanını kabul etti. Bk. Cevdet Küçük, “Abdülmeçid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 261.

⁷¹ Hüsnü Paşa bu nişanın dördüncü rütbesini almıştır. Bk. BOA., DH. SAİDd..., no: 435/26 (04 03 1840).

⁷² BOA., HR. SAİD., no: 30/5 (23 08 1897).

⁷³ Hicri 1224 senesinde Feth Ali Şah tarafından ihdas olunmuştur. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 410. Avrupa memleketlerindeki anlamda nişan ile

verildi⁷⁴. 1894 yılında ise Hüsnü Bey'e, Rusya İmparatoru II. Nikola tarafından Sen Aleksander Nevski⁷⁵ Nişanının şövalye rütbesi verildi. Rus İmparatoru tarafından bir nişan ile taltif edilen Hüsnü Bey hemen Osmanlı hariciye nezaretine bir telgraf çekerek:

“Haşmetlü İmparator hazretleri bende-nize Sen Aleksander Nevski Nişanı'nın şövalye rütbesini i'tâ etmiş olduğundan İmparator-ı müşârün-ileyh hazretlerinin iki güne kadar icrâ olunacak resm-i izdivâcî münâsebetiyle ber-mû-tâd nişânı mezkûru tâlik edebilmekliğim için lâzım gelen müsâade-i seniyye-i hazreti pâd-şâh-înin istihsâlini ricâ eylerim” dedi⁷⁶.

Ocak 1895'te Petersburg'da bulunan Karadağ Prensi Nikola, Osmanlı Devleti'nin Rusya sefiri Hüsnü Bey'i Danilo⁷⁷ Nişanı ile taltif etti. Nişan ile beratı da hemen Hüsnü Bey'e teslim edildi⁷⁸. 1896 yılında Buhara Emiri tarafından Paris eski sefiri Ziya Paşa ve Petersburg sefiri Hüsnü Bey'e murassa Buhara Nişanı verildi⁷⁹. 1897'de Hüseyin Hüsnü Bey'e, Habeş hükümeti tarafından birinci rütbeden Mihr-i

taltifin esasen İslam memleketlerinde 19. yüzyılda zuhur ettiği görülmektedir. Nitekim İran Şahı Ali'nin zamanında “Nişan-ı Hurşid, Nişan-ı Şir-i Hurşid” isimli nişanlar bulunmaktaydı. Bu nişanların İran'ın ricaline, yabancı devletlerin sefirlerine ve askerlere verildiği anlaşılmaktadır. Bk. İbrahim Artuk, “Nişan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 33, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 156.

⁷⁴ “Petersburg Sefiri Saâdetlü Hüsnü Paşa hazretlerine İran Devlet'i tarafından itâ kılınan birinci rütbeden Şir u Hurşid Nişânının müşârün-ileyh cânibinden kabul ve lede'l-icâb ta'lîki istîzânına dair Hâriciye Nezâreti Celîlesinin tezkiresi...” Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 20831/322 (28 08 1891). Ayrıca Hüsnü Bey kendi eliyle yazmış olduğu sicilinde “Acem devleti tarafından üçüncü rütbeden Şir u Hurşid nişanını hâizim” demiştir. Bk. *BOA., HR. SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897).

⁷⁵ 1722'de Çar I. Petro tarafından ihdas olunmuştur. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 396.

⁷⁶ *BOA., İ.HR.*, no: 10/346 (24 11 1894). Söz konusu izdivaç, II. Nikola'nın 1894 senesinde bir Alman Prensesi olan Aleksandra ile evlenmesidir. Bk. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 364. Hüsnü Bey'in sicilinde Rusya Devleti tarafından bir de üçüncü rütbeden Sent An Nişanı aldığı yazılıdır. Bk. *BOA., HR. SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897). Bilindiği üzere bu nişan 14 Şubat sene 1735'te Şarl Frederik tarafından ihdas olunmuştur. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 396.

⁷⁷ Bu nişan Karadağ'ın istiklali için ihdas olunmuştur. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 393.

⁷⁸ *BOA., İ.TAL.*, no: 31/72 (28 01 1895). Bu nişanın muamele işlemleride kısa bir sürede tamamlanarak kabul olundu. Bk. *BOA., BEO.*, no: 42097/562 (30 01 1895).

⁷⁹ “Paris Sefir-i sabıkı Ziya ve Petersburg Sefiri saâdetlü Hüsnü Paşalar hazerâtına Buhara Emiri hazretleri tarafından itâ kılınan Murassa Buhara Nişanının...” Bk. *BOA., BEO.*, no: 62325/831 (28 08 1896). Bu tarihte Buhara Emiri Abdulahad idi. Emir Muzaffereddin'in 1885'te vefâtından sonra yerine geçen oğludur. Bk. Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 250. Abdulahad'ın emirliği yirmi beş sene sürdü. Onun vefâtından sonra yerine oğlu Alim Han geçti. Bk. “Buhara Emirinin vefâtı ve Tesir-i Azim”, *Beyân-ül Hak*, 23 Ocak 1911, s. 1770. Hüsnü Bey'e Buhara Nişanı verildiğinde emir Abdulahad'ın oğlu Alim Han'da Petersburg'da bulunmaktaydı. Emir Abdulahad vefât ettiğinde veliaht olarak oğlu Mir Alim Han idi. Bk. Şerik, “Buhara da Yeni Emir”, *Teârûf-i Müslimîn*, C. 2, S. 31, 26 Ocak 1911, s. 107-108.

Süleymani⁸⁰ Nişanı verildi⁸¹. 1908 senesinin Eylül ayında Hüseyin Hüsnü Bey’e, Rusya İmparatoru II. Nikola tarafından birinci rütbeden murassa Sen Aleksandr Nevski Nişanının verildiği Petersburg Osmanlı sefaretinin hariciyeye bildirmesinden anlaşılmaktadır. Hüsnü Bey’in Petersburg sefirliğinin nihayet bulmasından sonra almış olduğu bu nişan aynı zamanda kendisine verilen son nişandı⁸².

1.5. Hüsnü Paşa’nın Vefâtı

1906 senesinde hiç olmazsa birkaç aylığının ödenmesi için ricada bulunacak⁸³ kadar zor günler yaşayan Hüseyin Hüsnü Paşa, giderek artan maddi sıkıntılar ve sağlık problemleri içerisinde kendini buldu. Söz konusu sıkıntılar yalnızca Hüsnü Paşa’ya mahsus olmayıp Avrupa’nın çeşitli başkentlerinde sefirlik yapan birçok ismin de geçim sıkıntısı nedeni ile devlete farklı zamanlarda başvurduğu bilinmektedir⁸⁴. Ayrıca sefareterde sefir düzeyindeki diplomatların haricindeki memurların da zaman zaman ekonomik sıkıntılar çektikleri hatta bu durumun dedikodulara dahi sebebiyet verilmesinden korkulduğu görülmektedir. Bu kapsamda Hüsnü Paşa’nın, Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesi’ne gönderdiği 14 Temmuz 1905 tarihli bir yazı oldukça dikkat çekicidir:

⁸⁰ Habeş Hükümetinin bu nişanı dönemin bazı devlet adamlarına da tevcih ettiği anlaşılmaktadır. Meselâ Halil Rifat Paşa gibi. Bk. Nurettin Birol, “Halil Rifat Paşa”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, (2003), s. 280.

⁸¹ *BOA., İ.TAL.*, no: 45/124 (08 11 1897). Bu nişanın muameleleri kısa bir sürede halledildi. Bk. *BOA., BEO.*, no: 77733/1037 (11 11 1897). Hüsnü Paşa’ya bu nişan verildiğinde Habeşistan’ı II. Menelik yönetmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Habeşistan arasındaki siyasi münasebetler bu hükümdar zamanında tesis edilmiştir. Hatta Menelik 1896 senesinde İstanbul’a birde elçi göndermiştir. Bk. <http://nacikaptan.com/?p=3481>/erişim (22.10.2018).

⁸² *BOA., İ.TAL.*, no: 25/456 (30 08 1908). Bu nişan kısa sürede kabul edildi. “*Haşmetlü Rusya İmparatoru hazretleri tarafından Petersburg sefiri sabıkı Hüsnü Paşa hazretlerine itâ olunan birinci rütbeden murassa Sen Aleksandr Nevski Nişânının kabul ve lede’l-icâb tâ-likî...*” Bk. *BOA., BEO.*, no: 255354/3405 (27 09 1908). Şüphesiz ki yabancı bir devlet tarafından bir nişana, madalyaya layık görülmek övünç vesilesidir. Fakat yabancı devletler tarafından verilen nişan ve madalyaların taşınmasının da padişah iradesine bırakılmış olduğu unutulmamalıdır. Bk. Nejat Eralp, *agm.*, s. 686.

⁸³ Hüsnü Paşa, ödenmeyen aylıklarının sayısı artınca durumu bir rica ile Payitahta bildirmiştir. Bu ricasında kendisinin on yedi seneden beri fasılasız Petersburg sefaretinde görev yaptığını, “*yâr ve ağıyâra karşı en müşkül zamanlarda bile veliyy-i ni’met bi- minnet halife-i azîmimiz efendimiz hazretlerinin şân ve şevket-i hümâyûnlarını tamamıyla muhafazaya*” çalıştığını ancak nasıl oluyorsa kendisinin uzun müddetten beri malî sıkıntılara çare bulunmadığını, hâlbuki kendisinin hariciye nezâretine daha önce de bu husus hakkında müracaat ettiğini ifade etti. Bk. *BOA., BEO.*, no: 218498/2914 (21 09 1906).

⁸⁴ Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 32.

“Sefâret-i seniyyenin masârifât-ı mübremesi otuz ayı mütecâviz tedâhülde bırakılması hasebiyle Rusya Posta ve Telgraf Nezareti, Rusya hariciye nezareti vasıtasıyla tehdîd-âmîz mütemâdiyen şikâyâtta bulunduğundan” ve aynı “sebepten dolayı sefâret-i seniyye tercümanlarıyla kapıcısı maaşlarını alamadıkları halde sefâret-i seniyyeyi terk edeceklerini beyan etmelerinden nâşî her ne kadar defaât ile hariciye nezâret-i celîlesine mürâcaat edilmiş ise de şimdiye kadar bir netîce-i matlûbeye muvaffak olunmadığından ve böyle bir hâlin devamı ise Devlet-i Aliyye'nin âlî-şân ve şerefine ve rızâ-i âliye gayet mugayir bulunduğundan ve kil ü kale dahi müceb olmakla bundan tevellüd edecek sâlifü'l-arz masârifât mübremenin ihsân buyrulması istirhâmıyla doğrudan doğruya merhamet-i şâh-âneye ilticâ ettiğimin mübârek hâk-i pâ-yi kerem ihtivâ-i mülûk-âneye arz...”⁸⁵

Her türlü güçlüğe rağmen fedakâr bir biçimde görev yapan Hüsni Paşa, Ağustos 1908'de Petersburg sefirliği görevinden alındı. Hüsni Paşa görevinden alındığında 69 yaşındaydı. Hüsni Paşa, bu tarihten itibaren kendisine yeni bir vazife tevcih edilmeyen bir yaveran-ı ekremdi⁸⁶. Hüsni Paşa'nın, bir yandan maddi sıkıntılarını aşmaya çalışırken⁸⁷ bir yandan da artık herkesçe bilinmeye başlanan hatta jurnallere bile yansıyan romatizma gibi hastalıklar ile uğraştığı görülmektedir⁸⁸. Ancak Hüsni Paşa'nın maddi ve sağlık sorunları uzun yıllar devam etti. Bu sıkıntılar içerisinde Hüsni Paşa 1916 senesinde vefat etti. Hüsni Paşa yaşamını yitirdiğinde yetmiş yedi yaşında bulunmaktaydı⁸⁹.

⁸⁵ BOA., Y.PRK.EŞA., no: 92/47 (14 07 1905). Hüsni Paşa'nın maddi sıkıntılarının muhatabı hariciye nezaretinin de mevcut sorunları ihmal etmeyerek birçok defa maddi sıkıntılara çözüm noktasında değindiği bilinmektedir. Bk. BOA., BEO, no: 222842/2972 (31 12 1906).

⁸⁶ BOA., BEO., no: 253448/3380 (23 08 1908).

⁸⁷ “Petersburg Sefiri Hüsni Paşa hazretlerinin üç yüz on iki ve üç yüz on üç senelerinden mütedâhil on üç maaş ile mahsûsâtının cümlesinin birden tesviyesi mümkün olmadığı...” Bk. BOA., İ.HUS., no: 23/71 (28 12 1898). Hüsni Paşa nihayetinde kendisi gibi bir memur babanın çocuğuydu ve bilindiği kadarıyla ticaret vb. gibi alternatif bir geçim kaynağı da yoktu. Ayrıca devrin bazı bürokratlarının sahip olduğu ailevi bir servetten de mahrumdu. Bir örnek vermek gerekirse bürokrat kimliği ile tanınmış simalardan birisi olan Kostaki Musurus Paşa gibi bazı isimler emekliye ayrılışları da maddi bir problem çekmeyecek kadar bir serveti haizdiler. Bk. Nurdan Şafak, *agt.*, s. 32. Hüsni Paşa'nın maaşını tam zamanında alamadığını gösteren birçok vesika bulunmaktadır. Böyle bir durum vaki olduğunda devletin başvurduğu çözümlerden birisi biriken maaşların bir kısmını vermektir. Hüsni Paşa bu durumu pek çok kez yaşamış bir kimsedir. Bk. BOA., BEO, no: 93613/1249 (31 12 1898).

⁸⁸ Faiz Demiroğlu, *Abdülhamide verilen Jurnaller (50 Yıldır Neşredilmeyen Vesikalar)*, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955, s. 96.

⁸⁹ Sinan Kuneralp, *age.*, s. 80.

İKİNCİ BÖLÜM

ATAŞEMİLİTERLİKTEN SEFİRLİĞE (1867-1888)

2.1. Paris'te Üç Görev: Ataşemiliterlik, Maslahatgüzârlık ve Talebe-i Osmâniye Müdürlüğü

İlk kez Osmanlı sefaretlerine ataşemiliter⁹⁰ tayini, 1864 senesinde Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Ahmed Esad Bey'in,⁹¹ Fuad Paşa⁹² tarafından Paris sefaretine görevlendirilmesiyle başladı. 19. asrın ikinci yarısında askerî istihbaratın formelleşmesi ve bürokratikleşmesi dolayısıyla dış dünya ile eş zamanlı olarak ataşemiliteri memur edilen Ahmed Esad Bey aynı zamanda Paris'te, Talebe-i Osmâniye⁹³ müdürlüğüne de getirildi. Ağustos 1867 tarihine kadar Paris ataşemiliteri olarak görev yapan Ahmed Esad Bey'in yerine getirilen Mirliva Hüseyin Vasfi Paşa⁹⁴ kısa bir süre görev yaptıktan sonra yerine Hüseyin Hüsnü Bey memur edildi⁹⁵.

⁹⁰ Ataşe sefarette vazifeli olan bazı memurlara verilen addır. Ataşeler, bir devletin diplomatik vazifelerinde muayyen bir uzmanlık alan için memur edilen ve devletini uzmanı bulunduğu alan ile temsil edebilen ve gerektiğinde görev yerinde vuku bulan hadiseler ile ilgili malumat toplayabilen kimselerdir. Bk. <http://www.ozelliklerinedir.com/buyukelcilik-buyukelci-atese-ve-maslahatguzar-nedir/erişim> (18.6.2018).

⁹¹ Devlet-i Aliyye'nin sadrazamlarından birisidir. Ahmed Esad Bey, Osmanlı sultanı Abdülaziz döneminde sadrazamlık vazifesini yerine getirmiştir. Esad Bey'in harbiye okulundan sonra yüzbaşı rütbesini haiz olduğu bilinmekle birlikte sadrazamlık makamında bulunan Fuad Paşa'nın iltifatına mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Esad Bey, Paris'teki Osmanlı elçiliğinin ataşeliğine getirildi. Bu arada Paris sefaretinde görev ifa eden Esad Bey'e binbaşı rütbesi verildi. Hatta sonraki yıllarda Esad Bey'in hızlıca rütbe atladığı görülmektedir. Örneğin Sultan Abdülaziz, Paris şehrine bir ziyaret düzenlediğinde Esad Bey miralay rütbesine terfi etti. Paris sefaretinin ataşemiliterliğini üstlenen Ahmed Esad Bey, 1873 senesinde ise sadrazam olmuştur. Bk. Ali İhsan Gençler, "Ahmed Esad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 2, İstanbul 1989, s. 64.

⁹² Fuad Paşa'nın gerçek isminin Mehmed Fuad olduğu bilinmekle birlikte onun 1815 senesinde İstanbul'da dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Keçecizade İzzet Molla'nın oğlu olan Fuad Paşa, 1852 senesinde Devlet-i Aliyye'nin hariciye nazırlığına getirilmiştir. Fuad Paşa Tanzimat Devri'nin en önde gelen simalarından birisidir. Bk. Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, keçecizade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 13, İstanbul 1996, s. 202-204. "Ali ve Fuad Paşa'lar üstatları olan Reşit Paşa ile beraber Osmanlı devletinin siyasetini yirmi beş sene kadar ellerinde tutacaklardı." Bk. Süleyman Kâni İrtem, "Saray ve Babıâlinin İçyüzü", *Akşam*, 23 Temmuz 1935, s. 8.

⁹³ Paris'te bulunan öğrencilerin sayısı artıkça bu öğrencileri kontrol altında tutmak, Türk dili, İslam dinini öğrenmek gibi gayelerle oluşturulmuş olup kuruluş tarihi olarak farklı yıllar söylenmektedir. Bk. Mehtap Ay, *Paris Mekteb-i Osmanisi'nin Kuruluş Amaç ve İşlevi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 39.

⁹⁴ Hüseyin Vasfi Paşa, İstanbul'da doğmuş ve ünlü devlet adamı Mütercim Rüştü Paşa'nın damadıdır. 1867 yılında Paris'te Osmanlı askerî ataşesi ve aynı zamanda buradaki "Mekteb-i Osmanî" adlı Türk okulunun müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Yeni Osmanlılar ile yakın ilişkiler kurduğu

Hüseyin Hüsnü Bey eğitimini yeni tamamlamıştı. Doğal olarak İstanbul'a dönmesi bekleniyordu. Ancak yurduna dönmeden vazifeye koştu. Mesleki kariyerine Osmanlı diplomasinin ana noktalarından biri olan Paris'te başlaması, onun istikbali açısından iyi bir fırsattı. Ayrıca ona duyulan güvenin önemli bir işareti idi. Hüseyin Hüsnü Bey önceki ataşemiliterler gibi Talebe-i Osmâniye müdürlüğü vazifesini de üstlendi. Kendisine 35 lira maaş veriliyordu⁹⁶. Hüseyin Hüsnü Bey'in ataması, geleneksel intisap usulünün yerini artık iyiden iyiye eğitim ve bilginin aldığına iyi bir örneğidir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Hüseyin Hüsnü Bey'in ilk icraatlarından biri, 1867 senesinde Paris'te açılan sergi münasebetiyle Fransa'ya gelen Sultan Abdülaziz'in bazı temaslarına katılması ve buradaki muhaliflere karşı güvenlik dâhil birtakım tedbirlerin alınması için uğraşmasıdır⁹⁷. Bilindiği üzere Sultan Abdülaziz'in Paris'i ziyaret ettiği yıllar Osmanlı Devleti'nde yönetime karşı muhalif seslerinde yükseldiği bir zaman dilimiydi. Genç Osmanlılar olarak adlandırılan bu muhalif kesim yeni arayışlar içerisine girmişler ve örgütlenmeye başlamışlardı. Özellikle

düşünülmektedir. Bk. Enver Koray, "Sultan Abdülaziz'e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa", *Bellekten*, C. 51, S. 199, TTK Yay., (1987), s. 197.

⁹⁵ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme:Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, (2012), s. 249. Asker kökenli bir devlet adamı olan Hüseyin Hüsnü Bey ataşemiliter olarak görevlendirilmesi ile birlikte bir anlamda da hariciye bürokratlığına intisap etmiş oldu. Hüseyin Hüsnü Bey gibi bir devlet adamının hariciye kaleminden başka bir birimde yetiştikten sonra bu nezaret çatısı altında bir memuriyete getirilebilmesi mümkündür. Bk. Mahmud Akpınar, "Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 35, (2015), s. 178. Örneğin Hüsnü Bey gibi asker kökenli bir devlet adamı olan Ahmed İzzet Paşa'da önce ataşemiliter olarak diplomaside bir deneyim kazanmış hatta daha ilginç ki yıllarda nezaretin başına yani hariciye nazırlığına getirilmiştir. Bk. Sinan Kunalp, *age.*, s. 17. Paris sefaretinin askerî danışmanlığını yapacak olan Hüseyin Hüsnü Bey'in, bu memuriyete getirilirken bazı vasıfları göz önüne alındı. Öncelikle karşımıza yabancı lisan meselesi çıkmaktadır. Bilindiği üzere Hüsnü Bey dönemin diplomaside dili olan Fransızcaya hâkimdir. Ayrıca Hüsnü Bey, bu kritik görev için itimat edilebilir bir isimdir. Gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir husus da Osmanlı Devleti'nde 1864-1918 yılları arasında görev yapmış askerî ataşelerin neredeyse tamamının Hüseyin Hüsnü Bey gibi askerî personel olmasıdır. Ancak asker kökenli olmayan bir kişinin de bu vazifeye tayin edildiğinde görülmektedir. Örneğin 1908 yılında meşrutiyetten hemen sonra Brüksel sefaretine tayin edilmiş olan Mukbil Bey gibi. Bk. Gültekin Yıldız, *agm.*, s. 251. Hüsnü Bey, Paris sefaretine ataşemiliter olarak tayin edildiğinde dönemin bürokratik yapısı şöyle idi: Bu zaman diliminde özellikle Âli ve Fuad Paşaların temsil ettiği Tanzimatçı bürokrat kadroları iktidarda idi. Bk. Seyfettin Aslan-Abdullah Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S.1, (2001), s. 291. Nitekim bu paşaları yetiştiren Mustafa Reşit Paşa'nın oğlu Mehmed Cemil Paşa da Paris sefiri olarak bulunmaktaydı. Bk. Sinan Kunalp, *age.*, s. 47. Bilindiği üzere Mehmed Cemil Bey, Mustafa Reşit Paşa'nın ilk eşinden doğan oğludur. Cemil Paşa üç kez Paris elçiliği yapmıştır. Bk. Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 31, İstanbul 2006, s. 350.

⁹⁶ *BOA., HR.SAİD*, no: 30/5 (23 08 1897).

⁹⁷ Halil İbrahim İnal, *Osmanlı Tarihi*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2012, s. 433-434.

Paris şehri bu arayışların sahiplerine ev sahipliği yapması açısından farklı bir konumdaydı. Ancak 1867’de Genç Osmanlıları olumsuz bir gelişme beklemekteydi. Çünkü Sultan’ın Fransa ziyaretinde Osmanlı Devleti’nin Paris Büyükelçiliği’nin baskısı ile bu kişilerin Paris’i terk etmesi istendi⁹⁸. Hüseyin Hüsnü Bey de temsil düzeyi ataşemiliter olarak bu büyükelçiliğin bir parçasıydı ve muhaliflere yönelik bu hadisede Padişah’ın tavrı ile uyumlu bir profil çizmiştir. Ayrıca Osmanlı yönetimine karşı bu ve buna benzer hareketlerde Hüsnü Bey’in yer almadığı ve onun için en önemli hususun otorite ile barışık bir şekilde aldığı görevleri yerine getirmeye çalışmak olduğu görülmektedir. 1869 senesinde ise Hüseyin Hüsnü Bey, Prusya’nın Berlin şehrinde toplanan Salib-i Ahmer kongresine Osmanlı Devleti’ni temsilen iştirak etti⁹⁹. Hüseyin Hüsnü Bey 1869 yılının 22 Nisan günü icra edilecek kongreden, 29 Mart’ta tebliğ edilen bir çağrı sonucunda haberdar oldu¹⁰⁰. Hüseyin Hüsnü Bey’in katılacağı kongreye Berlin sefiri Yanko Aristarki Bey¹⁰¹ de görevlendirildi¹⁰². Hatta Yanko Aristarki Bey, Prusya İmparatoriçesi Augusta von Sachsen-Weimar-Eisenach, Başbakan Otto Von Bismarck, Savaş Bakanı olan Albrecht von Roon ile Prusya Dâhiliye Nazırı d'Eulenburg'un iştirak ettikleri

⁹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 155-156.

⁹⁹ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, 1329-1331, s. 22. Bilindiği üzere Kızılhaç olarak da anılan Salib-i Ahmer, İsviçre’nin Cenevre şehrinde 1863 senesinde ciddi teşebbüslerin sonucunda inkişâf etmiş ve nihayetinde 22 Ağustos 1864’te bir Cenevre Sözleşmesi ortaya konulmuştur. Bk. Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılhaç'a*, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 9-10. Ahmed Midhat Efendi’nin tasvirine göre Osmanlı Devleti meselenin önemini kavrayamamışsa da faydası umulmayan bu meseleden bir zarar da gelmeyeceği için 1865 yılında söz konusu sözleşmeyi imzalamıştır. Bk. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, 1329-1331, s. 21. Memleket haricinde cereyan eden gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti de memleket dâhilinde kendi icraatları için 1868 senesinde Osmanlı Mecruhine ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet ismiyle bir cemiyet teşekkül etmiştir. Bk. Meltem Akbaş vd., “Besim Ömer Paşa’nın Gözünden 1912 Yılında Washington’da Yapılan Uluslararası Kızılhaç Kongresi”, *Lokman Hekim Journal*, S. 3, (2013), s. 50. Salib-i Ahmer’in teşekkülünden sonra muhtelif zamanlarda çeşitli kongrelerin tertip edildiği görülmektedir. Bu kongrelerin birincisi 1867’de Paris’te, ikincisi ise 1869’da Berlin de toplandı. Bk. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, 1329-1331, s. 14.

¹⁰⁰ Seçil Akgül Karal-Murat Uluğtekin, *age.*, s. 16.

¹⁰¹ Yanko Aristarki Bey, Rum kökenli bir Osmanlı devlet adamıdır. Bk. Sinan Kunalp, *age.*, s. 27. 1832-1876 seneleri dahilinde memuriyet ifa etmiş yirmi gayrimüslim sefir içerisinde “*dokuz Rum, üç Levanten, üç Ermeni, ikişer Romen, Avrupalı ve bir Bulgar kökenli bulunmaktaydı. Ligoraki Aristarki, Yanko Aristarki, Fotiyades Paşa, Aleksandır Karatodori Paşa, İstefanaki Karatodori, Konmenos Bey, Yanko Mavroyani, Kostaki Musurus Paşa ve Yanko Musurus Rum kökenli elçilerdi.*” Bk. Musa Kılıç, *Osmanlı Haricîyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 136. Yanko Aristarki Bey 1858-1860 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin Berlin maslahatgüzarıdır. Nisan 1860 ile Nisan 1874 yılları arasında temsil düzeyi yükseltilerek Berlin elçisi oldu. Aristarki Bey Nisan 1874’te ise Berlin büyükelçisi olarak memur edilmiş olup bu görevini 1876 yılına kadar sürdürmüştür. Bk. Sinan Kunalp, *age.*, s. 67.

¹⁰² *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, 1329-1331, s. 22.

kongrenin son oturumu olan 27 Nisan'da son derece mühim bir konuşma gerçekleştirdi. Aristarki Bey konuşmasında mealen şu ifadeleri kullandı:

“Bu konuşmada yeni kurulan cemiyetten söz etti. 10'u hanım olmak üzere 50 üye ile İstanbul'da etkinliklere başlayan cemiyetin taşrada da şubeler açmakta olduğunu bildirdi. Konuşmasında Osmanlıların batıdan gelen ışığa kapılarını açtığını ve Türklerin insanlar arasında ayırım gözetmeyerek kardeşlik düşüncesini benimsediklerini anlattı. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu gibi çeşitli unsurlardan oluşmuş heterojen bir ülkede böyle bir kurumun çarçabuk kabul görebileceği gibi, Türk olmayan unsurlarının savaştan Türk askerlere yardımının sağlanmasının güç olabileceğine de dikkati çekti. Aristrachi Bey, Osmanlı Hükümeti'nin yine de bu insancıl girişimi ilke olarak benimseyip desteklediğini sözlerine ekledi.”¹⁰³

Ayrıca konferansta Hüseyin Hüsnü Bey ve Yanko Aristarki Bey, Osmanlı Devleti tarafından kurulan Hilâl-i Ahmer cemiyetinin kadrosunu açıkladı. Bu isimler şunlardır: “Başkan: Marco Paşa,¹⁰⁴ Başkan Yardımcısı: Dr. Mongeri, Genel Sekreter: Dr. Abdullah Bey, Redaksiyon Sekreterleri: 1. Sekreter yardımcısı: Dr. J. de Ceastro (Senior), 2. Sekreter yardımcısı: Dr. Const. Limonides Bey, Muhasebeci: Charles G. Curtis.”¹⁰⁵ Hüseyin Hüsnü Bey'in kariyeri açısından bu kongrenin farklı bir yeri vardır. Zira bu kongre Hüseyin Hüsnü Bey'in katıldığı ilk uluslararası toplantı olup, ilk defa bu memlekette Osmanlı Devleti'ni temsil ile memur edildi.

Berlin kongresinin son bulmasıyla Hüseyin Hüsnü Bey, Berlin'den Paris'e döndü ve Talebe-i Osmaniye öğrencilerinin niteliklerinin artırılması cihetinde bir dizi gayretlerde bulundu. Çünkü bu mektepten mezun olan talebelerin yetersiz olduğu ve Osmanlı Devleti'nin beklentilerini tam manası ile karşılayamadıkları düşünülmekteydi. Hatta bu kapsamda Paris sefiri Mehmed Cemil Paşa da sadarete 26 Şubat 1869'da bir yazı gönderdi. Bu yazısında Mehmed Cemil Paşa, Talebe-i

¹⁰³ Seçil Akgül Karal-Murat Uluğtekin, *age.*, s. 16.

¹⁰⁴ Marco Paşa'nın gerçek ismi Marco Apostolis'dir. Marco Paşa Rum kökenli bir hekimdir. Osmanlı Devleti'nde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne nazırlığı gibi birçok önemli görevde bulunmuştur. Marco Paşa'nın Türk Kızılay Derneği'nin inkişafındaki rolü çok önemlidir. Bk. <https://www.biyografi.net.tr/marko-pasa-kimdir/erişim> (16.11.2018).

¹⁰⁵ Seçil Akgün Karal-Murat Uluğtekin, *age.*, s. 17. Berlin kongresinde birçok hususa değinilmesine karşın Hilâl-i Ahmer'in sembolü meselesi mevzu bahis edilemedi. Bk. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, 1329-1331, s. 22. Ancak 22 Nisan günü Berlin şehrinde teşkil olunan kongre, dünya çapında kurulma aşamasında bulunan yardım maksatlı kurumların faaliyetlerini sistemli bir hale getirmeleri bakımından önemli bir merhaledir. Bk. Mehmet Polat, *Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 11.

Osmaniye öğrencilerinin seviyelerinin tespit edilmesi için bir sınav tertip edilebileceğini yazdı. Mehmed Cemil Paşa'nın bu teklifinin sadrazam Âli Paşa tarafından uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Gerekli onayın alınmasından sonra da Paris şehrinde, Académie de France'ın rektör yardımcısı olarak görev yapmakta olan, Mourier'in liderliğinde bir sınav komisyonu kuruldu. Bu komisyonda Talebe-i Osmaniye'nin müdürü olması hasebiyle Hüseyin Hüsnü Bey de yer aldı. İmtihan 1869 senesinin Temmuz ayında gerçekleştirildi. İmtihan sonucuna göre başarısız kabul edilenlerin Hüseyin Hüsnü Bey tarafından İstanbul'a gönderildiği, yerlerine ise yeni talebelerin Paris'e gönderildikleri anlaşılmaktadır¹⁰⁶. Osmanlı Devleti'nin Fransa ve Belçika'daki talebelerin tahsillerine büyük bir önem verdiği ve onların eğitimi için hiçbir maddi fedakârlıktan kaçınmadığı bilinmektedir. Nitekim devlet bu talebeler için aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere Temmuz 1868'den Haziran 1870'e kadar toplam 392 146 Frank 45 Santim harcadı.

Tablo 1. Hüseyin Hüsnü Bey'in “*Talebe-i Osmâniye Müdürlüğü Zamanında Fransa ve Belçika'daki Öğrencilere Yapılan Masraflar (31 Temmuz 1868 – 31 Ağustos 1870)*”¹⁰⁷

<i>Tarih</i>	<i>Bab-ı Valâ-yı Seraskeriye ait masraflar</i>	<i>Hâriciye Nezâretine ait masraflar</i>	<i>Toplam</i>
<i>Temmuz 1868</i>	<i>8 666F 25C</i>	<i>5 052F 00C</i>	<i>13 718F 25C</i>
<i>Ağustos 1868</i>	<i>7 211 10</i>	<i>2 884 10</i>	<i>10 096 20</i>
<i>Eylül 1868</i>	<i>12 980 70</i>	<i>10 380 40</i>	<i>23 361 10</i>
<i>Ekim 1868</i>	<i>6 204 35</i>	<i>3 960 50</i>	<i>10 164 85</i>
<i>Kasım 1868</i>	<i>5 999 95</i>	<i>4 000 95</i>	<i>10 000 90</i>
<i>Aralık 1868</i>	<i>11 467 75</i>	<i>8 310 80</i>	<i>19 778 55</i>
<i>Ocak 1869</i>	<i>5 800 20</i>	<i>4 868 50</i>	<i>10 668 70</i>

¹⁰⁶ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, s. 76.

¹⁰⁷ *age.*, s. 82.

<i>Şubat 1869</i>	<i>8 143 90</i>	<i>4 106 10</i>	<i>12 250 00</i>
<i>Mart 1869</i>	<i>13 883 75</i>	<i>17 240 30</i>	<i>31 124 05</i>
<i>Nisan 1869</i>	<i>5 445 55</i>	<i>3 647 55</i>	<i>9 093 10</i>
<i>Mayıs 1869</i>	<i>8 210 35</i>	<i>6 186 85</i>	<i>14 397 20</i>
<i>Haziran 1869</i>	<i>8 362 65</i>	<i>10 316 85</i>	<i>18 679 50</i>
<i>Temmuz 1869</i>	<i>11 781 85</i>	<i>9 545 50</i>	<i>21 327 35</i>
<i>Ağustos 1869</i>	<i>5 809 15</i>	<i>3 121 95</i>	<i>8 931 10</i>
<i>Eylül 1869</i>	<i>8 877 55</i>	<i>7 782 10</i>	<i>16 659 65</i>
<i>Ekim 1869</i>	<i>6 885 75</i>	<i>4 107 45</i>	<i>10 993 20</i>
<i>Kasım 1869</i>	<i>5 718 55</i>	<i>3 762 05</i>	<i>9 480 60</i>
<i>Aralık 1869</i>	<i>7 134 70</i>	<i>7 694 75</i>	<i>14 829 45</i>
<i>Ocak 1870</i>	<i>6 795 15</i>	<i>9 560 55</i>	<i>16 355 70</i>
<i>Şubat 1870</i>	<i>5 306 60</i>	<i>2 798 80</i>	<i>8 105 40</i>
<i>Mart 1870</i>	<i>8 754 35</i>	<i>13 003 90</i>	<i>21 758 25</i>
<i>Nisan 1870</i>	<i>4 798 80</i>	<i>4 217 05</i>	<i>9 015 85</i>
<i>Mayıs 1870</i>	<i>9 136 70</i>	<i>3 936 50</i>	<i>13 073 20</i>
<i>Haziran 1870</i>	<i>5 863 30</i>	<i>9 087 15</i>	<i>14 950 45</i>
<i>Temmuz 1870</i>	<i>11 480 50</i>	<i>10 983 65</i>	<i>22 464 15</i>
<i>Haziran 1870</i>	<i>12 373 95</i>	<i>8 496 75</i>	<i>20 870 70</i>
<i>Toplam</i>	<i>213 093F 40C</i>	<i>179 053F 05C</i>	<i>392 146F 45C</i>

1870 senesinde Prusya ile Fransa arasında Sedan'da meydana gelen savaş, Hüseyin Hüsnü Bey'in kariyerine tesir etti. Fransa'nın yenilgisi sonrası Hüseyin

Hüsnü Bey'in görev yapmakta olduğu Paris şehri, Prusya tarafından kuşatma altına alındı¹⁰⁸. Bu ortamda Paris sefiri Cemil Paşa'nın İstanbul'a dönmesi nedeniyle Hüseyin Hüsnü Bey, Paris maslahatgüzârlığına¹⁰⁹ getirildi¹¹⁰. “*Bu onun elçilik ya da diplomatik temsilcilik düzeyinde ilk diplomasi deneyimiydi.*”¹¹¹

Paris kuşatması beraberinde birçok sorunu getirdi. Açlık belki de bunların en tehlikelisi idi. Bu durumdan Paris'te bulunan Osmanlı vatandaşları da etkilendi. Bilhassa Talebe-i Osmâniye mektebinde öğrenim gören Osmanlı talebelerinin güvenliğine dair endişeler hâsıl oldu. Talebelerin zarar görmemesi için mevcut durumu çok iyi bir şekilde yöneten Hüseyin Hüsnü Bey, 6 Eylül 1870 tarihinde Mehmed Cemil Paşa'ya bir mektup yazdı. Bu mektubunda Hüseyin Hüsnü Bey, Paris'teki Osmanlı talebelerinin emniyetlerinin tehlikede olduğundan bahsetti. Hüseyin Hüsnü Bey'in mektubuna karşılık olarak Mehmed Cemil Paşa gönderdiği yazısında, eğitimlerini tamamlayan talebelerin İstanbul'a, tamamlamayanların ise Belçika'ya gönderilmesi emrini verdi. Hüseyin Hüsnü Bey de 15 Eylül'de eğitimini tamamlayan talebeleri Marsilya¹¹² üzerinden İstanbul'a, eğitimlerini tamamlamayan

¹⁰⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010, s. 474. Hüseyin Hüsnü Bey'in görev yapmakta olduğu Paris'i zor duruma düşürecek hamle esasen Alman birliğini kurmak isteyen Bismarck'tan geldi. Bismarck, Fransızların Katolik mezhebindeki Alman memleketleri üzerindeki denetimini kırmak için 1870 tarihinde Fransa'ya harp ilan etti. Bk. Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 221. Sedan'da gerçekleşen bu muhârebeyi ise Prusya kazandı ve Fransa İmparatoru III. Napolyon esir düştü. İmparatorun esir düşmesinin ardından İmparatoriçe de Paris'ten kaçtı. Bu yenilgi Prusya ordularına Paris yolunu açtı. Bk. Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 474.

¹⁰⁹ Maslahatgüzar iki devlet arasında vazifelendirilmiş diplomattır. Maslahatgüzarın vazifesi sefirin bulunmadığı durumlarda bu boşluk hasebiyle tevcih kılınan vekâlet görevini, yerine getirmek ve münasebetleri idare etmektir. Bk. <http://www.haberler12.com/guncel/maslahatguzar-nedir-kimlere-denir-ve-maslahatguzar-anlaminedir-h1461.html>/erişim (13.6.2018).; Sefir adına vazifeleri takip eden diplomat. Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 674. “*Diplomatik temsilciliklerle ilgili ilk düzenleme 1815 Viyana Kongresi'nde yapılmış, 1818 Aix-la-Chapelle Protokolü ile yeni hükümler benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin de benimsediği bu düzenlemelere göre büyükelçi, ortaelçi ve maslahatgüzâr olmak üzere üç derece kabul edilmiştir.*” Bk. Mehmet İpşirli, *agm.*, s. 14. İkamet elçiliklerinin yeniden etkinlik kazanmasından sonra Osmanlı Devleti ilk daimi maslahatgüzarını 1832 senesinde Viyana'ya tayin etti. Bu tarihte maslahatgüzar olarak memur edilen kişi ise Yanko Mavroyani idi. Yanko Mavroyani, Fener kökenli olup 1821'de zuhur eden Rum isyanından öncece maslahatgüzarlık görevini ifa etmiş bir kimsedir. Bk. Musa Kılıç, *agt.*, s. 144. Yanko Mavroyani'nin Viyana'da maslahatgüzar olarak tayininden sonra pek çok yabancı kökenli ismin de maslahatgüzar olarak çeşitli yerlerde memur edildiği görülmektedir. Mesela 1840'ta Berlin maslahatgüzârı olan Davud Karabet, 1855'te Torino maslahatgüzârı olan Yanko Musurus, 1857'de Napoli maslahatgüzârı olan Sigmund Spitzer, 1868'de Brüksel maslahatgüzârı olan Faustin Glavany gibi. Bk. *agt.*, s. 135.

¹¹⁰ “*Fransa ile Almanya arasında vuku bulan muhârebe esnasında maslahat-güzâr sıfatıyla Paris'te sekiz mâh bulunmuş...*” Bk. *BOA., HR.SAİD*, no: 30/5 (23 08 1897).

¹¹¹ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 125.

¹¹² Marsilya, Fransa'nın en mühim şehirlerinden birisi olup bu devletin güneydoğu bölgesinde yer almaktadır. Bk. <https://www.turkcebilgi.com/marsilya/erişim> (1.12.2018). Marsilya Osmanlı

talebeleri de Belçika'nın Brüksel ile Liège şehirlerine gönderdi¹¹³. Talebelerin bir kısmının Belçika'ya gönderilmelerinin sebebi: bu devletin Fransa-Prusya Savaşı'nda tarafsız kalmasıdır¹¹⁴. Paris kuşatması sırasında sefarethânedeki eşya ve evrâkların muhafaza edilmesi icap ettiğinde ise Hüseyin Hüsnü Bey, bu ihtiyaçların karşılanması noktasında yoğun bir çaba gösterdi. Ayrıca bir yandan da Paris'teki askerî hareketlilik hakkında payitahtı haberdar etmeye çalıştı. Bu muhasara sırasında birçok defa Hüseyin Hüsnü Bey ile olan irtibat kesildi. Ondan bir müddet haber alınamadı. Tüm bunlar göz önüne alındığında Hüseyin Hüsnü Bey'in, Paris maslahatgüzârlığı görevini ne kadar güç şartlar içerisinde yerine getirmeye çalıştığı anlaşılabilir¹¹⁵.

28 Ocak 1871'de Fransa ile Prusya bir mütareke imzalarsa da¹¹⁶ bu süreçte Hüseyin Hüsnü Bey'in, Paris sefarethanisini yalnız bırakmadığı görülmektedir. Hüseyin Hüsnü Bey'in bu tavrı kimsenin gözünden kaçmadı. Paris sefiri Mehmed Cemil Paşa'nın da ifade ettiği gibi: Hüseyin Hüsnü Bey özellikle bu memuriyetindeki hassasiyeti ve özverisi nedeniyle büyük bir takdir topladı. Zorlu şartlar altında vazifesini ihmâl etmeyen ve görevinin gereklerini yerine getirebilen Hüsnü Bey'e, nişan verilmesi hususunda Mehmed Cemil Paşa'nın bir tahrirati bulunur¹¹⁷. Ayrıca o sırada maddi sıkıntılar yaşanmaması için Hüseyin Hüsnü Bey'e olağandışı harcamalarda kullanılmak üzere 8000 frank gönderildi¹¹⁸.

Devleti'nin şehbender bulundurduğu şehirlerden birisidir. Bk. Mahmut Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2001, s. 99.

¹¹³ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, s. 73-74.

¹¹⁴ BOA., İ.HR., no: 14599/245 (18 09 1870).

¹¹⁵ BOA., İ.HR., no: 14905/251 (31 07 1871).

¹¹⁶ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 474.

¹¹⁷ “*Erkân-ı harbiye binbaşularından Sefâret-i Seniyye Ataşemiliteri ve Şâkirdân-ı Osmânî Müdürü olup Paris'in esnâ-yî muhasarasında sefârethâne musâlihi kendisine tevdi olunmuş olan Hüsnü Bey'in*” gayretlerinden dolayı Cemil Paşa'nın övücü ifadeleri için bk. BOA., İ.HR., no: 14905/251 (31 07 1871). Gerçektende Hüsnü Paşa çok kritik bir zaman diliminde görevini icra etmişti. O kadar sıkıntılı bir süreç yaşanmıştı ki Prusyalılar Paris'i kuşattığında buradaki tahvil senetleri Londra'ya aktarılmıştı. Bu misal bile mevzunun ehemmiyetini göstermesi açısından dikkate değerdir. Bk. BOA., A.}MKT.MHM., no: 75/464 (23 09 1873).

¹¹⁸ “*Paris Maslahat-güzârlığında bulunarak masârif-i fevka'l-âde için sekiz bin frank almış...*” Bk. BOA., DH. SAİD..., no: 435/26 (04 03 1840). Hüseyin Hüsnü Bey'in maslahatgüzârlık yaptığı esnada ne kadar maaş aldığı hususu daha sonraki yıllarda da karşısına çıktı. “*Petersburg Sefîri saâdetlü Hüsnü Paşa hazretlerinin tercüme-i hâl varakasında mukaddemâ Paris Sefâret-i Seniyyesi Ataşemiliteri iken Fransa ile Prusya Muhârebesi esnasında maslahat-güzârlık vazîfesini dâhi ifâ eylediği muharrer olduğu hâlde ne miktar fazla maaş...*” Bk. BOA., HR.TH., no: 50/95, (21 12 1889).

Paris kuşatmasının sonrasında Mehmed Cemil Paşa'nın yerine Temmuz 1872'de Server Paşa¹¹⁹ getirildi¹²⁰. Hüseyin Hüsnü Bey, bir müddet Server Paşa ile de çalıştı. Ataşemiliterlik ve okul müdürlüğü görevlerini birlikte yürüten Hüseyin Hüsnü Bey İstanbul'dan gelen taleplerle bizatihi ilgilenererek yardımcı oldu. 1872 senesinin 15 Aralık günü Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne¹²¹ için Paris şehrinden zooloji¹²² ve anatomi¹²³ ile alâkalı kitaplar ısmarlandığında, Hüseyin Hüsnü Bey hemen bu istek ile ilgilendi. Hüseyin Hüsnü Bey söz konusu kitapların temini için "*Sorbonne Üniversitesi'nin yakınındaki 9 Rue de l'Ecole de Médecine Sokağı'nda ikamet eden M. Tramond*" ile bir sözleşme yaptı. Sözleşmeye göre istenen malzemenin meblağı 30119 frank idi. Hüseyin Hüsnü Bey'in temin etmeye çalıştığı zooloji malzemesinin içerisinde "*birer adet erkek insan, kadın, maymun, yapma goril, at, eşek, keçi, koyun, timsah, kertenkele iskeletleri*" yer almaktaydı. Anatomi ile ilgili istenen malzemenin içerisinde ise "*1 yapma iskelet, 100 adet deri, sinir, kemik, üreme organları ile ilgili histolojik modeller*" bulunmaktaydı. Sözleşmeye göre miktarları belirtilen malzemelerin bir kısmı hemen 1873 senesinin 25 Mayıs günü verilecekti. Ancak bu mümkün olmadı. Söz konusu malzemelerin İstanbul'a tesliminin Hüseyin Hüsnü Bey'in, Talebe-i Osmâniye Müdürlüğü'nün son bulmasından sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hüseyin Hüsnü Bey'in İstanbul'a gönderilmesi için gayret sarf ettiği malzemelerin yalnızca anatomi ve zooloji ile de sınırlı olmadığı görülmektedir.

¹¹⁹ Server Paşa, Devlet-i Aliyye'nin bâb-ı seraskerî müessesinde vazifeli Servet Mehmed Efendi'nin evladıdır. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C: 5, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1496. "*Server Paşa'nın eğitim dönemi imparatorlukta eğitim açısından değişim sürecinin öncesine denk geldiği için geleneksel bir eğitim almış olması kuvvetle muhtemeldir. Siyasete vâkıf ve hitabeti kuvvetli bir bürokrattır.*" Bk. Mahmud Akpınar, *Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)*, s. 175. Server Paşa, İstanbul şehreminliği, hariciye nazırlığı, Paris sefirliği, adliye nazırlığı, dâhiliye nazırlığı, şura-yı devlet reisliği gibi birçok önemli görevde bulunmuş bir kimsedir. Bk. Sinan Kuneralp, *age.*, s. 120.

¹²⁰ *age.*, s. 47.

¹²¹ Esasen tıbbiye 1827 senesinde Sultan II. Mahmud Han'ın devrinde teşekkül etmiş bir kurumdur. Bk. Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010, s. 77. 1839 senesinde ise bu eğitim müessesinde yaşanan bir dönüşüm ile ortaya Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ismi çıkmıştır. Bilhassa bu mektebin müdürlüğünü de yapacak olan "*Doktor C.A. Bernard gibi kişilerin gayretleri ile bu kurum modern bir görünüm kazanmıştır. Nitekim mektebin eczacılık ve ebelik sınıfına, kütüphanesine ve botanik bahçesine bakılır ise mektebin modern görünümü*" daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. Bk. Hülya Öztürk-Cezmi Karasu, "*Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme*", *Adli Tıp Bülteni*, 19(3), (2014), s. 125.

¹²² "*Hayvan bilim, hayvanat.*" Bk. Rikap Yüce, *Zooloji Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999, s. 301.

¹²³ Canlı varlığın bünyesini inceliyen bilime Anatomi denir. Bk. Naci Ayrıl, *Anatomi ve Fizyoloji*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1965, s. 2.

Hüseyin Hüsnü Bey'in sefir Server Paşa'ya yazdığı bir yazıda “kimya deney âletleri, cerrâhî âletler ve botanik dersi için bitki koleksiyonundan” bahsedilmektedir. Hüseyin Hüsnü Bey tarafından Server Paşa'ya yazılan başka bir yazıda da İstanbul'a “içinde kimya âletleri bulunan 8 sandığın deniz yollarına teslim edilmiş olduğu” zikredilmektedir¹²⁴. Hüseyin Hüsnü Bey'in, 1873 senesinde yurt dışında gerçekleştirdiği son çalışmalarından birisi de Saint-Léonard şirketine gerçekleştirdiği bir ziyarettir. Hüseyin Hüsnü Bey'in bu ziyaretinin sebebi: “lokomotifler, vagonlar, buharlı makineler ve makine aletleri gibi endüstriyel maddelerin üretildiği Saint Léonard Şirketi'ne” eğitim ve çalışma için gönderilen Osmanlı Devleti'nin talebelerinin durumunu öğrenmek içindir. Bu ziyaretten sonra ise şirketin müdürü olan Monsieur Waassen tarafından, Hüseyin Hüsnü Bey'e hitaben yazılan ve buradaki talebeler hakkında malumat verilen bir de yazı bulunmaktadır. Şirketin müdürüne göre bünyelerinde çalışan talebeler yabancı lisan hususunda bir sıkıntı çekmekle birlikte, oldukça gayretli idiler¹²⁵.

Yaklaşık olarak altı yıl Paris ataşemiliteri ve okul müdürlüğü yapan Hüseyin Hüsnü Bey, 1873 yılında her iki görevi de Mirliva Ağah Efendi'ye¹²⁶ bırakarak yurda döndü¹²⁷.

2.2. İstanbul'a Dönüş ve Harbiye Mektebi Hocalığı

1873 yılında Fransa'dan ayrılarak İstanbul'a dönen¹²⁸ Hüseyin Hüsnü Bey, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye¹²⁹ hocalığı ile memur edildi. Hüseyin Hüsnü Bey'den,

¹²⁴ Adnan Şişman, “XIX. Yüzyılda Fransa'dan Kitap, Âlât ve Edevât Celbi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, (1999), s. 13-14.

¹²⁵ Ayşin Şişman, “Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, (2008), s. 36.

¹²⁶ 1842 yılında Edirne'de doğmuştur. 1862 senesinde Paris'e gelmiş ve daha sonra Mekteb-i Osmanî'de görev almıştır. Bk. Mehtap Ay, *agt.*, s. 88.

¹²⁷ Gültekin Yıldız, *agm.*, s. 249.

¹²⁸ *BOA., DH.SAİDd...*, no: 435/26 (04 03 1840). Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul'a döndüğünde bir süredir yaşanan bürokrasideki istikrarsızlık devam etmekteydi. Âli ve Fuad Paşaların yakınlık duyduğu ve birçok modernleşme hamlesinde örnek alınan Fransa'nın Prusya'nın karşısında ağır bir mağlubiyete uğraması Osmanlı bürokrasisinde yeni kırılmalara yol açtı. Ayrıca Eylül 1871'de de Âli Paşa'nın vefat etmesi Tanzimat'tan beri inşa edilen sürecin bir tutulma devresine girmesini sağladı. Söz konusu bu durum çeşitli yönetim kalemlerine bürokrat tayininde özellikle hissedildi. Bk. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 108.

¹²⁹ “1773'te Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyün, 1796'da Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün açılarak Batı tarzında ilk modern mekteplerin temeli atılmış oldu. 19. Yüzyılda, bu mektepleri Mekteb-i Tıbbiye (1827), Mekteb-i Harbiye (1834) gibi müesseselerin açılışları takip etti.” Bk. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 11.

Harbiye Mektebi'nde erkân-ı harp¹³⁰ sınıflarına tarih ve Fransızca, piyade sınıfının dördüncü senesi talebelerine de askerî coğrafya dersleri vermesi istendi¹³¹. Uzun yıllardır erkân-ı harp subayları askerî okullarda çeşitli dersler vermekteydiler¹³². Tabii ki subaylardan söz konusu mektepte hâkim oldukları alanlarda ders vermeleri isteniyordu¹³³. 1838-1869 yılları arasında Fransa'da Mekteb-i Osmânî'de 42 talebe tahsil görmüş ve bunlardan sadece Hüseyin Hüsnü Bey, Mekteb-i Harbiye hocalığı yapmıştır¹³⁴. Bu da askerlik mesleğini çok seven ve gönülden bağlı olan Hüsnü Bey için bir gurur kaynağıdır.

Tablo 2. “1875-1876 Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane’de Gösterilen Piyade Erkân-ı Harbiye Dersleri”¹³⁵

<i>Beşinci Sene</i>	<i>Dördüncü Sene</i>	<i>Üçüncü Sene</i>	<i>İkinci Sene</i>	<i>Birinci Sene</i>
<i>Makine-i Aliye</i>	<i>Tarih-i Harp</i>	<i>İstihkamât-ı Cesime Hücum ve Müdafaa</i>	<i>İstihkamât-ı Cesime</i>	<i>Cebr-i Ala</i>
<i>İlm-i Heyet</i>	<i>Tefazuli Tamami</i> ve	<i>Tefazuli Tamami</i> ve	<i>Hendese-i Halliye</i>	<i>İstihkamât-ı Hafife</i>
<i>Mimari-i Aliye</i>	<i>İstihkamât-ı Cesime Hücum ve Müdafaa</i>	<i>Fransızca</i>	<i>Fransızca</i>	<i>Fransızca</i>
<i>Taksim-i Arazi</i>	<i>Talim Nazariyatı</i>	<i>Coğrafya-yı Askerî</i>	<i>Hidemat-ı Seferiye</i>	<i>Makine</i>
<i>Fransızca</i>	<i>İstihkamât-ı Cesime ve Eşkâli</i>	<i>Tarih-i Askerî</i>	<i>Tarih-i Askerî</i>	<i>Mebani'l-İnşa</i>

¹³⁰ Askerî kuvvetlerin savaş faaliyetini hazırlayıp yerine getirmeye ve bu kapsamda fen vazifelerini yürüten subaylara verilen isimdir. Erkânıharp sınıfına harbiye mektebinde başarılı olan talabelerin seçildiği anlaşılmaktadır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 544-545.

¹³¹ *BOA., HR.SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897).

¹³² Caner Aydın, *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 58.

¹³³ Örneğin Hüseyin Hüsnü Bey'in Fransızca, tarih, coğrafya; kariyerinin sonraki yıllarında sefirlik yapacak olan Ahmed Cevad Paşa'nın askerî mektepte matematik hocalığı yapması gibi. Bk. Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 80.

¹³⁴ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 82.

¹³⁵ Caner Aydın, *agt.*, s. 29.

<i>Talim Nazariyatı</i>		<i>Fenn-i Ešliha ve Köprücülük</i>	<i>Tarih-i Harp</i>	<i>Tarih-i Âlem</i>
<i>Talim Ameliyatı</i>		<i>Hıfz-ı Sıhhati Askerî</i>	<i>Mebani'l-İnşa</i>	<i>Talim Nazariyatı</i>
<i>Mimari Şekli</i>		<i>Meç ve Kılıç Talimi</i>	<i>Topografya</i>	<i>Talim Ameliyatı</i>
<i>Taksim-i Arazi Ameliyatı</i>		<i>Alay Talim Nazariyatı</i>	<i>Talim Nazariyatı</i>	<i>İstihkâm Ameliyatı</i>
		<i>Alay Talim Ameliyatı</i>	<i>Talim Ameliyatı</i>	<i>İstihkâm Şekli</i>
		<i>İstihkamat-ı Cesime Şekli</i>	<i>Meç Talimi</i>	<i>Tarama</i>
		<i>İstikşafat-ı Askerî</i>	<i>Cesime Şekli</i>	
			<i>Topografya Ameliyatı</i>	

Hüseyin Hüsnü Bey'in eğitim ve mesleki deneyim paralelinde mektepte verdiği tarih, coğrafya ve Fransızca derslerinin hedeflerine bakıldığında, tarih dersinde muallim, savaş zanaatı ile ordunun sevk ve idaresinin temel kaidelerini “*değişken taktik formasyonlarla olan münasebetiyle birlikte açık olarak beyan etmeye çalışmalıydı.*”¹³⁶ Coğrafya dersinde ele alınan meselelerin askerî yönleri bu dersin öğretmeni tarafından anlatılmaktaydı¹³⁷. Fransızca dersinde ise öğretmen dilin temel kurallarını, kelimelerin pekiştirilmesini, “*konuşma ve yazılı tercüme yapmayı öğretmeye çalışılırken*” talebelerden herhangi bir mesele hakkında kolay seviyede Fransızca yazılar yazmasını bekliyordu¹³⁸. Bu çerçevede ders veren Hüseyin Hüsnü Bey, kariyerine bir de öğretmen sıfatını ekledi. Hüseyin Hüsnü Bey'in, 1873 yılında

¹³⁶ *agt.*, s. 41.

¹³⁷ *agt.*, s. 45.

¹³⁸ *agt.*, s. 46-47.

başladığı Harbiye Mektebi hocalığı görevi, bazen geçici görevler sebebiyle kesintiye uğrasa da 1876 senesine kadar devam etti¹³⁹.

2.3. İran Şahı'nın İstanbul Ziyareti ve Mihmândârlık

Kaçar¹⁴⁰ hanedanına mensup olan İran Şah'ı Nâsireddîn,¹⁴¹ 1870 senesinde yakalandığı veba hastalığından kurtulması hasebiyle verdiği adağı yerine getirmek için Kerbela¹⁴² ve Necef'i¹⁴³ ziyaret etti ve Tahran'a geri döndü¹⁴⁴. 1873 senesinde ise Nâsireddîn Şah, İran'ın İstanbul elçisi Mirza Hüseyin Han'ın Avrupa'daki reformların takip edilebilmesi için devreye koyduğu seyahat kapsamında ilk Avrupa seyahatine çıktı¹⁴⁵. Petersburg, Paris, Londra ve Viyana gibi önemli merkezleri ziyaret ettikten sonra İstanbul'a geldi¹⁴⁶. Nâsireddîn Şah'ın İstanbul'a gelmesinin sebebi: Mirza Hüseyin Han'ın, Osmanlı Devleti'nin yaptığı ıslahatların görülmesi ve bunların İran'da da gerçekleştirilmesi için Şah'ı teşvik etmesidir¹⁴⁷. Bu kapsamda

¹³⁹ BOA., HR.SAİD., no: 30/5 (23 08 1897).

¹⁴⁰ Ervand Abrahamian, Kaçarlar hakkında verdiği malumata göre Kaçarlar, 1780-1790 senelerinde İran'ın idaresini ele almaya başladılar. 1786 senesinde de Tahran, İran'ın başkenti olarak ilan edilmiş ve 1796 ise artık Kaçar hanedanı kurulmuştur. 1796 senesinden itibaren bu hanedanın bir asırdan daha fazla bir süre ile İran'ı yönettiği bilinmektedir. Bk. Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 12.

¹⁴¹ 1848 senesinde Şah Muhammed'in vefat etmesinden sonra yerine Nâsireddîn'in geçtiği bilinmektedir. Ayrıca Nâsireddîn'in Tebriz şehrinde tacını giydiği anlaşılmaktadır. Bk. Soner İşimtekin, *Nâşiru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâşiruâ-din Şah)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 1. Nâsireddîn Şah, döneminde de Ruslarla yoğun çatışma devam etti. Şah, İran için yapacağı yeniliklerde sürekli bu engelle karşılaştı. Ancak tüm çabalara rağmen yabancı devletlerin geniş imtiyazlardan faydalanmalarının önüne geçilemedi. Bk. Mehmet Koca, *İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Hareketleri (1925-1941)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2013, s. 5. Ülkede yenilikler gerçekleştirmek isteyen ve imtiyazlarla mücadelede çalışan Nâsireddîn Şah 1896'da öldürüldü. Bk. İsmail Safa Üstün, "Safevilerden Günümüze Kadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 402.

¹⁴² Kerbela şehri, Irak'ın toprakları dâhilinde bulunmaktadır. Bağdat şehrinin yaklaşık yüz kilometre güneyinde yer almaktadır. Bk. Fatih Erkoçoğlu, "Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, (2010), s. 278.

¹⁴³ Kûfe şehri yakınlarında Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu bölge. Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 955.

¹⁴⁴ Yılmaz Karadeniz, *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 2004, s. 224-225.

¹⁴⁵ Yasin İpek, *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Bâbilik ve Bahâlik*, İstanbul 2010, s. 107.

¹⁴⁶ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 224-225. İran Şah'ının Avrupa'ya yapacağı seyahat dikkatle birçok kişi tarafından takip edilmekteydi. Mesela bunlardan birisi de İran sefiri olan Mirza Muhsin Han'dı. Mirza Muhsin, Şah'ın seyahati hakkında İran ile iletişim halinde olan isimlerden birisidir. Bk. BOA., A.}MKT.MHM., no: 49/457 (27 06 1873). Daha İran Şahı Dersaadet'e gelmeden önce de Osmanlı Devleti tarafından çeşitli hazırlıklara girildiği görülmektedir. Mesela İran sefarethanesi önüne yapılan yeni kaldırım gibi. Bk. BOA., İ..DH., no: 49568/708 (29 09 1875).

¹⁴⁷ Yasin İpek, *age.*, s. 107.

İstanbul'a gelen Nâsireddîn Şah, kaleme aldığı yazısında payitahta geliş yolculuğunu şöyle tasvir etmektedir:

“Rahat giyindim. Yavaş yavaş Avrupa toprağında olan Rumeli tarafına yaklaşıyorduk. Bazı binalar ve bahçeler göründü; iyi evler yapmışlardı. Bazı fabrikalar göründü; tüfek yapım ve pamuk örme fabrikaları olduklarını söylediler. Bütün kıyı tepe, selvi ve çam ağaçlı ormanlardı. Selvilerin genelini mezarlara ekmişlerdi; ama vadilerin içinde ve dağlarda da selviler vardı. Bu bayındır yerlerden geçilince İstanbul göründü; varış zamanına kadar biraz daha gezdim. Ondan sonra Sultaniye gemisi durdu. Boğazda sultanın Sadrazamla birlikte Çanakkale'ye göndermiş olduğu annesinin ismindeki “Perteu Piyale” gemisine bindik.”¹⁴⁸

Sultan Abdülaziz, hemen bir kayığa binerek Nâsireddîn Şah'ın gemisine bindi ve konuklarını selamladı. Sultan Abdülaziz'in yanında sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa ile serasker Hüseyin Avni Paşa bulunmaktaydı. Sultan Abdülaziz ile gerçekleşen mülakattan sonra Nâsireddîn Şah, dinlenmek için Beylerbeyi Sarayı'na geçti¹⁴⁹. Ayrıca Şah'ın İstanbul ziyaretinde kendisine yardımcı olması için Hüseyin Hüsnü Bey mihmândâr¹⁵⁰ olarak memur edildi¹⁵¹. İstanbul'da Hüseyin Hüsnü Bey ve diğer Devlet-i Aliyye memurları tarafından iyi bir şekilde ağırlandı çalışılan Nâsireddîn Şah, diplomatik temaslarla geçen 18 Ağustos gününü şu şekilde anlatmaktadır:

“Bugün kahvaltıyı sarayda yaptık. Yemekten sonra İstanbul'da yaşayan dış ülke elçileri ve Osmanlı Devleti vekilleri huzura geldiler. Önce halimizi hatrımızı sormak ve girişimizi kutlamak için sultanın annesi tarafından gönderilern Ferit Paşa, sonra Osmanlı Devleti'nin vekilleri ve onlardan sonra dış ülke elçileri geldiler. Önce Rus Büyükelçisi (Ignatiev) geldi; küçük bir odada sohbet ettik ve dışarı çıktı; güzel yüzlü hoş sohbetli bir genç idi, sakalını traş etmiş ve bıyığı vardı. Sonra İngiliz büyükelçisi (Elliot) geldi; çenesini traş etmişti ve yanağında sakalı vardı, onunla da sohbet ettik; o da gidince biz de bir salona gittik; diğer tüm ülkelerin elçileri hizmetkârlarıyla sıraya dizilmişlerdi. Rus elçisi önce kendi yirmi kadar görevlisini tanıttı; sonra da İngiliz elçi

¹⁴⁸ Soner İşimtekin, *agt.*, s. 242-243.

¹⁴⁹ *agt.*, s. 244.

¹⁵⁰ Mi hmândâr, hürmet ve saygıya layık bir kimsenin, gelen yabancı hükümdar, sefir veya yöneticilerin maiyetine görevlendirilen memurdur. Mi hmândâr kendi memleketine gelen ziyaretçilerin buldukları süre boyunca yanlarından ayrılmazlar, onlara yardımcı olurlar ve gerekli malumatı kendilerine iletirlerdi. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *ags.*, C. 2, s. 333.

¹⁵¹ *BOA., HR. SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897). Nâsireddîn Şah'ın ziyaret ettiği diğer yabancı devletlerde de kendisine mi hmândâr görevlendirilmişti. Meselâ Rusya tarafından görevlendirilen Prens Mençikof gibi. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bk. Soner İşimtekin, *agt.*, s. 6.

kendi görevlilerini tanıttı. Sonra biz elçilerin yanına gidip her biriyle sohbet ettik. Osmanlı bakanların ve vekillerin ismi şöyledir: Sadrazam Şirvanizâde Muhammed Reşdi Paşa, Adalet Bakanı Medhet Paşa, eski Deniz Komutanı Rızâ Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Dışişleri Bakanı Reşat paşa, Deniz Bakanı Ahmet Paşa. İlim Bakanı Cevdet Paşa, Maliye Bakanı Hamdi Paşa, Gelir Bakanı Kâfi Paşa, Ticaret Bakanı Mahmut Paşa, Vergi Nâzırı Sadık Paşa. Avukat Nâzırı Kemal Paşa, Sultanın Defterdarı Galip Bey. Büyükelçiler: Rus elçisi (Ignatiew), İngiliz elçisi (Elliot), Fransa elçisi (Lesourd), Avusturya elçisi (Ludolf), Alman elçisi (Euhmann), Belçika elçisi (Grimberghe), İtalya elçisi (Covo), Amerika elçisi (Boker) ve diğerleri...»¹⁵²

Yaklaşık bir hafta kalabalık maiyeti ile birlikte Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet eden¹⁵³ Nâsireddîn Şah için birçok yemek, gezi ve sihirbazlık gösterileri tertip edildi¹⁵⁴. Ayrıca Osmanlı-İran ilişkilerinin iyileştirilmesi için birçok mülakat gerçekleştirildi. Hüseyin Hüsnü Bey'de mihmandar sıfatıyla Şah'ı hiç yalnız bırakmayıp, ona kılavuzluk ve eşlik etti. Nihayetinde Nâsireddîn Şah, 24 Ağustos 1873'te İstanbul'dan bir gemi ile ayrıldı. Nâsireddîn Şah, İstanbul'dan ayrılırken karşılaştığı tabloyu şu şekilde anlatmaktadır.

“İstanbul'dan Karadeniz yoluyla Puti'ye hareket edilecekti. Sabah kalkıp kahvaltuyu sarayda yedik. Öğleden sonra dörtte sultanın sarayına veda için gideceğiz. Giriş günü gibi bir merasim yapıldı; aşağıya indik. Sadrazam Mirzâ Malkum Hân ve Ali Bey de ordaydı. İlerledik; Dolmabahçe sarayına ulaştık. Sadrazam ve tüm Osmanlı vekilleri iskeledeydi ve sultan da sarayın merdivenine kadar gelmişlerdi...”¹⁵⁵

Nâsireddîn Şah'ın İstanbul'dan ayrılması ile birlikte Hüseyin Hüsnü Bey'in mihmandarlık görevi de son bulmuş oldu. Nâsireddîn Şah, 1878 senesinde açılan Paris sergisi¹⁵⁶ münasebetiyle ikinci defa Avrupa'ya seyahat etmiştir. Son olarak da 1889 senesinde Avrupa'ya bir seyahat gerçekleştirdiği bilinir¹⁵⁷.

¹⁵² *agt.*, s. 247.

¹⁵³ *BOA.,A.}MKT.MHM.*, no: 14/462 (21 08 1873).

¹⁵⁴ Soner İşimtekin, *agt.*, s. 254.

¹⁵⁵ *agt.*, s. 255.

¹⁵⁶ Önceki tarihlerde de Paris'te sergiler açılıp bunlara Devlet-i Aliyye'de katılım sağlamıştı. Ancak 1878 Paris sergisine Osmanlı Devleti'nden katılım olmamıştır. Çünkü bu yıllar Osmanlı ile Rusya arasında harp yıllarıdır. Bk. Nurdan Gür, *1900 yılı Uluslararası Paris Sergisinde Osmanlı Devleti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 3.

¹⁵⁷ *Servet-i Fünûn*, C. 11, S. 286, 8 Mayıs 1896, s. 27. Nasreddin Şah'ın oğlu Muzafferüddîn Şah da babası gibi üç defa (1890, 1902, 1905) Avrupa'yı ve İstanbul'u ziyaret edecektir. Bk. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar İslâm Devletleri*, C. 1, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 795.

2.4. Rus İmparatoru'na Tebriknâme

Devlet-i Aliyye, Rusya ile olan münasebetleri kapsamında, yaz aylarında sayfiyesiyle¹⁵⁸ meşhur Hocabey'e¹⁵⁹ gelen Rus çarı II. Aleksandr'a, iyi niyetlerini ifade eden bir tebriknâme¹⁶⁰ göndermekteydi. Çar II. Aleksandr'a¹⁶¹ ilk kez tebriknâme ulaştırma görevini 1859 senesinde İbrahim Edhem Paşa¹⁶² üstlenmiş ve Çar'ı selamlamak üzere Hocabey'e gitmişti¹⁶³. Rus Çar'ı II. Aleksandr¹⁶⁴ 1873 senesinde Hocabey'e geldiğinde ise tebriknâmeyi sunması için bu defa Hariciye Nazırı Raşid Paşa¹⁶⁵ görevlendirilmiştir. Raşid Paşa, bu ziyaret için mihmandarlık görevi henüz sona ermiş olan Hüseyin Hüsnü Bey'i dâhil ettiği bir heyet oluşturdu¹⁶⁶.

1871 sonrası değişen dengelerle birlikte Çar'ın Hocabey ziyaretlerine Babıâli'nin daha büyük bir ihtimam gösterdiği söylenebilir. Zira artık hazırlıklara ziyaret haberi alınır alınmaz başlandığı ve oraya varıncaya kadar her safhasından haberdar olunmaya çalışıldığı anlaşılıyor. Nitekim Hocabey'e gidecek heyet, II. Aleksandr'ın Eylül ayının ilk haftası Cumartesi günü oraya ulaşacağı bilgisini almıştır. Buna bağlı olarak Hariciye Nazırı Raşid Paşa ve beraberindeki Osmanlı memurları Çarşamba günü yola çıkmışlardı¹⁶⁷. İstanbul'dan başlayacak olan bu seyahatte Osmanlı memurlarının Hocabey'e gitmeleri, oraya vardıklarında ikamet edebilmeleri ve geri dönüşleri için belli bir bütçe oluşturulmuştu. Bu seyahatte

¹⁵⁸ “Yazlık, yazlık ev.” Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 1078.

¹⁵⁹ İtalyanlar, ileride Odessa'nın inşa edileceği, sahil boyunca giderek gelişen muhiti “renkli süpürge” manasını taşıyan Ginestra şeklinde ifade ediyorlardı. Bu yerin Tatarca adı 1415 senesinde inkişaf eden Hocabey idi. Bk. Mesut Karakulak, “Hocabey'den Odessa'ya Bir Limanın Gelişimi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, (2015), s. 12. 1890'lı yıllarda burası Rusya'nın Karadeniz sahilinde birinci iskelesi olup 120000 civarında nüfusu vardı. Bk., “Odesa Rusya'nın Karadeniz'deki İskelesi”, *Servet-i Fünûn*, C. 1, 30 Kasım 1890, s. 7.

¹⁶⁰ “Tebrik yazısı, kutlama yazısı.” Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 1223.

¹⁶¹ Mahir Aydın, “Edhem Paşa, İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 419.

¹⁶² Sakız'da doğan Edhem Paşa, 1859'da ticaret nazırlığı daha sonra tersane konferansında ikinci murahhas olarak Osmanlı Devleti'ni temsil etmek gibi birçok önemli vazifeler üstlenmiş bir Osmanlı sadrazamıdır. Bk. Mahir Aydın, *agm.*, s. 418-419.

¹⁶³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. 2, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 606.

¹⁶⁴ II. Aleksandr, Çar Nikola'nın büyük oğlu olup 1818 senesinde doğdu. 23 yaşında Aleksandr bir Alman prensesi ile evlendi 1855 tarihinde Rus tahtına çıktı. Bk. Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 357.

¹⁶⁵ Raşid Mehmed Paşa 1825 senesinde doğmuştur. Dramalı Hasan Paşa'nın oğludur. 11 Mart 1873 tarihinde Nafia Bakanı 6 Mayıs günü de Dışişleri Bakanı oldu. 1874 yılında Avusturya elçisi, 1875 de ikinci defa dışişleri bakanı oldu. Bk. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 4, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1358.

¹⁶⁶ *BOA.*, *HR.SAİD*, no: 30/5 (23 08 1897).

¹⁶⁷ “Rusya İmparatoru hazretlerinin Kırım ve Kafkasya tarikleriyle seyâhat etmek üzere gelecek cumartesi günü Hocabey'e...” Bk. *BOA.*, *İ..HR.*, no: 15570/260 (03 09 1873).

Hüseyin Hüsnü Bey'e ne kadar harcırah verildiği tespit edilememiştir. Hariciye Nazırı Raşid Paşa'nın harcırahı için yirmi beş bin frankın uygun görüldüğü bilinmektedir¹⁶⁸. İstanbul'dan Hocabey'e Raşid Paşa'nın başkanlığında yapılan bu yolculuk deniz yoluyla gerçekleşti. Sultan Abdülaziz, Çar II. Aleksandr'a birçok hediye göndermişti. Bu hediyeler arasında altı baş at da vardı. Atlarla birlikte bazı hediyelerin deniz yoluyla gönderilmesi için Tersane-i Amire'den¹⁶⁹ bir vapur hazırlanmıştı¹⁷⁰.

Nihayetinde Hocabey'e ulaşan Hariciye Nazırı Raşid Paşa ve maiyetindeki Osmanlı memurları Çar II. Aleksandr tarafından kabul olunduktan sonra getirdikleri tebriknâme ve hediyeleri takdim ettiler. Çar, bu hediyelerden büyük mutluluk duydu ve Raşid Paşa ile maiyetindeki birçok isme nişan ve çeşitli hediyeler verdi. Nişan ile taltif edilenler arasında, Hariciye Nazırı Raşid Paşa, Hüseyin Hüsnü Bey ve Çar'a Sultan Abdülaziz'in gönderdiği atları takdim eden Aziz Bey yer almaktaydı. Ayrıca Çar'ın, maiyetindeki memurlara, yörenin ileri gelenlerine ve bazı tüccarlara nişan verdiği anlaşılmaktadır¹⁷¹. Hüseyin Hüsnü Bey bu görevin akabinde mesleki deneyimi ile pek alakası olmayan bir konunun çözümü için Paris şehrinde teşkil olunan evzân-ı cedide komisyonuna Osmanlı Devleti'nin komiseri olarak

¹⁶⁸ "...*Hâriciyye Nâzırının orada ikâmet ve azîmet ve avdetleri mâsarîf-i için...*" Bk. *BOA., İ.DH.*, no: 47106/676 (16 12 1873). Sonuçta yirmi bin frankın kullanılması için hariciye nazırına verilmesi münasip görüldü. Malî açıdan yapılması gerekenler noktasında da çalışmamızın sonraki kısımlarında değineceğimiz Bank-ı Osmâni devreye giriyordu. Bk. "*Bank-ı Osmâni idâresinden verilmiş olan yirmi beş bin frankın...*" Bk. *BOA.,A.}MKT.MHM.*, no: 95/470 (23 12 1873).

¹⁶⁹ Dârüssinâ-i Âmire, olarakta kullanılan Tersâne-i Âmire, Devlet-i Aliyye'nin inkişafıyla beraber Gelibolu'da kurulan ve ileriki yıllarda devletin büyümesiyle Haliç'te köklü bir örgüte kavuşan Türk denizcilik işlerinin başlıca merkezidir. Bk. İdris Bostan, "*Tersâne-i Âmire*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 40, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 513.

¹⁷⁰ "*Taraf-ı eşref-i hazret-i pad-şâhîden Rusya imparatoru hazretlerine altı re's esb ihdâ'...*" Bk. *BOA.,A.}MKT.MHM.*, no: 77/466 (17 10 1873). Padişah tarafından kendisine birçok hediye gönderilmişti. Ayrıca yukarıda değindiğimiz gibi bu hediyeler arasında birde altı baş at vardı. Bu atları Çar'a takdim eden kişinin ise Miralay Aziz Bey olduğu anlaşılmaktadır. Aziz Bey'e bu seyahati için on bin kuruş harcırah verilmişti. Bk. "...*Altı re's esb îsâline me'mûr Miralay İzzetlü Aziz Bey'e harc-i râh...*" Bk. *BOA.,A.}MKT.MHM.*, no: 98/466 (20 10 1873). Deniz yolculuğunun misallerine birçok kez zaten tesadüf edilebilir. Zaten Hicri 1265 tarihli devlet sâlnâmesine de bakılır ise uzun zamanlardan beri "*İstanbul'dan Hocabey'e, Hocabey'den de İstanbul'a*" belirlenen vakitlerde çeşitli işlevli vapur seferleri görülmektedir. Bk. Barış Arslan, *H. 1265 (M. 1849) Devlet Salnamesine Göre Osmanlı İdari Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 143.

¹⁷¹ Osmanlı memurlarına "*cânib-i imparatoriden birtakım nişân ve hediyeler...*" Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 15620/261 (21 11 1873).

görevlendirildi. Paris'teki bu vazife için Hüseyin Hüsnü Bey'in düşünülmesinde muhtemelen iyi bir Fransızca'ya sahip olması ve Paris'e olan aşinalığı sebep oldu¹⁷².

¹⁷² Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri dünyadaki sistemden oldukça farklıydı. Kullanılan o kadar çok farklı ölçü ve tartı birimi vardı ki bir Osmanlı şehirden başka bir Osmanlı şehrine gidildiğinde bile bu durum fark edilebilirdi. Başta ekonomi ve sosyal hayat olmak üzere birçok meselenin altında bu farklılıktan doğan sebepler yatıyordu. Bk. Durmuş Yalçın(-V.d), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 262. Mesela ağırlık ölçülerine bir misâl vermek gerekirse dirhem, okka, kıyye, kantar, çeki gibi birçok farklı birim ismiyle karşılaşmak mümkündü. Bk. İsrail Kurtcephe-Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Dinamik Akademi, Ankara 2011, s. 436. Hâlbuki Avrupa'da yaklaşık bir asır evvel bu birimlerin yarattığı sorunları iyileştirmek gayesiyle ciddi çalışmalar yapılmıştı. Osmanlı'nın da bu farklılıkları mukayeseye yönelik girişimleri oldu. Mesela 1864 senesinde Mehmed Emin Paşa'nın kıyyenin 1,3016 kiloya denk geldiğini not düşmesi gibi. Ayrıca o, bu hususta Paris'teki gelişmelerden haberdar olmaya çalışmıştı. Bk. Cengiz Kallek, "Okka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 33, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 338. Özellikle 1873 senesinde evzân meselesinin çeşitli vesileler ile gündeme geldiği görülmektedir. Çünkü bu tarihte evzân-ı atıkanın iyileştirilmesi cihetinde bazı önemli adımlar atıldı. Ancak ne var ki yenilik gayretleri bazı kesimlerin şikâyetlerine sebebiyet verdi. Mesela bunların başında devrin kantarcı esnafları gelmektedir. Nitekim bu esnaf sınıfı bir müddet daha evzân-ı atıkanın kullanılmasını istiyorlardı. Nihayetinde başta bu zümre olmak üzere başkalarının da mağdur olmaması için bir süre daha evzân-ı atıkanın kullanılması muvafık görüldü. Bk. *BOA., A.ŞMKT.MHM.*, no: 36/447 (15 12 1289). Ayrıca evzân-ı atıka çerçevesinde imalat yapan esnafın durumu göz önüne alınarak evzân-ı cedide süresinin beş yıl daha uzatılması doğrultusunda çalışmalar başlatıldı. Bk. *BOA., İ.MMS.*, no: 1904/45 (25 12 1289). Bununla birlikte de yeni ölçü ve tartı birimlerinin sağlıklı bir şekilde kullanımını temin içinde nizamnameler çıkarıldığı görülmektedir. Bk. *BOA., A.ŞMKT.MHM.*, no: 64/448 (29 12 1289). Fransa'nın Paris şehrinde de zaman zaman bu ölçü birimlerinin değerlendirildiği, komisyonların kurulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti de kendi dışında ceryân eden yeni evzân gibi meseleleri zaten belli ölçüde takip ediyordu. Nitekim bu gaye doğrultusunda Hocabey'deki görevi son bulan Hüseyin Hüsnü Paşa 1873 senesinde Paris'te teşekkül eden evzân-ı cedide komisyonu komiserliğine getirildi. Hüsnü Paşa, elli lira zam ile bâb-ı âlî tarafından bu göreve memur edildi ve Paşa, hemen hareket ederek Paris'e geçti. Nihayetinde Hüsnü Paşa 1873 senesinde Paris'te toplanan evzân komisyonundaki çalışmalara katıldı ve Osmanlı Devleti'ni temsil etti. Bk. *BOA., HR.SAİD*, no: 30/5 (23 08 1897). Bilindiği üzere "Evezân, vezinler, tartılar ve ağırlıklar manasına gelir." Bk. James W. Redhouse, *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*, haz. Recep Toparlı (-V.d), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 93. "Tartılar, ağırlıklar, ölçüler." Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 278. Paris'te daha sonraki yıllarda da birçok evzân komisyonu teşkil edildi. Meselâ 1910 yılında Paris'te toplanan Beynelmille Evzân ve Mesaha Komisyonu gibi. Burada değerli taşların tartılmasında kullanılan kıratın küsuratının artırılması kararlaştırılmıştı. Bk. Cengiz Kallek, "Kırat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 438. 1875 senesinin 25 Mayıs günü de Fransanın yine Paris şehrinde metre konvansiyonuna yönelik bir konferans toplandığında Devlet-i Aliyye tarafından memur edilen kişi Hüsnü Paşa oldu. Söz konusu konferansta metre ve kilogramın manasal açıdan tanımına çalışılacağı ve ortaya referans alınabilecek bir ölçü biriminin oluşturulmaya çalışıldığı bilinmektedir. "Ayrıca bu konferansta, "X" TRESKA kesitli Pt-Ir alaşımından yapılan ve 20°C sıcaklıkta iki çizgi arasında 1 metreyi muhafaza eden bir çubuk "METRE" olarak tanımlanmıştır. %90 Platin, %10 İridyum alaşımından yapılmış ve çapı ile yüksekliği 39 mm olan silindir de 1 kg olarak kabul edilmiştir. 25 Mayıs 1875 tarihinde Paris'de toplanmış olan "Metre Konvansiyonu"nda konferansa katılan ve üye olacak ülkelere, imal edilecek metre ve Kütle prototiplerinden birer adet verilmesi kararlaştırılmıştır." Bununla beraber konferans gününe kadar Fransa devleti tarafından katkı verilen bu toplantıların ileriki zamanlarda da sürdürülmesi için üye devletlerin insan sayısı ve politik gücüne oranla senelik ödeme yapılmasına hükmedilmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nında katıldığı konferansta kararlar bir bir alınırken "konvansiyon gereği olan ilk yıllık ödeme yapılarak, imal edilecek olan metre ve kilogram prototiplerinden almaya hak kazanılmıştır. Yapılan ilk ödeme 27.132,00 FF olup, Amerika, Almanya ve Fransadan sonra yatırılan en yüksek rakamdır". Bununla beraber 1875 senesinden sonra Rumeli'de zuhur eden sıkıntılar sebebiyle Devlet-i Aliyye'nin senelik üyelik ücretini ödeyemediği ve Hüseyin Hüsnü Paşa'nın da toplantılara iştirak edemediği görülür. Bk. Şakir Baytaroğlu-Hakan Özgür Özbay,

2.5. İspanya Kralı'nın Cülusu ve Tebriknâme

Osmanlı Devleti'nin Madrid¹⁷³ elçiliği tasarruf tedbirleri dolayısıyla 1860 senesinde kapatıldığından, İspanya ile olan diplomatik münasebetler 1881'e kadar Paris sefarethanesi kanalıyla sağlandı¹⁷⁴. Nitekim Madrid sefarethanenin kapatılmasından birkaç yıl sonra Paris sefirlerinden Velîyeddin Paşa¹⁷⁵, 1863 senesinde Cemil Paşa¹⁷⁶, 1880'de de Esad Paşa¹⁷⁷ görev icabı Madrid'e gelip gittiler¹⁷⁸. 1860-1881 yılları arasında Madrid'e diplomatik sebeplerden dolayı gidenler arasında Hüseyin Hüsnü Bey de bulunmaktadır. Hüseyin Hüsnü Bey'in bu seyahatine neden olan gelişme ise İspanya'nın iç meseleleriyle yakından ilgilidir.

“Metre Konvansiyonu ve Ulusal Kütle Prototipinin Geçmişi”, *I. Ulusal Ölçüm Bilim Kongresi Bildirileri*, 19-20 Ekim 1995, Tmmob Makina Mühendisleri Odası, Eskişehir 1995, s. 204-205.

¹⁷³ 1876 tarihinde İspanya XII. Alfonso yönetimindeki İspanya'nın başkenti 349.000 nüfuslu Madrid şehriydi. Bk. Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 284.

¹⁷⁴ Tufan Turan, *Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Sakarya 2013, s. 3. 1860 yılında kapatılan Osmanlı Devleti'nin Madrid elçiliği 1881 senesinde yeniden açılacaktır. Eylül 1881'de Osmanlı Devleti Madrid'e orta elçi olarak Hüseyin Hüsnü Sermet Efendi'yi memur ederken kitabetine de Logaridis Efendi'yi tayin etti. Bk. *BOA., İ..HR.*, no: 17684/284 (08 09 1881).

¹⁷⁵ Velîyeddin Paşa'nın Osmanlı sadrazamlarından Nâili Mustafa Paşa'nın evladı olduğu bilinmektedir. Bk. Mehmet Süreyya, *age.*, C. 5, s. 1662-1663. Paris sefiri Velîyeddin Paşa'nın İspanya ile olan diplomatik temaslardaki rolü pek tabii bir durumdur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin İspanya elçiliği kapatılınca buradaki görevler Paris sefirine ilave görev olarak verildi. Bk. *BOA., A.}AMD.*, no: 79/94 (06 08 1861). İki devlet arasındaki diplomatik münasebetlerde rol üstlenen Velîyeddin Paşa, İspanya tarafından verilen bir devlet nişanına da sahip bir isimdir. Bk. *BOA., İ..DH.*, no: 34613/508 (17 06 1863).

¹⁷⁶ Cemil Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın evladıdır. Bk. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 393-394. Mehmed Cemil Paşa bulunduğu üzere 1862 senesinde Paris'e sefir olarak tayin edildi. Ancak Cemil Paşa'nın görev alanı yalnızca Paris ile mahdut kalmadı. Nitekim arşiv vesikalarında da görüldüğü üzere İspanya sefirliği görevi de Cemil Paşa'ya verildi. Bk. *BOA., İ..HR.*, no: 10979/194 (31 07 1862). Hatta bu sebeple Cemil Paşa 1863 senesinde İspanya'ya gönderildi. Cemil Paşa, kendi el yazısı ile yazdığı ve “*Madrid sefâret-i seniyyesine olan me'mûriyyet-i kem-ter-ânemin ifâsı ve haşmetlü İspanya kraliçesi hazretlerine olarak tasdir buyrulmuş olan nâme-i hümayûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i sheh-şâhinin müşârûn-ileyhâya i'tâsı zımnında Madrid'e azîmet-i kem-ter-âneme ve bu yolda vuku bulacak masârîfin tesviyesi için taraf-ı bende-gâneme şimdilik on beş bin frankın i'tâsı...*” satırları ile devam eden yazısında bu seyahat kapsamında önemli bilgiler vermektedir. Bk. *BOA., İ..HR.*, no: 11468/201 (07 07 1863).

¹⁷⁷ 1837 senesinde doğan Mahmut Esat Paşa, Mustafa Hasib Efendi'nin evladıdır. Bk. Mahmut Akpınar, “Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmut Esad Paşa (1837- 1895)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, (2015), s. 32-33. Esad Paşa birçok önemli görevde bulunmuş bir şahsiyettir. Meselâ 1869-70 Peşte başşehbenderliği, 1876 Roma elçiliği, 1877 Viyana büyükelçiliği, 1880 Paris büyükelçiliği gibi. Esad Paşa 1895 yılında vefât etti. Bk. Mehmet Süreyya, *age.*, C. 2, s. 487-488.

¹⁷⁸ Kemal Beydilli, “İspanya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 168.

Çünkü İspanya Kraliçesi olan II. Isabella,¹⁷⁹ bir askerî darbe sonucunda tahtan indi ve bu kargaşa ortamında tahta Isabella'nın oğlu olan XII. Alfonso¹⁸⁰ geçirildi¹⁸¹. Böylelikle İspanya tahtına yeniden Bourbon¹⁸² hanedanı geçmiş oldu¹⁸³. Osmanlı Sultanı Abdülaziz de bu gelişme üzerine XII. Alfonso'ya bir tebriknâme¹⁸⁴ gönderilmesini istedi. Hariciye bu görevi Paris'te bulunan Hüseyin Hüsnü Bey'e verdi¹⁸⁵.

Hüseyin Hüsnü Bey'in Madrid'e seyahati 1875 yılının Mayıs ayında vuku buldu ve bu seyahati kâh tren kâh vapur vasıtasıyla gerçekleşti. Hüsnü Bey'in Paris'ten Madrid'e yolculuğu onun 96 frank¹⁸⁶ 45 santime¹⁸⁷ bir tren bileti almasıyla başladı. Hüsnü Bey'in seyahati sırasında gittiği yerleri ve ettiği masrafları bir deftere kayıt ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre tren yolculuğu sırasında Hüsnü Bey, bilet parasından başka 75 frank 50 santim harcadı. Bu miktarın içinde eşya giderleri de vardı. Hüsnü Bey'in Madrid seyahati tren yolculuğundan sonra vapur ile devam etti. Hüsnü Bey, vapur bileti için 125 frank, seyahat ederken Paris'e çektiği telgraf için 2 frank verdi. Harcamaların bir kısmı da Hüsnü Bey'in eşyalarının taşınmasına sarf edildi. Hüsnü Bey'in vapur ile seyahati ise İspanya'nın kuzeyindeki Santander'e gelince son buldu ve burada mola verildi. Santander'de geçen bu müddet 65 franka ve Madrid'e gitmek için alınan bilet de 108 franka mâl oldu. Tekrar yola çıkıldı ve Santander'den Madrid'e kadar bilet ücreti hariç 27 frank harcadı. Hüsnü Bey, nihayet Madrid'e ulaştığında kendisinin de ifade ettiği gibi İspanyol milletinin özel günlerinden biriydi. Bu sebeple İspanya hariciye nazırıyla ancak iki gün sonra

¹⁷⁹ İspanya Kralı VII. Ferdinand'ın ölümünden sonra kızı Isabella 1843 yılında İspanya tahtına geçti. Ancak Isabella 1868'de bir askerî ayaklanma sonucu tahtan indirildi. Bk. Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 467-468.

¹⁸⁰ XII. Alfonso, Kraliçe Isabella'nın oğludur. 1874'de Madrid'de İspanya tahtına çıktı. Bk. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 5, s. 669.

¹⁸¹ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 1025.

¹⁸² Bourbon hanedanı Avrupa'nın önemli hanedanlarından birisidir. İspanyanın dışındaki devletlerde de izlerini görmek mümkündür. Meselâ Fransa gibi. İspanya'nın ilk Bourbon kralı V. Felipe idi. Bk. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 5, s. 661.

¹⁸³ Bora Salman, *İspanya'da II. Cumhuriyet ve İç Savaş (1936-1939)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 19.

¹⁸⁴ “İspanya Kralı hazretlerine tastîri lâzım gelen cevâbnâme-i hümayûn...” bk. BOA., *İ.HR.*, no: 15979/266 (30 03 1875).

¹⁸⁵ BOA., *HR.SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897).

¹⁸⁶ “Frank, “Fransa'nın kuruşudur ki dört buçuk kuruş değer. Sikke'nin yirmi beşi, bir lira sterlin yirmi napolon olur.” Bk. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 149.

¹⁸⁷ “Santim, Fransızca bir kelime olup frankın yüzde biri olan Fransız akçesidir.” Bk. Muallim Naci, *Lûgat-ı Naci*, Asr Matbaası, İstanbul 1322, s. 415.

görüşebildi. Hüsnü Bey ile hariciye nazırı arasında Mayıs'ın dördüncü günü gerçekleşen bu mülakatta iki devlet arasındaki münasebetlere, XII. Alfonso'nun cülusuna değinildi. “*Mayıs ayının yedinci Cuma günü*” de Hüsnü Bey, XII. Alfonso'nun huzuruna çıktı. Kral XII. Alfonso, Sultan'ın gönderdiği tebriknâmeden duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve burada da iki devlet arasındaki münasebetlere değinildi. Ayrıca Hüseyin Hüsnü Bey'in bu diplomatik teması sırasında kendisine Elizabet nişanı verildi. Hüseyin Hüsnü Bey, Madrid'de kaldığı süre boyunca bir otelde kaldı. Nihayetinde Kral XII. Alfonso ve hariciye nazırı ile yapılan görüşmelerden ve tebriknâmenin teslim edilmesinden sonra Hüseyin Hüsnü Bey'in, Madrid'deki görevi son buldu. Dönüş hazırlıklarına başlanarak yola çıkıldı. Madrid'e gelirken yapıldığı gibi Santander'e varılınca bir müddet mola verildi. Santander'den Paris'e doğru vapur ile yola çıkıldı ve yolculuk tren seyahati ile son buldu. Hüseyin Hüsnü Bey, Paris'e döndüğünde masraf defterindeki tüm harcamalarda ortaya çıktı. Paris'ten Madrid'e yapılan bu seyahat boyunca toplam 1906 frank 25 santim harcanmıştı¹⁸⁸.

2.6. Askerî Görevler (1875-1878)

1875 senesinden itibaren Balkanlarda meydana gelen karışıklıklar Devlet-i Aliyye'yi büyük sorunlar ile karşı karşıya getirdi. Nitekim Hersek İsyanı sonrasında Sırlar ve Karadağlılar bağımsızlık arzularını iyice açığa vurdular¹⁸⁹. Bu süreçte Sırbistan, 1 Temmuz 1876'da¹⁹⁰ Karadağ ise 2 Temmuz 1876'da¹⁹¹ Devlet-i Aliyye'ye savaş ilan etti. Çok geçmeden de ortaya bir Bulgar ayaklanması çıktı¹⁹².

¹⁸⁸ BOA., İ.HR., no: 16066/267 (30 06 1875). Hüseyin Hüsnü Bey'in tüm İspanya seyahati boyunca harcadığı para miktarını anlamak için şu misâlin verilmesini faydalı buluyoruz. 1861 senesinde Paris'ten Madrid'e bir seyahat gerçekleştiren Vefyeddin Paşa, bu ziyareti tamamlayıp döndüğünde 6524 frank sarf etmişti. Bk. Tufan Turan, *agt.*, s. 206. Şunu da belirtmeliyiz ki Hüseyin Hüsnü Bey'in bu harcamaları hariciye nezaretince ele alınıp ödenmesi noktasında Bank-ı Osmânî nezdinde değerlendiriliyordu. Bk. BOA., İ.HR., no: 16066/267 (30 06 1875).

¹⁸⁹ Fatih Özer, *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyanları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010, s. 79-80.

¹⁹⁰ Serap Toprak'ın Sırların harp ilanları hakkında verdiği bilgiye göre; Sırlar, 1876 senesinde Hersek'te zuhur eden ayaklanmaları bastırabilmek için Devlet-i Aliyye kuvvetlerinin bu bölgeden ayrılmasını ve idarenin Sırp kuvvetlerine terk edilmesini istedi. Ancak Devlet-i Aliyye bu talebi kabul etmedi. Devlet-i Aliyye'nin bu tavrının sonucunda savaş ilanı kaçınılmaz oldu. Bk. Serap Toprak, “Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan'ın Bağımsızlığı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, (2013), s. 353.

¹⁹¹ Uğur Özcan, Karadağın savaş ilan ederken cesaretlenme nedenini şöyle ifade ediyor: Sırların Devlet-i Aliyye'ye harp ilan etmesi ve “*Herseklilerin Karadağ Prensi Nikola'yı kendilerine hükümdar*

Bu sıkıntılı zaman diliminde kurmay sınıfına mensup olup askerlik dışında farklı memuriyetlerde bulunan kişilerin tamamı göreve çağrıldı. Nitekim İspanya'dan İstanbul'a döndükten sonra, Harbiye Mektebi'nde ders vermeye devam eden Hüseyin Hüsnü Bey'e de 1876 yılına kadar, karargâhı Şumnu'nun kuzeyinde yer alan Yenipazar Fırka-i Askeriyyesi refâkatinde bulunması ve burada kumandan sıfatıyla görev yapması emri verildi¹⁹³. Hüseyin Hüsnü Bey, Yenipazar tümenine kumandan olarak memur edildiğinde bu tümenin başında Mehmed Paşa¹⁹⁴ ile Mehmed Ali Paşa bulunmaktaydı¹⁹⁵. 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ savaşında Hüseyin Hüsnü Bey, Sırbistan tarafında Efladenice, Yavur,¹⁹⁶ savaş öncesinde istihkâmı tamamlanan¹⁹⁷ Trebin¹⁹⁸ köyü yakınlarında mücadele verirken, Ağustos 1876'da Moraça Muhârebesi'ne katıldı¹⁹⁹. Moraça Muhârebesi'nde Osmanlı ordularını Abdi Paşa ile Osman Nuri Paşa yönetirken Sırp ordularını ise “*Mihail Chernyayev, Frantisek Zach ve Dura Horvatovic*” yönetti. Muhârebe neticesinde Osmanlı orduları karşılaştıkları Sırp kuvvetlerini yenerek Sırbistan'a girdi. Fakat Sırp kuvvetleri Osmanlı ordularının ilerleyişini durdurdu. Nitekim Ağustos ayında da Avrupalı devletler savaşa müdahil olup taraflara barış çağrısında bulundu. Ancak Avrupalı devletlerin barış çağrılarını kabul etmeyen Osmanlı Devleti tekrar taarruza geçerek Sırpı hezimete uğrattı. Moraça Muhârebesi'nin kesin Osmanlı zaferiyle sonuçlanmasıyla Hüseyin Hüsnü

ilan etmeleri, Karadağ'ı daha da cesaretlendirmiştir.” Bk. Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2009, s. 39.

¹⁹² Mehmed Arif, *93 Osmanlı-Rus Harbi ve Başımıza Gelenler*, haz. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 23.

¹⁹³ *BOA., DH.SAİD...*, no: 435/26 (04 03 1840). Hüseyin Hüsnü Paşa'nın maslahatgüzarlık, mihmandarlık, evzân-ı cedîde komisyonu komiserliği, bir önceki bölümde görüldüğü gibi İspanya'ya gönderilmesi hatta şimdi bir askerî görev üstlenmesi Tanzimat bürokrasisinin karakterine pek de zıt bir şey değildi. Nitekim bir Tanzimat bürokratu sefir, hariciye müsteşarı, hariciye nazırı hatta ardından sadrazam olabilir ve tekrardan sefirliğe ya da başka bir memuriyete getirilebilirdi. Ayrıca farklı yönetim birimleri arasındaki geçişler bıçakla kesilmiş gibi olmayıp münasip görülen bir ismin kalemler arasındaki geçişleri oldukça doğaldı. Bk. Tahsin Güler, “Osmanlı'da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 4, (2014), s. 328.

¹⁹⁴ Sinan Kunalalp, *age.*, s. 18.

¹⁹⁵ Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid Zamânı ve Şahsiyeti*, s. 42.

¹⁹⁶ Sırbistan da bir mevkinin adı olduğu anlaşılmaktadır. Bk. *BOA., DH.MKT.*, no: 2/534 (03 07 1902); *BOA., DH.MKT.*, no: 71/2226 (28 07 1889).

¹⁹⁷ Yüksel Bayıl, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal Ve İaşesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2012, s. 82.

¹⁹⁸ Trebin veya diğer bilinen ismiyle Trebinje; “Bosna Hersek'in bir şehridir. Bk. <https://gezipgordum.com/trebinje-gezi-rehberi/erişim> (19.03.2019).

¹⁹⁹ *BOA., HR.SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897).

Bey'in buradaki vazifesi 28 Şubat 1887'de son buldu²⁰⁰. Bu muhârebeden sonra 24 Nisan 1877'de Rusya, Devlet-i Aliyye'ye savaş ilan etti²⁰¹. Bu savaş Tuna ve Kafkasya olmak üzere iki cephede gerçekleşti²⁰². Hüseyin Hüsnü Bey, Rusya ile yapılan savaşta Tuna cephesinin Şark Ordusu'nda görev aldı²⁰³. Tuna Şark Ordusu, Nisan 1877'e Ahmed Eyyüb Paşa'nın, Temmuz 1877'ye kadar da Mehmed Rauf Paşa'nın komutasında olup karargâhı “*Varna, Şumnu, Silistre, Rusçuk*” arasında bulunmaktaydı. “*Tuna Şark Ordusunda 246 kıta seyyar top, 540 nefer Yardımcı süvari askeri, 1123 Yardımcı piyade askeri, 45 süvari taburu, 162 piyade taburu*” yer almaktaydı²⁰⁴. Tuna cephesinde savaşın başlangıç tarihi ise 21 Haziran 1877'dir. Bu tarihte İosip Gurko, kumandasındaki Rus askerleri Tırnova ve Niğbolu'yu işgal etti. Bilhassa 19 Temmuz 1877'de de Rus askerlerinin stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olan Şıpka geçidini ele geçirmeleri Tuna cephesindeki Osmanlı ordularının işini zorlaştırdı²⁰⁵. Rus kuvvetlerinin ilerleyişinin durdurulması için yapılan İzrance ve Çerkoz Muhârebeleri'ne Hüseyin Hüsnü Bey'inde iştirak ettiği hatta cephelerdeki başarılarına mükâfat olarak kendisine miralay rütbesi verildiği bilinmektedir. Çerkoz Muhârebesi'nden sonra ise Hüseyin Hüsnü Bey'e mükâfat olarak erkân-ı harbiye mîrlivalığı tevcih edildi. Tuna Şark Ordusu'ndaki görevinin son bulmasından sonra Hüseyin Hüsnü Bey, Paşa rütbesiyle Hezargrad Kolordusu'nda görev aldı²⁰⁶. Hezargrad Kolordusu'nun karargâhı Kuzey Bulgaristan'da yer almaktaydı²⁰⁷. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın görev aldığı Hezargrad Kolordusu, askerî birim olarak birkaç Osmanlı tümeninin bir araya gelmesinden mürekkepti ve gerek asker ve subay sayısı ile gerekse de hastanesiyle oldukça donanımlı bir kolordu²⁰⁸. Hüseyin

²⁰⁰ https://www.wikizero.com/tr/1876-1877_Osmanl%C4%B1-S%C4%B1rp_Sava%C5%9F%C4%B1.

²⁰¹ Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 498. Bu savaş Büyük Petro'dan beri iki devlet arasındaki on birinci önemli çatışma oldu. Bk. François Georgen, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 105. Bilindiği üzere bu savaşa “*Dedelerimiz 93 Bozgunu*” demektedirler. Bk. Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 562. Bu savaşın Tuna ve Doğu Anadolu'da olmak üzere iki cephede gerçekleştiği bilinmektedir. Bk. Mahir Aydın, *agm.*, s. 498.

²⁰² Halil İbrahim İnal, *age.*, s. 450.

²⁰³ *BOA., HR.SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897).

²⁰⁴ Yüksel Bayıl, *agt.*, s. 49.

²⁰⁵ Halil İbrahim İnal, *age.*, s. 451.

²⁰⁶ *BOA., HR.SAİD.*, no: 30/5 (23 08 1897).

²⁰⁷ Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, s. 42.

²⁰⁸ Eray Serdar Yurdakul, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Türk Ordularında Askeri Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 170.

Hüsnü Paşa'nın Hezargrad Kolordusu'nda 1878 yılına kadar görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Hüseyin Hüsnü Paşa, 93 Harbi sırasında düşman kuvvetlerinin hamlelerini boşa çıkarmak için yaptığı çalışmalarla da dikkatleri çekti. Örneğin Hüsnü Paşa, 20 Şubat 1878'de İşkodra iken Karadağlıların Podgorice civarına asker topladıklarını fark etti. Hemen harekete geçen Hüsnü Paşa, bu hususta ilgili makamı bir telgraf ile uyardı²⁰⁹. Cephede kumandan olarak büyük yararlılıklarda bulunan Hüsnü Paşa, düşman kuvvetlerinin ilerlemelerini önlemek gayesi ile yapılan çalışmalarda da yer aldı. Öncelikle Müşîr Mehmed Alî Paşa²¹⁰ maiyetinde ikinci komiser sıfatıyla Mart 1878'de Kosova tarafına giden Hüsnü Paşa, Sırların hududu tecavüzlerinden dolayı yapılan düzenlemelerin nihayetiyle İstanbul'a gedikten sonra Çatalca istihkâmı hakkında teşekkül eden İnşaat Komisyonu²¹¹ riyasetine tayin olundu²¹². Özellikle Rus kuvvetlerine karşı bu çalışmaların ehemmiyeti oldukça yüksekti. Bu sebeple hattın müdafaasında ve gereken teçhizat ile donatılmasında Hüsnü Paşa önemli görevler üstlendi²¹³. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın büyük yararlılıklar gösterdiği bu savaşın seyri ise şu şekilde oldu. Düşman birlikleri bir türlü durdurulamadı ve Çatalca tarafında da istenilen hat bir türlü oluşturulamadı²¹⁴. Bir de batı cephesinde Plevne'nin düşmesi savaşın gidişatını değiştirdi. Ruslar hızla güneye doğru ilerlediler. 22 Ocak 1878'de Edirne'yi alan Ruslar Çatalca'ya dayandılar²¹⁵. Bu arada 1875-1878 yılları arasında Hüsnü Paşa cepheden cepheye koşarken Osmanlı Devleti'nin yönetiminde çok şeyler değişti. Öncelikle Hüsnü Paşa'nın iltifatına mazhar olduğu Sultan Abdülaziz tahtan indirilerek yerine Sultan Murad çıkarıldı.

²⁰⁹ “İşkodra Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın taraf-ı sâmi-i ser-askeriye keşide edib sûret-i taraf-ı âcizâneme irsâl kılınan bir küt'a telgrafnâmesinde Karadağlıların Podgorice civarına asker cem' etmekte oldukları iş'âr olunduğundan...” Bk. BOA., İ.DUİT., no: 64/142 (20 02 1878).

²¹⁰ Mehmed Ali Paşa 1827 senesinde doğdu. Gerçek ismi Carl Detroit idi. Ailesi, Fransa'nın Protestan mezhebine bağlı olup kendisi sonraki yıllarda Devlet-i Aliyye'ye iltica etmiştir. Müslüman olduktan sonra Mehmed Ali ismini almıştır. Bk. Hasip Saygılı, “Berlin Kongresi'nden Yakova'da Katline Kadar Müşîr Mehmed Ali Paşa (Haziran-Eylül 1878)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 46, (2015), s. 137-138.

²¹¹ İnşaat komisyonlarının görevinin düşman saldırısına karşı mevcut istihkâmları güçlendirmek için gerekli çalışmalarda bulunmak olduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA., DH. MKT., no:48/1901 (14 12 1891).

²¹² BOA., DH.SAİDd..., no: 435/26 (04 03 1840).

²¹³ Reşid Paşa, *1293 Osmanlı Rus Sefer-i Ahîri (1293 Seferi Avrupa'da)*, haz. Habibe Kazancıoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016, s. 61.

²¹⁴ Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 127.

²¹⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 341.

Yeni sultanın iktidarında Sultan Abdülaziz intihar etti. Bu arada Sultan Murad'ın da hükümdarlığı çok uzun sürmedi ve 31 Ağustos 1876'da Sultan II. Abdülhamid'in iktidarı başladı. Tarihi gelişmeler bürokrasinin özellikle üst kademelerini şekillendirdi. Sadrazamlığa Mehmed Rüşdü Paşa, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa getirildi. Ayrıca değişim beraberinde yeni güç odaklarını da getirdi. Bilindiği üzere Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde bâb-ı âli'nin güç kaybettiği açıktır. Ancak şimdi meşrutiyet emelini haiz bürokratlar yeni bir sistemin etrafında toplanacaktır²¹⁶.

2.7. Bosna-Hersek Meselesi ve Yenipazar Mukavelenamesi

Osmanlı Devleti, 93 Harbi sırasında tarihinin en büyük yenilgilerinden birisine uğradı. Mağlubiyet sonrasında Rusya ile 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos antlaşması imzalandı²¹⁷. İçte ve dışta kargaşanın hâkim olduğu bu süreç Osmanlı Devleti'ni, 13 Haziran 1878'de Berlin kongresine ve bir ay sonra da Berlin antlaşmasının imzalanmasına götürdü²¹⁸. Uluslararası platformda ortaya konulan Berlin antlaşmasından en kârlı çıkan devletlerin başında ise Avusturya yer aldı²¹⁹. Ancak Avusturya'nın 93 Harbi'nden sonraki emelleri yeni diplomatik ve askerî sorunlara sebebiyet verdi. Bu sorunların başında Avusturya'nın Bosna-Hersek ile Kosova vilayetinin Yenipazar²²⁰ sancağı üzerindeki istekleri gelmektedir. Bilindiği üzere Bosna-Hersek, Berlin antlaşmasının 25. maddesine göre geçici de olsa Avusturya'nın işgaline bırakıldı. Yenipazar sancağının idaresi ise yine bu antlaşmanın aynı maddesine göre Osmanlı Devleti'ne verildi. Fakat bununla beraber Osmanlı idaresinin mevcudiyetini denetlemek, Yenipazar sancağında güvenliği temin etmek gayesi ile asker bulundurmak ve ticarî yollar yapma yetkisi

²¹⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 209.

²¹⁷ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 20.

²¹⁸ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 516-517.

²¹⁹ Ziya Kazıcı, *Sultan Abdülhamid ve Dönemi Osmanlı Devleti*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2013, s. 141.

²²⁰ Yenipazar, Novi Pazar olarak da bilinmektedir. Belgrad'ın güneyinde bulunmaktadır. Bk. Muhammet Aruçi, "Yenipazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 468. 1878 senesinde Berlin Muahedesi neticesinde "Yenipazar Sancağı, Bosna vilayetinden koparılarak Kosova vilayetine bağlandığında Yenipazar Sancağında on bir kaza vardı." Bk. Muhammet Aruçi, "Sancak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 101.

Avusturya'ya verildi²²¹. Ancak Avusturya bu maddeyi bölgeyi işgal için bir fırsat olarak gördü. Nitekim bölgenin işgali sağlanırsa Avusturya iktisadî ve siyasî bakımdan güneydoğuya yayılmasını gerçekleştirebilecekti²²².

Berlin antlaşmasının Bosna-Hersek ile ilgili maddesine rağmen bölge ahalisinin muhtemel bir Avusturya işgaline karşı tepkili oldukları anlaşılmaktadır. Buna tepkisiz kalmayan Osmanlı Devleti de diplomatik kanallar ile sorunun çözümünü sağlamak maksadıyla Berlin kongresinde, Devlet-i Aliyye'yi temsil eden Aleksandır Karatodori Paşa'nın, Avusturya'ya gidip gerekli temaslarda bulunmasını istedi. Osmanlı Devleti'nin meselenin halledilmesine yönelik attığı bu adımı kendilerini oyalama girişimi olarak telakki eden Avusturya başvekili Kont Andrassy müzakere gayretlerini boşa çıkardı²²³. Zaten Kont Andrassy'nin bölgeye yönelik müdahaleci tavrı da bilinen bir gerçektir²²⁴.

Bütün girişimlere rağmen Avusturya, Bosna-Hersek'i 28 Temmuz 1878 tarihinde işgal etmeye başladı²²⁵. Fakat mücadeleden vazgeçmeyen Bosnalı Müslümanların şiddetli müdafaası ve Ortodoksların işgali istememeleri buranın zapt edilmesini zorlaştırdı. Bölgedeki Katoliklerin tavrı ise Avusturya'nın işgal girişimini desteklemek oldu²²⁶. İşgal karşıtı direnişe karşın Avusturyalılar bu girişimlerini 28 Ekim 1878'de tamamlamaya muvaffak oldular²²⁷. İşgal sonrasında Avusturya, Yeni Pazar (Novi Bazar) Sancağı'nın da hâkimiyetini tamamen ele geçirmek istedi. Yenipazar Sancağı, Sırbistan ile Karadağ arasında bulunmaktaydı. Bu nedenle Yenipazar'ın elde edilmesi Avusturya için Selanik'e giden yolda önemli bir

²²¹ Münir Aktepe, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 218.

²²² Fahriye Engili, *Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 80. Dinî bakımdan Bosna-Hersek; Müslüman, Katolik ve Ortodokslardan meydana geliyordu. Ancak buradaki ırk çoğunluğunu Slavlar teşkil ediyordu. Bu durumda Avusturya'nın işgale yönelik politikasında, karşısında Sırları ve Rusları bulacağı açıktı. Osmanlı Devleti de bu işgalin karşısında bir politika izliyordu. Nitekim II. Abdülhamid'in Bosna-Hersek Müslümanlarını Avusturya'ya karşı kışkırtması bunun bir deliliydi. Nihayetinde Avusturya, Bosna-Hersek'i 28 Temmuz 1878 tarihinde işgal etmeye başladı. Bk. Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 761-762.

²²³ Mahmut Akpınar, *Bir Tanzimat Bürokrati Ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2010, s. 124-125.

²²⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 75.

²²⁵ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 761-762.

²²⁶ Esmer Drkenda, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 29.

²²⁷ Sead İbriç, *XIX. Yüzyılda Yeni Pazar Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 22.

kazançtı²²⁸. Bu sebeple Avusturya, Berlin Antlaşması gereğince Yenipazar Sancağı'nın durumunu görüşmek gayesi ile Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Yapılan görüşmeler sonrasında 21 Nisan 1879'da Yenipazar mukavelenamesi imzalandı. Bu antlaşmaya göre:

“1-Bosna ve Hersek Eyaletleri, Berlin Antlaşması'nın yirmi beşinci maddesi gereğince Avusturya tarafından idare edilecektir. Bununla birlikte, Avusturya Devleti şimdiki memurlardan ehliyet ve kabiliyete sahip olan, memuriyetlerini eksiksiz bir şekilde yerine getiren şahısların görevlerine devam etmesine itiraz etmeyecektir. Memurların değiştirilmesi halinde Avusturya Devleti haleflerini Bosna ve Hersek'li olanlardan tercih etme yolunu seçecektir.

2-Bosna ve Hersek'te mevcut olan bütün din ve mezheplerin özgürlüğünün sağlanması ve açık bir şekilde icra edilmesi bu eyaletlerde yerleşmiş olan veya ikamet eden bütün şahıslar için temin olunacak özellikle Müslümanlar ulemalarıyla olan münasebetlerinde tamamıyla serbest olacaklardır. Avusturya komutanlarıyla mülki memurlar ırz, namus, ahlak, adetler, ayin serbestliği, Müslümanların canları ve mallarının emniyetine hiçbir suretle zarar gelmemesine olağanüstü dikkat ve özen göstereceklerdir. Müslümanların can, mal ve dinine saldıran kimse şiddetli bir şekilde cezalandırılacaktır. Hazret-i padişahın ismi hutbelerde zikr olunacaktır. Osmanlı Sancağı'nın minarelere çekilmesine devam edilecektir.

3-Bosna ve Hersek'in gelirleri yalnızca onların ihtiyaç ve idarelerine ve gerekli görünen ıslahatlarına harcanacaktır.

4-Osmanlı parası, Bosna ve Hersek'te eskiden olduğu gibi geçerli olacaktır.

5-Babiâli devlete ait olup istihkâmlarda ve kışlalarda kalan silahlar ve savaş malzemesi ve sair eşya istediği gibi kullanabilecek bunların defteri adı geçen devletlerin komiserleri aracılığıyla düzenlenecektir.

6-Bosna ve Hersek halkından olup bu eyaletler haricinde ikamet veya seyahat edenler hakkında yapılacak uygulamalar ileride özel bir mukavele ile tanzim edilecektir.

7-Berlin Antlaşması'nın Yenipazar Sancağı ile ilgili yirmi beşinci maddesindeki politik ve askeri isteklerinden amacı, ortak menfaat noktasında ne yolda hareket olunacağını şimdiden belirlenmesine karar verilmiş olmakla beraber Avusturya Devleti adı geçen sancağa Avusturya askerinin ne zaman dâhil olacağını daha önceden Babiâli'ye haber vermeyi taahhüt eder. Her iki devlet, boşuna vakit kaybetmekten kaçınarak Avusturya askerinin levazımatı ve iskânlarıyla ilgili meseleleri ve diğer teferruatı aralarında doğrudan doğruya kararlaştırmak üzere gerektiğinde kendi kumandanlarına ve

²²⁸ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 762.

memurlarına geciktirmeksizin lazım gelen izni vermeyi şimdiden taahhüt ederler. Bundan dolayı meydana gelecek bütün masrafların Avusturya Devleti tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır.

8-Avusturya askerinin Yenipazar'da bulunmaktaki amacı her sınıf mülki, adli ve mali Osmanlı memurlarının memuriyetlerinin icra etmesine asla engel olmayıp ismi zikredilenler yine önceden olduğu gibi münhasıran be bizzat Babiâli'nin emri altında işlerine devam edeceklerdir.

9-Babiâli Yenipazar Sancağı'nda Avusturya askerinin ikamet eylediği noktalarda kendi askeri düzenini yerleştirmek ister ise bu bab da asla engeller çıkarılmayacak ve her iki devlet askeri adetçe ve askerliğin müsaade ettiği hareket serbestliğinde tam bir eşitlik altında bulundurulacaklardır. Babiâli Yenipazar Sancağının hiçbir tarafında düzensiz askeri birlikleri yerleştirmemeyi taahhüt eder.

10-Avusturya Devleti'nin yedinci madde gereğince Yenipazar Sancağı'nda gerekli duruma göre yeteri miktarda asker ikame etmek hakkında olan yetkisinin işbu tedbirler vasıtasıyla eskitemek ve sınırlandırmamak lazım gelecektir.”²²⁹

Yenipazar Mukavelenamesi'nin uygulanma safhasında Osmanlı Devleti tedbiri elden bırakmadı ve takipçisi oldu²³⁰. Ancak mukavelenamenin tatbikinde çözülmesi gereken yeni problemler ortaya çıktı. Bu sıkıntıların başında Bosna'da kalan eşya ve silahlar ile bölgenin Müslüman ahalisinin ahvali gelmekteydi. Özellikle Avusturya'nın bölgeye hâkim olduktan sonra Bosna ve Hersek'teki hastanelerden çeşitli eşyaları alması ve Osmanlı Devleti'nin Bosna'da kalan harp silahlarına el koyması büyük sorunlara sebebiyet verdi²³¹. Osmanlı Devleti öncelikle diplomatik yollara başvurarak meselelerin halline çalıştı. Viyana'daki Osmanlı sefiri İbrahim Edhem Paşa aracılığı ile Avusturya ile müzakere girişiminde bulunuldu. Müzakere girişimiyle birlikte önemli bir husus da ortaya çıktı. Viyana sefaretî marifetiyle Avusturya ile sorunlar müzakere edilirken “Bosna'da kalan eşyaların varlığını bilen, bu işlere vâkıf birinin” komiser olarak tayinine gerek duyuldu. Komiser olarak kimin memur edilmesi gerektiği değerlendirilirken Hüseyin Hüsni Paşa'nın ismi öne çıktı. Osmanlı'nın Viyana sefiri İbrahim Edhem Paşa da Hüsni

²²⁹ Zafer Çakmak, “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C. 2, S. 4, (2003), s. 18-19.

²³⁰ BOA., HR.SAİD., no: 30/5 (23 08 1897).

²³¹ “Avusturyalıların Hersek ve Bosna cihetleri hastahanelerinden aldıkları eşyâ-yi mütenevvi' ve Bosna'da kalan esliha-i harbiye hakkında...” Bk. BOA., Y.A...HUS., no: 38/165 (26 07 1880).

Paşa'nın hem komiser olarak memur edilmesi taraftarıydı hem de Hüsnü Paşa'nın bölgeye gelmesi lüzumunu birkaç kez vurgulayarak işin ehemmiyeti üzerinde duruyordu. Hüsnü Paşa'nın komiser sıfatıyla Bosna'ya gitmesini harbiye ve hariciye nezaretleri de uygun görüyorlardı²³². Hüsnü Paşa, iki nezaretinde uygun görmesiyle birlikte 1879 yılı Ağustos ayında Saraybosna'ya gelmiştir. Hüsnü Paşa, Bosna'daki görevi için elli lira zamlı maaş da aldı²³³.

Hüseyin Hüsnü Paşa, Bosna'ya ulaştıktan hemen sonra çalışmalarına başladı. Ancak Hüsnü Paşa burada yalnızca silah ve eşyaların durumunu tahkik etmedi aynı zamanda da Müslüman ahalinin sıkıntılarını öğrenmeye çalıştı. Elde ettiği malumatı da kaleme alarak Payitahta bildirdi. Buna göre; Müslümanlar bölgenin Avusturyalılar tarafından işgalinden sonra zor durumda kalmıştı. Müslüman halka yönelik büyük vahşetlere imza atılıyordu. Bu zulme karşı Müslümanlar kısıtlı imkânlar ile karşı koymak isteseler de bunda başarılı olunamıyordu. Avusturyalılar canlarını kurtarmak için saklanan çocuk ve kadınların sığındıkları haneleri dahi yok ettikleri gibi karşılaştıkları insanların bazılarını süngüyle, kılıçla öldürmüş bazılarını da işkence etmişlerdi. Hüsnü Paşa bu vesikasında Avusturyalıların çeşitli oyunlarını da yazmıştı. Mesela Avusturyalılar büyük kıyımdan sonra ahalinin elindeki silahları toplamak bahanesi ile Müslümanların evlerine saldırmıştı. Bu sırada bölgenin Hıristiyanları da cesaret bularak bir yandan Müslümanlara hakaret etmeye başlamışlar bir yandan da bazı Müslümanları şikâyet ederek idam edilmelerine sebep olmuşlardı. Müslüman halk, bu vahşetten o kadar korkmuştu ki kimden yardım isteyebileceklerini dahi düşünemiyorlardı ve kaderlerine boyun eğmişlerdi. Üstelik Avusturyalılar bölge Müslümanlarının serbest bir şekilde ibadetlerini yerine getirmelerine de mani olmaya çalışıyorlardı. Hüsnü Paşa'nın verdiği rakama göre Saraybosna'da yirmi beşten fazla camii, tekke ve mektep zapt olunmuştu. Sadece ahalinin isteği üzerine Gazi Hüsrev Bey Camii şerifiyle mahallesi arasında birkaç mescit ibadete açık kalmıştı. Hüsnü Paşa, Bosna'da bu vaziyet karşısında bölgenin başka kasaba ve köylerine de giderek incelemelerde bulundu. Ancak karşılaştığı manzaralar Hüsnü Paşa'yı dehşet içerisine düşürdü. Mesela Hüsnü Paşa, Çelebibazarı Kasabası'ndan geçerken meşhur Hasan Bey Camii'nin Avusturyalılar

²³² BOA., Y.A...RES., no: 58/7 (25 09 1880).

²³³ BOA., HR.SAİD, no: 30/5 (23 08 1897).

tarafından ahır haline getirildiğini ve atların bağlandığını gördü. Bu vaziyete şahit olan Hüsnü Paşa hemen Avusturyalı kumandanı uyararak müdahalede bulundu. Hüsnü Paşa'nın bu müdahalesinden sonra bu cami Avusturyalılar tarafından tahliye edildi. Ancak ne yazık ki Hüsnü Paşa'nın da beyan ettiği gibi her yerde buna benzer hadiseler ile karşılaşmak mümkündü. Hüsnü Paşa buradan ayrıldıktan sonra tekrar döndüğü Saraybosna'daki mevlevihanenin marangozhaneye çevrildiğini ve mezaristanın taşlarının kaldırıldığını gördü. Mevlevihane adeta bir fabrikaya dönüştürülmüştü. Mevlevihanenin vakfının kasaba kenarındaki arsası da zapt edilmiş, burada asker toplamak için barakalar inşa edilmişti²³⁴.

Komiser kimliği ile Hüsnü Paşa, bir yandan Müslümanların durumu ile ilgilenirken bir yandan da Bosna'da kalan silah ve eşyalar hakkından çeşitli incelemelerde bulundu. Ancak bu sırada Hüsnü Paşa'yı çözüme kavuşturulması gereken yeni bir sorun beklemekteydi. Avusturya Lim Nehri'nin sahili boyunca sınır ihlallerinde bulunmaktaydı. Bu durumun bir an önce sonlanması için Hüsnü Paşa, gerekli çalışmalardan sonra Avusturya Devleti'nin erkân-ı harbiye reisi Colonel Bori ile görüştü. Hüsnü Paşa ile Colonel Bori arasında gerçekleşen müzakere sonucunda bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Avusturya askerleri Lim Nehri'nin sağ tarafında dolaşmayacaklardı²³⁵.

Bölgede yoğun bir gayret sarf eden Hüsnü Paşa'nın, ayrıca yabancı bazı kişilerden de Devlet-i Aliyye lehine istihbarat faaliyetlerinde bulunmalarını arzu ettiği ve bir nevi bu şahıslara muhbirlik yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda 1880 senesinin Nisan ayına işaret eden ve hariciye nezaretine gönderilen bir vesika oldukça dikkat çekicidir:

“Geçen şehir-i teşrinievvelin on biri târihinde irsâl buyrulan telgrafnâme-i devletlerine imtisâlen Hersek ve Bosna Komiseri Mirlivâ Hüsnü Paşa'nın Bosna'ya bir muhbir ta'yinine dâir taraf-ı âcizâneme irsâl buyurduğu tahrîrâtın sûretiyle muhbirlik hizmetini deruhde eyleyecek olan [Koşt]nâm kimsenin bu bâbda dermeyân eylediği şerâidi hâvi mektûb ve Bosna ve Hersek'in ahvâl-i umûmiyesi hakkında muhbir mûmâileyhin nâmına olarak tanzîm eylediği birinci raport leffen takdîm kılındı / Bosna ve Hersek'de

²³⁴ BOA., A.}MKT.MHM., no: 57/484 (06 10 1879).

²³⁵ “... Hüsnü Paşa ile Avusturya Devleti erkân-ı harbiye reisi Colonel Bori beyninde arasında yapılan mukavele-nâme-i mahsûs ile devlet-i müşârûin-ileyhâ askerinin nehrin sağ tarafında...” Bk. BOA., Y.PRK.AZJ., no: 33/3 (14 12 1879).

bulunan akvâm-ı muhtelifenin gerek yekdiğerlerine ve gerekse Avusturya Hükümeti'ne karşı hâl ve mevki'ni irâe eden mezkûr raport oldukça mükemmel görünmekle muhbirinin ileride Devlet-i Aliyye'ye mestûr hizmette bulunabileceği ve bu husûsda cenâb-ı hükümet-i seniyyeden i'tâ olunacak karârın icâb edenlere tebliği zımnında bâ-telgraf taraf-ı âcizâneme cevâb iş'âr buyrulması husûsu (...) / Mûmâileyhin dermeyân eylediği şerâit kabul buyrulur ise kendisinin hizmeti mukâbilinde talep eylediği şehri iki bin kuruş maâşının taraf-ı âcizâneme tesviyesi zımnında bankaya serîân emir verilmelidir / Bu maâş mûmâileyhin zâtına mahsûs olacağından kendisi ileride Bosna'nın diğer şehirlerine dahi muhbirler ta'yinine lüzûm görür ise onlara ayrıca maâş verilmek iktizâ eyleyecektir ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.”²³⁶

Hüsnü Paşa Bosna'daki çalışmalarını tamamlamayıp dönüş hazırlığını yapmaya başladı. Ancak Babıâli işin ciddiyetini göz önünde bulundurarak bir müddet daha orada kalabilmesi için harcırahını geciktirdi. Hüseyin Hüsnü Paşa ise Avusturyalı yetkililere bu sorununun çözümünü beklediğini ve hallolur olmaz ülkesine döneceğini ilettili. Bu durum Avusturya hükümetini son derece rahatsız etmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bir an evvel bölgeyi terk etmesi için harcırah bedelini sonradan mahsup edilmek üzere kendisine verilebileceği bildirilmiştir. 18 Nisan 1880 tarihli ve üzerinde Avusturya Hariciye Nazırı Haymer imzalı telgrafta bu duruma değinilmiştir:

“Hüsnü Paşa harc-i râhı olmadığı bahanesiyle Saraybosna'dan azîmetini te'hîr ediyor mûmâ-ileyh için edeceğimiz masârif-i cânib-i bâb-ı âli'den tesviye eylemek şartıyla kendisine vesâit-i lâzımeyi tedârik ve i'tâ etmeye hazırız Paşa'yı mûmâ-ileyhin Bosnada temdid-i ikameti bir takım müşkilâtı ve belki de münâfereti dâi olacağından oradan hemen hareket etmesi için bir emr-i kat'i irsâl-i lâzımeden olmağla bu emrin bilâ-te'hîr itâ kılınması Hâriciyye Nazırı Devletlü Paşa hazretlerinden musirr-âne talep eylemeniz mütemennâdır.”²³⁷

Avusturya Hükümeti'nin de kararlı tutumu neticesinde Hüsnü Paşa çok geçmeden Saraybosna'dan ayrılmak zorunda kaldı ve Ağustos 1880'de İstanbul'a

²³⁶ Emre Gör, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 166-167.

²³⁷ *BOA., HR.SYS.*, no: 79/1916 (18 04 1880).

döndü. Hüsnü Paşa İstanbul'a döndükten sonra Bosna'daki vazifesi hakkında ilgili makamlara hem yazılı hem de sözlü olarak bilgiler verdi²³⁸.

Hüsnü Paşa, İstanbul'da uzun bir müddet kalamadı. Zira Avusturyalıların Bosna ile Hersek hastanelerinden aldıkları çeşitli eşyalar ve Bosna'da kalan harp silahları hakkında Viyana sefaretini marifetiyle cereyan edecek müzakereler için Hüsnü Paşa'nın Viyana'ya gitmesi kararlaştırıldı²³⁹. Nitekim 18 Ağustos 1880 tarihli bir tezkirede Viyana sefiri, Harbiye nezaretinden, Hüsnü Paşa'nın bir an evvel Viyana'ya gönderilmesinin istediği görülmektedir. Bu vesikaya göre; Hüsnü Paşa'nın, Bosna ve Hersek'te elde ettiği malumatı bizatihi Osmanlı Devleti'nin temsilcileriyle paylaşıp devletin ve ahalinin hak ve hukuku savunularak mağduriyetler giderilmeye çalışılacaktı²⁴⁰. Hüsnü Paşa Viyana'ya giderek üzerine düşeni yapmış, fakat görüşmelerden bir netice alınamamıştır²⁴¹. Zira Avusturya Hükümeti meseleyi sürüncemede bırakarak Osmanlı Devleti'nin istediğini almasına fırsat vermek istemiyordu. Bölgede Osmanlı Devleti'ne yeniden güçlenme imkânı tanımak istemeyen Avusturya hükümeti meseleyi yıllarca çözümsüz bırakarak fiili yönden istediğini elde etmiştir. Bahsi geçen konu Hüsnü Paşa'nın karşısına Petersburg sefirliği sırasında tekrar çıkmıştır. 1892'de Babıâli tarafından tekrar gündeme getirilen silahların paslandıkları ve artık kullanılmayacak bir hale geldiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Babıâli bunların bedellerinin karşılanmasına yönelik bir girişimde bulunmuştur²⁴². Ancak bir sonuç alınmadığı anlaşılmaktadır.

2.8. Torpido Komisyonu Reisliği ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi İkinci Şube Müdürlüğü

19. yüzyılda tahrip güçleriyle ortaya çıkan, birçok devletin askerî kuvvetlerinin envanteri arasına katmak istediği torpido ve torpido gemilerinin

²³⁸ *Bosna – Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516 – 1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 113.

²³⁹ “Avusturyalıların Hersek ve Bosna cihetleri hastahanelerinden aldıkları eşya-yı mütenevvi ve Bosna da kalan esliha-i harbiyye hakkında Viyana sefâret-i seniyyesi ma'rifetiyle cereyân edecek müzâkerât esnasında lede'l icâb ma'lûmât almak üzere bu işlere vâkıf bulunan Mirliva saadetlü Hüsnü Paşa'nın Viyana'ya i'zâmı...” Bk. *BOA., Y.A...HUS.*, no: 93/165 (18 08 1880).

²⁴⁰ “... Bosna ve Hersek de kalan esliha ve mühimmât-ı harbiyyenin istirdâdı zımnında icrâ olunacak müzâkerât da beyân-ı ma'lûmât etmek üzere Viyana'ya i'zâmı mukarrer olan Bosna komiseri sâbık saadetlü Hüsnü Paşa'ya ta'lûmât-ı lâzîminin i'tâsı lüzumuna dair 22 Şevval 1297 tarihli tezkire...” Bk. *BOA., HR. SYS.*, no: 83/1916 (07 10 1880).

²⁴¹ *BOA., HR.SAİD*, no: 30/5 (21 10 1897).

²⁴² *BOA., BEO.*, no: 7850/105 (14 11 1892).

ihtiyacını Devlet-i Aliyye, 1877-1878 Rus Harbi'nde hissetti²⁴³. Bu harpte hava tertibatıyla çalışan bir torpido ile Batum'da Osmanlı Devleti'ne ait bir savaş gemisi batırıldı²⁴⁴. Ayrıca bu savaşta Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin savaş gemilerine karşı fırlattığı bir torpidonun patlamaması ve bu torpidonun Osmanlı kıyılarına vurması önemli bir dönüm noktası oldu. Nitekim torpidoyu ele geçiren Osmanlı Devleti, bu önemli harp silahını kendi torpido üretimlerini yapmak üzere incelemeye aldı²⁴⁵. Ayrıca yeni harp teknolojilerine büyük önem veren Sultan II. Abdülhamid Han, torpidolarla ilgili çalışmalar yapmak üzere bir komisyon kurulmasını²⁴⁶ ve torpido fenni için yurt dışına öğrenci gönderilmesini istedi²⁴⁷. Sultan II. Abdülhamid Han'ın Osmanlı harp silahlarını geliştirmek için büyük bir gayret sarf ettiği bu zaman diliminde Hüseyin Hüsnü Paşa, 1880 senesinde Tophane-i Âmire'de²⁴⁸ kurulan Torpido Komisyonu'nun reisliğine memur edildi²⁴⁹. Torpido Komisyonu'nun başkanı Hüseyin Hüsnü Paşa olmakla birlikte komisyonda “*muallimler, muavinler, torpido fabrikası mağaza memurlarıyla fen ve elektrik konusunda eğitim almış*” onun üzerinde üye bulunmaktaydı²⁵⁰. Ancak Tophane-i Âmire Torpido Komisyonu üyelerinden bir kısmının 22 Eylül 1882'de torpido tahsilini için kurulacak mektep için görevlendirildiği bilinmektedir²⁵¹. Osmanlı Devleti, Tophane'de yeni torpidolar imal edip gerekli bazı torpido edevatını da Avrupa'dan tedarik ederken²⁵² torpido komisyonu başkanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bilhassa bu üretim ve tedarik

²⁴³ Derya Geçili, “Torpido Okul Gemilerinde Eğitim Verilmesi Ve İzmit'te Torpido İstasyonu Açılması, *Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 4-5 Mayıs 2017, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 2.

²⁴⁴ <https://www.turkcebilgi.com/torpido/erişim> (14.04.2019).

²⁴⁵ Derya Geçili, *agm.*, s. 2-3.

²⁴⁶ Erdoğan Oran, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 133.

²⁴⁷ Şakir Batmaz, “II. Abdülhamid Devri Bahriyesinde Personel Yetiştirme Gayretlerine Bir Örnek: Torpido Mektebi”, *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 67.

²⁴⁸ Önemli birimlerin arasında yer alan ve nezaret bünyesinde çalışan Tophane-i Âmire, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminin bir ürünü olup Tanzimat Dönemi'nde sadaretin ve hariciye bürokratlarının hâkimiyetinden uzak ve “*müşir derecesinde kumandanların idaresi*” altındaydı. Bk. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 102. Hicri 1304 Senesi Askerî Sâlnâmesine Göre Tophane-i Âmire'nin başında Müşir Ali Saib Paşa bulunmaktadır. Müşir vekili ve imalat nazırı ise Ferik Seyid Paşa'dır. Bk. *1304 Askerî Sâlnâmesi*, s. 596.

²⁴⁹ Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, s. 125.

²⁵⁰ Derya Geçili, *agm.*, s. 3.

²⁵¹ Şakir Batmaz, *agm.*, s. 69.

²⁵² *BOA., İ.DH.*, no: 64983/802 (23 03 1880); *BOA., Y.PRK.ASK.*, no: 41/6 (08 03 1881). Osmanlı Devleti başlangıçta üretmediği torpido edevatını Avrupa'dan tedarik ederken sonraki yıllarda bu parçaları kendisi imal etme yolunu tercih etmiştir. Bk. *BOA., MV.*, no: 61/30 (05 04 1888).

faaliyetlerini denetlediği görülmektedir. Nitekim Ağustos 1884'de imal edilen torpidoları inceleyen Hüseyin Hüsnü Paşa, bu torpidolarının borularının kalitelerinin düşük olduğunu müşahede etti ve bu durumun giderilmesini istedi²⁵³. 1885'den itibaren Bulgaristan'da, meydana gelen hadiseler²⁵⁴ üzerine de Yıldız Sarayı, Ağustos 1886'da mevcut torpido miktarının ne kadar olduğunun öğrenilmesi ve bu doğrultuda gerekli tedbirlerin alınması kapsamında Torpido Komisyonu'na bir görev verdi. Bunun üzerine Torpido Komisyonu başkanı Hüseyin Hüsnü Paşa, Topçu Feriki Rüşdü Paşa ve teftiş-i askeri komisyonu üyelerinden Ferik Asaf Paşa tarafından bir çalışma başlatıldı²⁵⁵. Bu çalışmalar esnasında Hüseyin Hüsnü Paşa, bilhassa Karadeniz ve Çanakkale istihkâmlarının²⁵⁶ üzerine yoğunlaştı ve buradaki askerî hatları inceledi²⁵⁷. Çalışmanın neticesinde ise bir rapor hazırlandı. Buna göre Karadeniz Boğazı'nda yeni bir istihkâm ve iki torpido hattının teşkili zorunludur. Birinci torpido hattı üç sıra halinde olmalı ve Kılburnu ile Çalıburnu arasında teşkil edilmelidir. Buraya otuz dört torpidonun yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu hattın muhafaza ve müdafaası için dahi gerek Anadolu gerek Rumeli sahiline istihkâmların yapılması icap etmektedir. İkinci hattın dahi boğazın en dar ve en mühim yeri olan Anadolu ve Rumeli Kavakları arasında yine üç sıra olmak ve yirmi dört torpido konulmak üzere teşkili sağlanmalıdır. Ayrıca hattın iki başına istihkâm inşası buranın müdafaası için lüzumludur. Bahr-i Sefid Boğazı'nda vaki Kumkale ve Seddülbahir arasında torpido vasıtasıyla muhafaza yapmak elzem bulunduğundan üç sıra olmak ve her sırası otuz üç torpidodan ibaret bulunmak üzere doksan dokuz torpido ile bir torpido hattı teşkili gerekmektedir. Boğazın en dar ve en mühim olan yerleri

²⁵³ BOA., Y..PRK.MYD., no: 71/3 (22 08 1884).

²⁵⁴ Berlin antlaşmasının kendilerine çizdiği sınırı beğenmeyen Bulgarlar, 1885 senesinde Doğu Rumeli'yi kendilerine genişleme alanı olarak gördüler. Bu kapsamda hedefleri için hazırlanan Bulgaristan, bu hayalin gerçekleşmesi önündeki engel olan Sırbistan'ı da savaşarak yendiler. 18 Eylül 1885 tarihinde ise Bulgarlar, bir darbe ile Doğu Rumeli'yi kendilerine bağladıklarını ilan ettiler. Osmanlı Devleti ise 24 Mart 1886 tarihinde bu durumu kabullenmek zorunda kaldı. Hatta "*Bulgar prensine bir de Doğu Rumeli valisi unvanı*" verildi. Bk. Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, s. 146.

²⁵⁵ BOA., Y..MTV., no: 155/22 (29 08 1886).

²⁵⁶ İstihkâm kelimesi "*kuvvetli siper*" manasına gelmektedir. Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 525.

²⁵⁷ Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, s. 125. Osmanlı Devleti Karadeniz sahillerinin savunmasına büyük bir ehemmiyet vermekteydi. Nitekim bu yerlerin Osmanlı Devleti için önemi açıktır. Zira payitahta giden suyunun bir ucu da buralarda bulunmaktaydı. Bu yüzden Osmanlı Devleti için her zaman Karadeniz ve boğazların önemi hissedilmektedir. Bk. Renée Pithon, "Karadeniz ve Boğazlar Meselesi" *Tarih Okulu Dergisi*, çev. Hüseyin Nuri, transkripsiyon Erdoğan Keleş, S. 6, (2010), s. 78. Hüsnü Paşa, bölgeye müfettiş sıfatıyla gönderilirken gerekli görülen yerlerde istihkâmların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik adımları da atması kendisinden isteniyordu. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 556-557.

Çanakkale arasıyla Namazgâh arasında olacağından orada zaten otuz dokuz torpidodan oluşan bir hat mevcuttur. İzmir limanının muhafazası için oraya on adet elektrikli torpido gönderilmiş ve orada Yenikale önüne konulmuştur. Trablusgarp'a dahi alet ve edevatıyla mükemmel otuz beş adet elektrikli torpido gönderilmiş ve on altı adedi de gerekli mahallere yerleştirilmiştir. Zaten bunlara mahsus istasyonlar mevcuttur. Preveze ile Fav Boğazlarının müdafaasına ehemmiyet gösterilmelidir. Fav Boğazı'nın müdafaası için kırk bir adet elektrikli torpido düşünülmüştür. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın verdiği bilgilere göre Ağustos 1886 itibariyle Osmanlı Devleti'nin denizlerde kullandığı yüz on müsademeli torpido, iki yüz yirmi beşte elektrikli torpido bulunmaktadır. Yine Hüseyin Hüsnü Paşa'nın verdiği malumata göre Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan toplam torpido sayısı ise yüz elli dördü elektrikli, yüz altmış biri müsademeli ve iki yüz yirmi beşi denize konulmuş olan elektrikli torpido olmak üzere beş yüz kırktır²⁵⁸. Devlet-i Aliyye ricali için Tophane-i Âmire Torpido Komisyonu'nun çalışmaları oldukça önemliydi. Bu sebeple bu komisyonda çalışmalarıyla yararlılıklar gösterenlerin taltif edildiği ve kendilerine çeşitli nişanların verildiği bilinmektedir²⁵⁹. Hüseyin Hüsnü Paşa'da Torpido Komisyonu'na katılmasından kısa bir süre sonra buradaki yararlılıklarına binaen Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye²⁶⁰ Dairesi, ikinci şube müdürlüğüne memur edildi²⁶¹. 1889-1890 senelerinde Mehmed Rüşdü'nün kaleme aldığı bir esere göre; bu dairenin ikinci şubesi “*ecnebi ordularının askerî kuvvetlerinin araştırılması, orduların teşkil ve tertibatlandırılmasına ve toplanmasına dair işler ile ilgilenmekteydi.*” Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bu dairedeki görevi de bu idi. Ayrıca bilindiği üzere Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi, beş şube olarak teşkilatlanmıştı. Bir erkân-ı harbiye

²⁵⁸ BOA., Y.MTV., no: 155/22 (29 08 1886).

²⁵⁹ BOA., İ.DH., no: 81105/1030 (31 10 1886).

²⁶⁰ Askerlerin sevk ve yönetimiyle ilgilenen en güçlü askerî mevki, genelkurmay. Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 260. Söz konusu bu müessesenin idaresinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi yer almaktaydı. “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Harbiye Nezaretinde bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin*” en yüksek idarecisine tevcih edilen sandır. Görevi askerlerin “*tabiyesi, sevk-ül ceş muameleleri, askeri toplama işleri ve askeri terfi hususları idi.*” Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, s. 545. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Osmanlı Devleti'nde 1880-1922 yılları arasında, görev ve sorumluluk bakımından 1880-1908 yılları arasında seraskerlik makamına, 1908-1922 yılları arasında harbiye nazırlığına bağlı olan ve harbiye nazırından sonra Osmanlı ordusundaki en yüksek askere verilen unvandır. 1908 yılından itibaren müstakil bir yapıya kavuştu. Bu makam 1922 yılında saltanatın kaldırılmasıyla birlikte resmen ortadan kalktı. Bu reislere örnek vermek gerekirse şunlar gösterilebilir. Ahmed İzzet Paşa (23 Temmuz 1908-11 Haziran 1913), Mehmed Hadi Paşa (11 Haziran 1913-3 Ocak 1914). Bk. <http://www.wikiwand.com/tr/Erk%C3%A2n-ı-Harbiye-i-Umumiye-Dairesi>/erişim (24.05.2018).

²⁶¹ Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, s. 125.

reisi mevcut ordularda yer alırken muhtelif sayılarda erkân-ı harp subayı da ona göre görevlendirilmekteydi. Osmanlı-Rus savaşından sonra erkân-ı harp subaylarının sayısında ciddi bir azalma yaşandı. Erkân-ı harplerin önceden üzerinde ehemmiyet ile durdukları istihbarat faaliyetleri de bu sebepten büyük sekteye uğradı. Osmanlı Devleti mevcut aksaklıkları gidermek ve bir sistem çatısı altında hareket edilmesi için 1880 senesinde “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Umumisinin ve Erkân-ı Harbiye Dairesinin Vezaif-i Dahiliyesi Nizamnamesi*” çıkardı²⁶². Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesinin ikinci şube müdürü olan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın da görev ve yetkilerinin sınırını ortaya koyan bu nizamnameye göre:

*“Erkân-ı Harbiye Dairesi doğrudan Başkumandana bağlı olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin idaresi altındaydı. Reisin bir de yardımcısı bulunmaktadır. Erkân-ı Harbiye Reisi ve yardımcısına bağlı olarak bir şube-i mahsusa ve bu şubeden başka altı şube daha ihdas edilmişti. Bu daireler ve görevlerine bakacak olursak: Birinci Şube, Seferberlik ve teşkilat şubesi, İkinci Şube İstihbarat şubesi, Üçüncü Şube Harekât şubesi, Dördüncü Şube Demiryolları şubesi, Beşinci Şube Fen ve Harita şubesi, Altıncı Şube Kanunlar şubesi ve son olarak da Şube-i Mahsusa Özel işler şubesi olarak tasarlanmıştı.”*²⁶³

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi, ikinci şube müdürlüğünü layıkıyla yerine getirdiği ve başarılarına karşılık olarak da takdir ve taltif edildiği görülmektedir²⁶⁴. Ayrıca Hüsnü Paşa'nın bu görevini başarılı bir şekilde ifa ettiğini gösteren sicilinde bir de ifadesi vardır. Sicilinde Hüsnü Paşa bu görevdeki çalışmalarından bahsederken: “*Hüsn-i rızâyı âlîyi kazanmışımdır.*” demektedir²⁶⁵. Geçici görev ve sorumluluklar sebebiyle Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Tophane-i Âmire torpedo komisyonundaki ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi'ndeki görevleri kesintiye uğrasa da bu müesseselerdeki görevi 1888 senesine kadar devam etti.

²⁶² Caner Aydın, *agt.*, s. 60-61.

²⁶³ *agt.*, s. 61-62. 1888 senesi askerî sâlnâmeye göre; bu tarihte Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesinin başında ferik rütbesi ile memuriyeti reislik olan Edhem Paşa bulunmaktaydı. Bk. *Sâlnâme-i Askerî*, 1304, s. 44.

²⁶⁴ “*Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Birinci ve İkinci Şubeleri Müdürleri erkân-ı harbiyye mirlivalarından saâdetlü Ali Rıza ve Hüsnü Paşalara tebdilen üçüncü rütbeden nişân-ı osmânî i'tâsı...*” Bk. *BOA., İ.DH.*, no: 71592/900 (13 11 1883).

²⁶⁵ *BOA., HR.SAİD*, no: 30/5 (23 08 1897).

2.9. Süveyş Kanalı Komisyonu

Süveyş Kanalı'nın²⁶⁶1869 senesinde açılmasından sonra devletlerin başlangıçta izledikleri siyaseti geliştirmeleri ve devrin şartlarına münasip bir tavır takınmaları çok doğal bir durumdur. Her devletin kendi menfaatini temin etme ve bunu koruma düşüncesi, milletlerarası ayrılıklara da sebebiyet vermektedir. Zaman zaman Süveyş Kanalı meselesinde de devletlerarasında ayrılıklar ortaya çıktı. Karşılaşılan sorunların çözümü sağlanmak istenildiğinde ise başvurulmazı elzem olan bir devlet vardı, o da Osmanlı Devleti, idi²⁶⁷.

Süveyş Kanalı ile ilgili bir sorun ortaya çıktığında, sorunların çözümü için muhtelif zamanlarda çeşitli komisyonlar kuruldu. Söz konusu komisyonlardan birisi de 1885 yılında teşekkül etti. Bu komisyonun teşkilinde ise Fransız hükümeti önemli rol oynadı. Fransa, Süveyş Kanalı'nın serbest kullanımını temin etmek için Paris'te bir komisyon oluşturulmasını önerdi. Oluşturulan bu komisyonda Osmanlı Devleti'nin yanında yabancı devletlerin temsilcileri de yer alacaktı. Osmanlı Devleti oluşturulacak komisyonda kanalın serbest kullanımını fikrinin müzakere edilmesine

²⁶⁶ 1869 senesinde 163 kilometre uzunluk ve 75-125 metre ölçüleri ile açılan kanal ismini, "Kızıldeniz'in kuzey kıyısında Mısır'ın önemli bir liman şehri olan ve tarihte Kulzüm adıyla bilinen eski şehrin güneyindeki Süveyş'ten (Suveys / Suez) alır." Bk. Mustafa L. Bilge, "Süveyş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 38, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 186. Yalnızca Osmanlı Devleti için değil devrin özelliklerle düvel-i muazzaması için önemli gelişmelerden bir tanesi de hatırlanacağı üzere Süveyş kanalının imarı için kazı çalışmalarıyla başlamıştı. Kazı çalışmaları başladığında ise takvimler 1859 yılını gösteriyordu. Bk. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 3163. Çalışmaların sürdüğü bu zaman diliminde dahi Fransa'nın kanalın açılmasına yönelik ısrarları yine son bulmadı. İngilizlerin başlangıçtaki tavrı ise kanalın açılmasıyla kendi çıkarlarına balta vurulması endişesiyle karşı siyaset izlemek oldu. Özellikle de Hindistan'daki İngiliz emelleri kanalın varlığına tahammül etmemeyi gerektiriyordu. Osmanlı Devleti'nin kanala yönelik düşünceleri başlangıçta kanalın açılmaması cihetinde idi. Bk. Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 388. Osmanlı Devleti'nin bu düşüncelerinde pek de haksız olmadığını ve devletin içinde bulunduğu sıkıntılar göz önünde bulundurulursa bu meselenin daha iyi telakki edilebileceğini düşünüyoruz. Bk. Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 38. Nitekim bir süre sonra İngilizler kanalın hisselerinin büyük kısmına sahip olmak istediler. Bk. Mehmet Bülent Uludağ, *Dünya Siyasi Tarihi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2012, s. 183. Osmanlı Devleti ise kanalın açılmasından umdukları neticeyi bulamadılar. Kazançlı çıkma ümitleri yerini zarara uğramış hissine bıraktı. Bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 262. Ancak şu da bir gerçektir ki kanalın açılmasından birkaç yıl boyunca ticari anlamda büyük atılımları hiçbir devlet sağlayamadı. Bk. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu / 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 191. Ticari bakımdan verimsiz geçen ilk yıllar kısa sürdü. Ortada bir kanal vardı ve bundan en karlı çıkma düşüncesi bu kötü gidişata bir dur dedi. Kanal yalnızca Süveyş'i değil Akdeniz'in önemini artırdı. Nitekim geçiş güzergâhı olarak Akdeniz'in konumu ticari maksatlara çok elverişliydi. Bk. Rifat Uçarol, *age.*, s. 218.

²⁶⁷ Mustafa L. Bilge, *agm.*, s. 187.

olumlu yaklaştı. Ancak bu komisyonda Osmanlı Devleti'ni kimlerin temsil edeceği noktasına hemen karar verilemedi. Nitekim kısa bir süre sonra Mahmud Es'ad Paşa'nın²⁶⁸ murahhas olarak hazır bulunması ve emrine bir fen memuru verilmesi uygun görüldü²⁶⁹. Ancak buna itiraz edildi. Çünkü öncelikle komisyona bu alanda uzman birinin görevlendirilmesi istendi. Aynı zamanda komisyonda elçilerin yer almaması talep ediliyordu²⁷⁰. Bu sebeple başka bir temsilcinin belirlenmesi gerekti. Osmanlı Devleti'ni temsil edecek ismin belirlenmesinde Paris sefaretinde başkâtiplik yapan Misak Efendi²⁷¹ uygun görüldü. Ancak sonrasında onun da bu konuda yeterince bilgi sahibi olmaması ve gayrimüslim tebaadan oluşu, hariciyeyi tereddütte bıraktı. Öte yandan Babîâli, “*Fransız lisanına aşına, hariciye işlerine vâkıf ve ehil bir kimse olan daire-i askeriyeden*” Hüseyin Hüsnü Paşa'yı da komisyona fen memuru sıfatıyla görevlendirdi²⁷².

Osmanlı Devleti komisyon için kendi memurlarını belirlemeye çalışırken Rusya Hariciye Nazırı Giers, önemli bir açıklama yaptı. Rus nazır Giers, kendisinin ve memurlarının protokolleri imza etmeyeceklerini ancak icap ettikçe komisyona geleceklerini bildirdi²⁷³. Fransızlar Mısır'dan bir memurun da komisyonda bağımsız olarak yer almasını teklif etmiş ancak Osmanlı Devleti'nin itirazları sonucu buna müsaade edilmemiştir. Sonrasında ise Osmanlı Devleti'ni temsil edecek heyet içinde bir Mısırlı memurun yer alması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti toplantı günü

²⁶⁸ Mahmud Es'ad Paşa 1880 senesinde Paris'e büyükelçi rütbesi ile gönderilmişti. Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 17479/282 (08 09 1880). Süveyş kanalı komisyonu Paris'te toplandığında Mahmud Es'ad Paşa burada sefirlik vazifesini ifa etmekteydi. Nitekim Es'ad Paşa'nın buradaki vazifesi 1894 yılına kadar sürdü. Es'ad Paşa'nın yerine Paris'e sefir olarak 1894 senesinde Yusuf Ziyâ Paşa tayin edildi. Bk. Sinan Kunalp, *age.*, s. 47.

²⁶⁹ *BOA., İ.DUİT*, no: 13/142 (17 03 1885).

²⁷⁰ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011, s. 39.

²⁷¹ Paris sefaretini başkâtipli Misak Efendi'nin komisyona katılması yanına da müşavir lazım ederse Hüseyin Hüsnü Paşa'nın verilmesi uygun görülmüştü. Ancak bu isimlerin komisyona katılmaları münasip görülmez ise kimlerin görevlendirilebileceği de değerlendirilmekteydi. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın kanal hakkındaki fikirleri ele alınırken de birçok kişinin de bu vesile ile adının geçtiği görülmektedir. Mesela Râif Paşa, Mustafa Paşa, Kamil Paşa, Hacı Paşa, Münîr Paşa, Akif Paşa, Asım Paşa, Serasker Paşa hazretleri, Dâhiliye Nazırı Paşa hazretleri gibi. Bu kişilerin oyuna başvuruldu. Ayrıca bu isimlerden Hacı Paşa Atina sefiri olan Tevfik Bey'in memuriyeti reyinde bulunmuştur. Bk. *BOA., MV.*, no: 15/2 (15 03 1885).

²⁷² Hüseyin Hüsnü Paşa'nın isminin bu komisyonda geçmesinden kısa bir süre önce yani 1884 senesinde Cuma Kolordusu'nun teftişi ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Hüsnü Paşa'nın bu kolordudaki görevi müfettişlik idi Bu görevin zaten uzun yıllar süren daimi bir vazife olmadığı açıktır. Bk. *BOA., HR.SAİD*, no: 30/5 (23 08 1897). Kolordu kelimesinin manası şudur. “*Üç tümen ve bağlı birliklerden meydana gelen büyük askerî birlik. Ordunun bir bölümü.*” Bk. <https://www.luggat.com/kolordu/1/1/erişim> (19.05.2018).

²⁷³ *BOA., İ.DUİT*, no: 13/142 (17 03 1885).

yaklaştığında buna da itiraz etmiştir²⁷⁴. Toplantı günü yaklaşmasına rağmen Babîâlî kararsız kalmış ve henüz temsilciyi seçememişti. Komisyon başkanlığı için Bükreş sefiri Süleyman Bey dışında Ahmet Tevfik Paşa'nın²⁷⁵ da adı geçmekteydi²⁷⁶. Bu süreçte komisyonun toplanma zamanı da yaklaşıyordu. Nitekim kanal işinin halledilmesi için Paris'te “teşkil olan bu komisyon alafranga martın on altıncı günü” toplanacaktı²⁷⁷. Nihayetinde Paris sefreti başkâtibi Misak Efendi'den vazgeçilerek Paris'e Atina sefiri Ahmet Tevfik Paşa'nın gönderilmesine karar verildi. Ahmet Tevfik Paşa'nın da refakatine fen memuru ve müşavir sıfatıyla Hüseyin Hüsnü Paşa verildi. Onların Paris'e gitmeleri yönünde meclis-i vükelâda da bir mazbata kaleme alındı. Bir an önce bu isimlerin Paris'e gitmeleri istendi²⁷⁸. 1885'de Hüsnü Paşa'nın, Paris'e giderken ne kadar maaş aldığı bilinmese de Ahmet Tevfik Paşa sefaret maaşının haricinde altmış lira maaş ve iki yüz lira azimet ücreti aldı²⁷⁹.

Paris'te oluşturulan bu komisyon çalışmalarına, Süveyş Kanalı'nın ticarî durumu ve tarafsızlığı gibi meseleler ile başladı. Komisyondan çıkan kararların da tüm devletler tarafından esas alınacağı duyuruldu. Ayrıca mevcut bu komisyonda ikinci bir komisyon daha oluşturuldu. Bu ikinci komisyonun azalığına Hüsnü Paşa seçildi. Ahmet Tevfik Paşa, Hüsnü Paşa'nın ikinci bir komisyonda görev alacağını bir telgrafla hariciyeye bildirdi²⁸⁰. Ayrıca komisyon çalışmalarının beklenenden uzun süreceğinin anlaşılması ile Ahmed Tevfik Paşa hariciyeden harcamalar için ilave para gönderilmesini talep etti²⁸¹. Komisyonda Fransa, İngiltere gibi devletler muahede layihaları sundular. Mesela Fransa, sunduğu layihasında şu meseleler üzerinde durdu: Süveyş Kanalı'nda “muhârebe ve sulh zamanlarında” serbest geçiş

²⁷⁴ Nurten Çetin, *agt.*, s. 39-40.

²⁷⁵ Üsküdar doğumlu olan Ahmet Tevfik Paşa, devrin birçok önemli siması gibi tercüme odasına girerek kariyerinde önemli bir adım attı. Osmanlı hariciyesinde birbirinden farklı birçok görev aldı. Özellikle sefaret görevleri ve sıkıntılı bir dönemde sadrazamlık vazifesini ifa etmesiyle tanınır. Ahmet Tevfik Paşa, ayrıca son Osmanlı sadrazamıdır. Bk. Kemal Beydilli, “Ahmed Tevfik Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 139-140.

²⁷⁶ “Süveyş Kanalı'nın ser-bestî isti'mâlinin müzâkere etmek üzere Paris'te teşekkül edecek olan komisyona taraf-ı devlet-i aliyyeden Atina sefiri atufetlü Tevfik Bey Efendi hazretlerinin tayiniyle...” *BOA., İ.DUİT*, no: 14/142 (19 03 1885).

²⁷⁷ *BOA., İ.DUİT*, no: 13/142 (17 03 1885).

²⁷⁸ *BOA., İ.DUİT*, no: 14/142 (19 03 1885).

²⁷⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *age.*, s. 1706.

²⁸⁰ “Komisyonda tedkik olunacak mevâddı hazırlamak üzere her devletin bir memurundan mürekkep teşkil eden bir ikinci komisyon a'zâlığına Hüsnü Paşa'ya intihâb edildiğini hâvî mezkûr komisyona memur atufetlü Tevfik Bey Efendi hazretleri tarafından vârid olan telgrafnâme...” Bk. *BOA., HR.SYS.*, no: 102/968 (01 4 1885).

²⁸¹ Heyetin giderleri için 60 Osmanlı altını gönderilmiştir. Bk. Nurten Çetin, *agt.*, s. 42.

temin edilmeli “*bu duruma halel*” getirilmemeliydi. Devletler bunun temini için ellerinden geleni gayreti göstermeliydiler. Kanal üzerinde veya civarında hiçbir istihkâm inşa edilmemeli ve kanala hâkim noktalara asker konulmamalıydı. Kanalın sularında hiçbir harp sefinesi bulundurulmamalı, yalnızca harp sancağı taşıyan küçük vapurlar konulmalıydı. Muharebe zamanlarında kanal muharip devletlerin savaş gemilerine açık kalmalı ve bu muharip devletlerden biri Osmanlı Devleti dahi olsa Mısır sularında hasmane davranışlarda bulunulmamalıydı. Bu protokolün diğer devletlerce de imzalanması temin edilmeliydi. Bu komisyonda İngiltere’de kendi layihasını sundu. Süveyş Kanalı’nın serbest kullanımına dair İngiltere memurları tarafından verilen mukavelename layihasında şu hususlara dikkat çekildi. Süveyş Kanalı gerek muharebe gerek sulh ve asayiş zamanlarında “*herhangi devlet sancağını hamil olur ise olsun bir denizden diğer denize geçecek bilcümle ticari gemiler ve harbiye vergisinin verilmesi ve kanun hükümlerinin icrası şartıyla her vakit tarafsız bir geçit makamında serbest ve açık*” bulunacaktır. Kanalda asker veya mühimmat karaya çıkarmak yasaktır. Kanalın sahilinde belirlenecek kilometre de hiçbir istihkâm inşa edilmeyecektir. Bir harp gemisi tarafından “*kanalda vuku bulacak veya sebebiyet verilen bilcümle hasarın*” masrafı geminin mensup olduğu devlete ait olacak ve kısa bir süre içinde gerekli düzenleme yapılacaktır. “*Hidiv hazretleri, kanaldan geçen harp gemilerine işbu mukavelename ile yüklenen şartlara gerekince riayet ettirmek için iktidar dairesi dâhilinde bilcümle tedbiri*” kullanabilecektir²⁸². Osmanlı Devleti sunulan bu layihaları titizlikle değerlendirip zaman zaman da bu maddelerin bazılarının değiştirilmesine yönelik çalışmalarda bulundu²⁸³.

Paris’teki bu komisyon, çalışmalarını 13-14 Haziran’a kadar sürdürdü. Çalışmalar sonunda hususi bir anlaşma yapılmamış, toplantıya katılan ülke temsilcileri hazırlanan tutanaklara imza atmıştır²⁸⁴. Osmanlı memurları bir hafta daha Paris’te kaldıktan sonra hariciye ile temasa geçip gelen talimatla Paris’ten

²⁸² BOA., HR.İD., no: 73/2017 (21 06 1885).

²⁸³ Necati Çavdar, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2010, s. 38.

²⁸⁴ Nurten Çetin, *agt.*, s. 44-45; “*21 Haziran 1885 tarihiyle atûfettü Tevfik Bey Efendi hazretlerinden 46 numaralı telgraf...*” Bk. BOA., HR.İD., no: 73/2017 (21 06 1885).

ayrılmışlardır. Ahmed Tevfik Paşa görev yeri Atina'ya giderken, Hüseyin Hüsnü Paşa da İstanbul'a döndü²⁸⁵.

²⁸⁵ *BOA., DH. SAİDd...*, no: 435/26 (04 03 1840). Hüsnü Paşa'ya İstanbul'a döndükten sonra 1886 senesinde Sanâyi Mektebinin ıslahı için bir görev verildi. Bk. *BOA., DH. SAİDd...*, no: 435/26 (04 03 1840). 1886 senesinde mekteplerin ders cetvellerinin düzenlenmesi ve ıslahı hakkında Maarif Dairesi'nce bir çalışma başlatıldığı, Hüsnü Paşa'ya da muhtemelen bu kapsamda Sanayi Mektebi'nin ıslahı kapsamında bir görev verildiği anlaşılmaktadır. Bk. *BOA., MV.*, no: 42/9 (17 04 1886). Bilindiği üzere Sanayi mektebi 1883 senesinde İstanbul'da açılmıştır. Güzel sanatlar cihetinde önemi önemlidir. Sanâyi Nefise Mektebi, Hüsnü Paşa'nın ıslah çalışmalarını yürüttüğü 1886 senesinde Said Paşa'nın önerisiyle Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Bk. Fatma Ürekli, "Sanâyi Nefise Mektebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 93. Maarif Nezaretine bağlı bir okulda Hüseyin Hüsnü Paşa'ya görev verilmesinin muhtemel sebebi, Hüsnü Paşa'nın daha önce altı yıl okul müdürlüğü yapmış olması hasebiyle bu gibi işlere olan aşinalığıdır. Hüsnü Paşa bu mektebin ıslahı için görev aldığı anda, bu mektebin üçüncü öğretim yılında olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Derya Uzun Aydın, "Sanayi-i Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L'ecole Des Beaux-Arts" Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 6, (2014), s. 77.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA'NIN SEFİRLİKLERİ

Yaklaşık yirmi yıllık süreci kapsayan bu dönemde Hüseyin Hüsnü Paşa istikrarlı bir şekilde kariyer basamaklarını bir bir tırmandı ve devlet adamlığı profiliyle iyi bir bürokrat örneği bıraktı. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Karadağ'ın başkenti Çetine'de ilk kez orta elçi temsil düzeyi ile görev alması, tecrübe kazanması ve kariyerinin gelişimi bakımından oldukça iyi bir fırsat oldu. Nitekim devamında da Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Petersburg sefirliğine getirilmesi kariyeri için bir dönüm noktası teşkil etti. Hüseyin Hüsnü Paşa, bilhassa Petersburg sefirliği yıllarında görev bilinci, olay ve olgular karşısındaki tutumu ile dönemine damgasını vurdu.

3.1. Çetine Sefirliği (1888-1889)

3.1.1. Sefirliğe Tayini

Berlin Antlaşması ile Karadağ bağımsızlığını elde ettiğinde Devlet-i Aliyye, Karadağ'ı tanıyan ilk devlet oldu. Antlaşmanın 31. maddesi gereği taraflar bir araya gelerek hizmet verecek memurların tayinlerini yapıp diplomatik ilişkileri başlattı²⁸⁶. Devlet-i Aliyye Karadağ'da ilkin mukim elçilik düzeyinde temsil edildi. Karadağ Hükümeti ise finansal sorunlar nedeni ile İstanbul'da elçilik açmakta zorlandıysa da Rusya'nın mali desteği ile bu sorunu aşabildi. Osmanlı Hükümeti Çetine sefirliğine Halil Halid Bey'i²⁸⁷ görevlendirerek Karadağ hükümeti ile diplomatik ilişkilere dair

²⁸⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Yay. Haz. B. Sıtkı Baykal, II, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 77.

²⁸⁷ Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını savaşıarak elde eden Karadağ'a, Karadağ'ın da yıllardır üstün bir tavır takınan Osmanlı Devleti'ne bir diplomatik temsilci gönderme düşünceleri oldukça dikkate değerdir. Nihayetinde Osmanlı Devleti'nin bu görev için Halil Halid Bey'in ismini uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak Halid Bey'in bu vazifeden önce Karahisar mutasarrıflığına tayini arz olunmuştu. Yine de Halid Bey isminden vazgeçilmeyerek Karadağ'a elçi olarak Halid Bey'in gönderilmesi hususunda ferman buyrulduğu görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Halid Bey ismi hariciyece de muvafık bir isimdi. "*Karahisar Mutasarrıflığına tayini arz ve istizân olunan Halid Bey'in mutasarrıf-ı mezkûre memuriyetinden sarf-ı nazarla Karadağ Sefâretine intihâb ve i'zâm olunması...*" Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 17124/279 (18 04 1879). Halid Bey üzerinde ittifak etmek meselenin çözümü için yetersizdi. Çünkü Osmanlı Devleti, Karadağ'a bir elçi tayin ederken Karadağ'da Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndermeyi kararlaştırmıştı ve bu tayinin yerine getirilmesi gerekiyordu. *BOA., İ.HR.*, no: 17091/278 (10 03 1879). Nihayetinde Karadağ, İstanbul sefaretine elçi olarak Voyvoda Radoniç'i memur etti. Ayrıca Osmanlı Devleti karşılıklı elçi tayininde uzlaşmış ve Radoniç'in payitahta gelmesinden sonra Halid Bey'in, Çetine'ye elçi olarak memur edilmesini daha

ilk adımı attı. Halil Halid Bey'in tayininden 1884 senesine kadar Çetine'de bir mukim elçi, üç orta elçi ve üç maslahatgüzâr görev yaptı. 1884 yılının Ocak ayında Çetine'ye sefir olarak tayin edilen²⁸⁸ ve Devlet-i Aliyye ile Karadağ arasındaki diplomatik münasebetlerde birçok açıdan yarar sağlayan²⁸⁹ ve başarılı bulunan Ahmed Cevad Paşa'nın²⁹⁰ Çetine'deki görevi ise 1888 senesinin Temmuz ayında son buldu²⁹¹. Haliyle ardından yeni bir elçi tayini söz konusu oldu. Birkaç ismin adı bu memuriyet için geçiyordu. Bunlardan biri, erkân-ı harp kaymakamlarından Abdullah Bey idi. Abdullah Bey, Fransızcaya hâkimiyetiyle, kabiliyetli kişiliğiyle ve gerekli

uygun bulmuştu. Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 17232/280 (24 07 1879). Sonuçta Karadağ'a tayini kesinleşen Halid Bey'in, Çetine'ye orta elçi olarak memur edildiği anlaşılmaktadır. "*Orta elçilik unvanıyla Halid Bey'e ihâle kılınmış...*" *BOA., İ.HR.*, no: 17239/280 (15 08 1879).

²⁸⁸ Sinan Kunalp, *age.*, s. 46.

²⁸⁹ Ahmed Cevad Paşa'nın Osmanlı-Karadağ münasebetlerine birçok yönden katkılarının olduğu bilinmektedir. Hatta Karadağ Prensi Nikola'nın Cevad Paşa ile birlikte seyahat edecek kadar bir samimiyet içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin Karadağ Prensi bir ay sürecek bir seyahat planladığında dahi refakatinde Ahmed Cevad Paşa'yı da görmek istemiştir. Davetin Osmanlı Devleti'nce de uygun görüldüğünü söyleyebiliriz. "*Karadağ Prensi dâhil-i emâretde bir ay kadar seyahat edeceği cihetle Çetine Sefiri sadetlü Cevad Paşa'yı refakatine davet etmiş...*" Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 18488/293 (10 05 1884). Münasebetlerin olumlu yönünün giderek artması Osmanlı Karadağ siyasî ilişkilerine de yansımaktaydı. Osmanlı sefirinin de payı bunda şüphesiz ki vardı. Özellikle Cevad Paşa'nın Podgorica Şehbenderliği'nin açılması yönündeki hamlesini unutmamak gerekir. İfade etmeye çalıştığımız bu hususlar bir bütün olarak değerlendirilirse bir elçinin aslında ne kadar kritik bir görevde bulunduğu anlaşılabilir. Bu yüzden de Osmanlı vesikalarında sıkça karşılaştığımız "ehliyetli" kavramına dikkat edilmelidir. Ayrıca Ahmed Cevad Paşa'nın Çetine sefirliği son bulduğunda bu elçinin onuruna Karadağ Prensi'nin bir veda yemeği vermesi dikkate değerdir. Bk. Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 89.

²⁹⁰ Ahmed Cevad Paşa, Karahisarlı Dar-ı Şurayı Askerî'de çeşitli vazifeler üstlenen Mustafa Asım Bey'in oğludur. Hicri takvimle 1267 senesinde dünyaya gelmiştir. Bu tarih miladi olarak 1851 yıllarına tekabül eder. Harbiyede yetişmiş askerî gelenekten gelmiştir. Ancak çok yönlü bir devlet adamıdır. Cevad Paşa, Türkçe, Arapça, Fransızca gibi dillere hâkimdir. Çeşitli eserler de kaleme almıştır. İlk eserinin ismi El- Ma'lûmâtü'l -Kâfiye fi Ahvâl-il-Memâlik-il-Osmâniye'dir. Daha sonra Tarih-i Askerî Osmanî adlı eserini kaleme almıştır. Ayrıca Yadigâr isimli bir risalede çeşitli nüshalar çıkarmıştır. Bk. *BOA., DH.SAİD.MEM.*, no: 17/2 (25 10 1851). Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Çetine'deki selefi Ahmed Cevad Paşa idi. Bk. Sinan Kunalp, *age.*, s. 46. O da tıpkı Hüsnü Paşa gibi askerî kökenden gelmekteydi. Bk. *BOA., DH.SAİD.MEM.*, no: 17/2 (25 10 1851). II. Abdülhamid'in Karadağ'a elçi olarak memur ettiği isimlere bakılırsa zaten bir kısmının askerî gelenekten geldiğini görürüz. Sefirliklere asker kökenli kişilerin atanmasını "*Abdülhamid'in diplomasi sistemindeki en büyük hata ve ihmallerden biri olarak görenler de vardır. Onlara göre bu tavrıyla Abdülhamid, diplomasiden çok askerî meseleleri önemsediyini gösteriyordu.*" Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 130. Meseleye Karadağ cihetinde bakılır ise şu hususlar dikkatleri çekmektedir. Öncelikle II. Abdülhamid'in, Karadağ'a asker kökenli sefirler göndermeden önce bu memleket ile olan münasebetlerin temelini isyanlar, sınır hattından doğan problemler gibi meselelerin teşkil ettiği unutulmamalıdır. Bk. *age.*, s. 41. Ayrıca Osmanlı Devleti ile harp ederek ayrılma arzusu güden ve nihayetinde emeline nail olan Karadağ'a, Sultan II. Abdülhamid'in sefir olarak gönderdiği isimlerin birçoğu Hüsnü Paşa misalinde görüldüğü üzere asker kökenli de olsa kendilerini çok iyi yetiştirmiş, dönemin aranan en önemli vasıflarından birisi olan gerekli ehliyeti haiz, bildikleri yabancı lisanlar ile ikamet öncesi sefirlerinin yaşadığı yabancı dil sıkıntısından uzak kişiler olduğu görülmektedir.

²⁹¹ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 89.

ehliyeti hâiz olmasıyla öne çıkmaktaydı. Ancak Abdullah Bey'in Çetine'ye sefir tayini Yıldız Sarayı'nca uygun görülmedi²⁹².

İsmi Çetine sefaretini için geçen ikinci devlet adamı ise Gadban Efendi idi. Gadban Efendi'nin ismi değerlendirilmeye alınmış olsa da Yıldız Sarayı'nca bu devlet adamının Çetine'ye gönderilmesinin sakıncalı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Gadban Efendi, “*tam bir Rus taraftarıydı. Hatta bu şöhreti Bulgar çevrelerinde de yayılmış, onun Rus yanlısı ve Rus dalkavuşu olduğu diplomasi camiasında dilden dile*”²⁹³ dolaşmaktaydı. Karadağ'ın mezhepsel ve ırksal olarak Ruslarla bağı sebebiyle Gadban Efendi'nin Çetine'ye tayini, Rusların emelleri lehine bir kazanıma sebebiyet verebilirdi. Karadağ Prensi'nin saltanat-ı seniye'nin tabiiyetinde bulunan komşu malisörleri²⁹⁴ kendi yanına celp etme gayesinde olduğu da Osmanlı Devleti'nce bilinmekteydi. Eğer ki Gadban Efendi, Çetine'ye sefir tayin edilirse malisörlerle aynı mezhepte bulmasından dolayı, Karadağ Prensi'nin isteklerinin lehine de bir adım atılmış olunabilirdi²⁹⁵. Meselenin bir de Avrupa ve Bulgaristan boyutları vardı ki Yıldız Sarayı'na göre, yapılan yanlış bir tayin Osmanlı Devleti'nin diplomatik münasebetlerine zarar verebilirdi. Bu sebeple Yıldız Sarayı'nca Gadban Efendi'nin, Karadağ'a sefir olarak memur edilmesine olumsuz bakıldı²⁹⁶.

²⁹² “Çetine Sefiri Cevad Paşa kullarının Der-saadet'e muâvedet etmek üzere bulunduğu istihbâr kılınığından mahalline erkân-ı harb kaim-makamlarından muâvin-i kem-terî Abdullah Bey kullarının tayini min gayri haddin arz ...” Bk. BOA., Y..MTV., no: 76/31 (08 04 1888).

²⁹³ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 123.

²⁹⁴ Esasen Arnavutluk'un Gegalık ve Toskalık olarak ayrıldığı görülmektedir. “*Toskalık da kendi içinde Toska, Lab ve Çam olmak üzere üçe ayrılır. Bunlar arasında hem Müslüman hem de Hristiyanlara rastlanır. Hristiyan olanlar güneyde Ortodoks, kuzeyde ise Katolik mezhebinin seçmişlerdir. Arnavutların en cesur ve cengâverleri Malisörlerdir. Malisya dağ, Malisör dağlı demektir.*” Bk. <http://yildirimaganoğlu.blogspot.com.tr/2012/01/iskodrada-papaza-kizip-musliman-olan.html> erişim (29.05.2018).

²⁹⁵ BOA., Y..A...HUS., no: 55/213 (27 04 1888). Gadban Efendi'nin bölgeye gönderilmesinin yaratabileceği olumsuzlukların fazlalığı malum iken bu ismin gündeme gelmesinin bazı sebepleri vardır: Bir kere bölgeyi bilen bir isim olması bunun nedenlerinden birisidir. Ayrıca mezhepsel yakınlıkta kullanılabilirdi. Gadban Efendi'ye bir süredir görev verilmediğinden dolayı açıkta bulunması da onun isminin geçmesine neden oldu. Gadban Efendi bir süredir Bulgaristan'da komiserlik vazifesini ifa etmekteydi. Bu görevinden istifa edince sadrazam tarafından kendisine Adana Müddei-i Umûmilik görevi verildi. Gadban Efendi ise Adana'daki bu görevi kabul etmek istemedi. Daha önceki yıllarda Adana'da bulunduğunu buranın havasının kendisini hasta ettiğini ileri sürdü. Bu memuriyeti kabul etmek istemiyor, kendisine başka bir görevin verilmesini talep ediyordu. Bk. BOA., Y..PRK.MK., no: 7/4 (27 03 1888).

²⁹⁶ BOA., Y..PRK.BŞK., no: 81/20 (24 03 1891).

Atama süresinin uzamasıyla ister istemez bir rahatsızlık oluşmuş ve Çetine'ye elçi tayini, ivedilik kazanmıştı. Öte yandan süre uzayınca Ahmed Cevad Paşa da hariciye nezaretine bir telgraf çekerek, yakalandığı hastalığın tedavisi için Çetine'den bir an evvel ayrılmak istediğini bildirdi²⁹⁷. Elçilik için ismi gündeme gelen üçüncü aday, Hüseyin Hüsnü Paşa idi. Üstlendiği görevlerdeki sadakati, kabiliyeti ve ehliyetli kişiliğiyle önceden, Yıldız Sarayı ile hariciye nezaretinin dikkatini çekmeyi başaran Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 1888 senesinde Çetine sefirliğine getirilmesine sıcak bakıldı. Hatta Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bir an önce sefir rütbesiyle Çetine'ye gidebilmesi için evrâk işlemleri hızlandırılıp, yeni sefir tayini hususunda Karadağ Prensiğine iki adet name gönderildi²⁹⁸. Hüseyin Hüsnü Paşa, tayini için gerekli prosedürler tamamladıktan sonra azimet harcırahını alıp, yola çıktı²⁹⁹. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bu memuriyet için 6000 kuruş maaş ile 4000 kuruş tahsisat aldığı bilinmektedir³⁰⁰.

3.1.2. Prens Tarafından Kabul Töreni ve Ziyafet

“... davetler, adetâ, diplomasi tarikatının âyinleri mesabesindedir. Erkân ve adabı, ancak bunlara gide gele öğrenirsiniz. Hem diplomatik hayatta, sofrâ taşı mihenk taşıdır. Kişinin eksiği veya kemali burada belli olur... İkbâl ve itibara burada erilir.”³⁰¹

Devlet-i Aliyye'nin Karadağ orta elçisi³⁰² Hüseyin Hüsnü Paşa, 1888 senesinin Eylül ayının dördüncü haftasının başında, Çetine şehrinde bugünkü Kral Nikola Müzesi'nin yakınında Baja Pivljanina'da bulunan iki katlı Osmanlı sefarethanesine vardı. Birkaç gün geçtikten sonra Hüseyin Hüsnü Paşa, 27 Eylül Perşembe günü Karadağ Prensi tarafından ziyaret töreni için kabul olundu. Hüseyin Hüsnü Paşa,

²⁹⁷ “Bir vakitten beri düçâr olduğu mide hastalığından nâşi etibbanın tavsiyesi mücebince li-ecli'l tedavi iki ay müddetle Viyana'ya azimet için...” Bk. BOA., İ.HR., no: 19823/311 (31 07 1888).

²⁹⁸ BOA., İ.HR., no: 19865/311 (21 08 1888).

²⁹⁹ “Çetine Sefâret-i Seniyyesine tayin buyrulmuş olan Mirliva saâdetlü Hüsnü Paşa ile saâdetlü Cevad Paşa azimet ve avdet harcırahı...” Bk. BOA., HR.İD., no: 116/427 (09 10 1879). Hüseyin Hüsnü Paşa'nın sefir olarak memur edildiği Çetine sefaretinin diğer sefaretlere göre derecesi şu sıralama ile daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. “1. Londra Sefâreti 2. Paris Sefâreti 3. Viyana Sefâreti 4. Berlin Sefâreti 5. Petersburg Sefâreti 6. Tahran Sefâreti 7. Roma Sefâreti 8. Atina Sefâreti 9. Bükreş Sefâreti 10. Belgrad Sefâreti 11. Çetine Sefâreti 12. Brüksel Sefâreti 13. Stockholm Sefâreti.” Bu sıralama Sultan II. Abdülhamid'in iktidarının ilk yıllarına ait bir vesikaya göre tanzim edilmiştir. Bk. Nurdan Şafak, *agt.*, s. 83.

³⁰⁰ BOA., DH. SAİDd..., no: 435/26 (04 03 1840).

³⁰¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 23.

³⁰² BOA., Y.A., HUS., no: 69/217 (29 09 1888).

Karadağ Prensi Nikola'nın sarayına gidişini ve icra edilen kabul törenini şu şekilde anlatmaktadır:

“Resm-i mülâkât için ta'yîn edilen bugüne Prens hazretleri yâver-i harbini bende-nizi alay arabasıyla saraya götürmeye memur eylemiştir. Sarayın havlusunu dâhiliye kapısı önünde asker dizilmiş idi. Hâriciyye müdürü bende-nizi binek taşından istikbâl ile Prens hazretlerinin etrafında elbise-i resmîyelerini lâbis müdürânıyla eâzım bende-gânı olduğu hâlde vürûduma muntazır bulunduğu salona götürdü. Müşârün-ileyh tarafından kabul olduğumda nutk-ı âtîyi irâd eyledim.”³⁰³

Hüseyin Hüsnü Paşa törenin ardından Prens Nikola tarafından kabul edildi. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Prens Nikola ile görüşmesinde dile getirdiği nutku ise şöyleydi:

“Metbû-ı muhafhâmum ve muazzamım zât-ı şevket-semat hazret-i Pâd-şâhî taraf-ı eşreflerinden nezd-i asilânelerine fevka'l-âde murahhas ve orta elçi sıfatıyla i'zâm buyrulduğuma ve selefîm Cevad Paşa'nın me'mûriyyetine hitâm verildiğine dair nâmeleri yed-i fehîmânelerine tevdi ile kesb-i fahr eylerim. Zât-ı şevket-semat hazret-i Pâd-şâhî hükümet-i seniyyeleriyle hükümet-i fehîmâneleri beyinde temennîyye-i mevcud payidâr olan münâsebât-ı hüsnenin anbean teşyîd ve takviyesine müşâhede buyurmak ârzû-yı samimiyesi ile mütehasis olduklarından bütün mesâi ve ikdâmâtımı bu cihete sarf etmeyi vazîfe-i kat'îyyeden addedeceğim. İşbu maksada vusul için deruhde eylediğim vazîfemin daha ziyâde kesb-i suhûlet etmesi için hakkımda lutf ve muâvenet-i âliye-i fehîmânelerinin lutfen râygân buyrulmasını rica ederim.”³⁰⁴

Selefi Ahmed Cevad Paşa'nın memuriyetinin son bulmasından sonra kendisinin Çetine'ye fevkalade murahhas ve orta elçi sıfatıyla tayin edildiğinden bahseden Hüseyin Hüsnü Paşa, Osmanlı-Karadağ münasebetlerindeki olumlu havanın daha da artmasına gayret edeceğini ifade ettikten sonra Prens Nikola şu şekilde cevap verdi:

“Paşa hazretleri, taraf-ı hazret-i Pâd-şâhî'den sizin fevka'l-âde murahhas ve orta elçi sıfatıyla nezdime tenezzülen ta'yîn ve i'zâm buyrulduğunuza dair nâmelerle selefinizin me'mûriyyetine hitâm verildiği hakkında olan nâmeleri kemâl-i mahzûziyetle ahz ve kabul eyledim. Zât-ı şevket-semat hazret-i Pâd-şâhî'nin devlet-i muazzamalarıyla Prensligim beyinde te'mînen mevcud olan revâbit-ı hüsnenin devam ve takviyesi emrinde bu derecede gösterdikleri arzûdan dolayı bahtiyar olarak eğer münâsebât ve

³⁰³ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 44/8 (27 09 1888).

³⁰⁴ Aynı belge.

revâbit-ı mezkûrenin daha ziyade takviyesi kabil ise bu babda bi'l-cümle mesai ve ikdâmâtımı sarf edeceğimi zat-ı sefirânelerine te'mîn edebilirim. Zât-ı âlileri bu andan itibaren her hâl ve zamanda me'mûriyyetlerinin ifâsını teshîl için gerek benim ve gerek hükûmetimin muâvenetine i'timâd edebilir."³⁰⁵

Prens Nikola'nın, Hüseyin Hüsnü Paşa gibi Osmanlı-Karadağ münasebetlerinin olumlu yönde devamı için gayret göstereceğini ifade etmesi, iki memleket ilişkileri açısından mühimdir. Hüseyin Hüsnü Paşa, 27 Eylül Perşembe günü Yıldız Sarayı'na çektiği bir telgrafta, onuruna bir ziyafetin verildiğini bildirmiştir. Yemek sırasında Paşa, Karadağ'ın ileri gelenleri ile tanışma ve görüşme fırsatı bulmuştur. Hüsnü Paşa'nın ifadesiyle bu ziyafet şu şekilde tezahür etti:

“Düinkü gün Prens hazretleri şeref-i acizâneme olarak bir büyük ziyâfet verip bunda Prens ailesiyle heyet-i müdirân ve küberâyı bendegân hazır bulunmuşlardır. Bütün ziyâfet müddetince Prens hazretleri lâ-yenkati zât-ı şevket-semat hazret-i Pâd-şâhî'den bahsederek gerek kendisinin ve gerek memleketin teşekkürâtını beyân eylemiştir. Rahatsız olan Prens hazretleri Prens'in te'minâtına nazaran zât-ı şevket-semat hazret-i Pâd-şâhî'nin sefiri şerefine verilen bu ziyâfetde hazır bulunmaya sarf-ı gayret eylemiştir. Ziyâfeti takip eden mülakât-ı husûsiyyede Prens hazretleri Avrupa politikasını imâ ile Prenslığın Devlet-i Aliyye'ye râbita-i kuvviyesi olup Avrupa'da zuhûru mefûz olan iğtişâşâtdan her iki memleketçe bir korku bulunmadığını ve hakimâne ve âkilâne politikası nice fırtınaları def eylemiş olan zât-ı şevket-semat hazret-i Pâd-şâhî'yi büyük bir Padişah tanıdığını ve asayiş ve sükûnet hâllerinden dolayı zât-ı hazret-i şehinşâhîye müteşekkir bulduklarını der-miyân etmiştir. Taraf-ı acizinden dahi maatteşekkür münâsîp sözlerle irâde-i kelâm olunmuştur."³⁰⁶

³⁰⁵ Aynı belge.

³⁰⁶ Aynı belge. Hüseyin Hüsnü Paşa Karadağ'a geldikten ve i'timâd-nâmesini takdim ettikten sonra kariyerinde artık yeni bir sayfa açılmış oldu. Bilindiği üzere i'timad-nâme bir sefirin, vazifelendirildiği devletin hükümdarına sunmak üzere yanına aldığı güven mektubudur. Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, s. 538. Bununla beraber i'timâd-nâme takdimiyle bir güven önsözünün temin edilmesi de meselenin bir başka boyutudur. Hüseyin Hüsnü Paşa Çetine'ye elçi olarak tayin edilmesi kadar bu zaman diliminde sefârette görev alan diğer memurların durumu da önemlidir. Öncelikle elçiden sonra sefârette önemli bir görevi olan başkitabet memuriyetini ele almak gerekirse Şedid Efendi ismi ile karşılaşılmaktadır. Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 18111/289 (19 03 1883). Tarihler dikkate alınırca da Şedid Efendi'nin uzun bir müddet bu vazifede bulunduğunu ancak sonradan bu memuriyete Lütfi Bey'in getirildiğini söyleyebiliriz. Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 19878/311 (30 09 1888). Hüsnü Paşa'nın Çetine sefirliği döneminde bu iki isim ile de çalıştığını anlaşılmaktadır. Bu bilgi hâriciye nezâreti sâlnâmeleri ile de teyit edilebilir. Başka sefâretlerinde olduğu gibi Çetine sefâretinde de kendisine büyük ihtiyaç duyulan bir memur vardı. Bu görevli ise tercüman idi. Sefârette diplomatik faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi her şeyden önemliydi. Hüsnü Paşa'nın Karadağ elçisi olarak bulunduğu sürede tercümanlık görevini Ahmed Bey üstlenmişti. Bk. *BOA., İ.HR.*, no: 20011/313 (18 02 1889). Ahmed Bey'in bu görevden sonra da İşkodra Vilayeti Nüfus Nazırlığı gibi önemli görevlere getirilmiş bir kimse olduğu da yine arşiv vesikalarınca anlaşılmaktadır. İşkodra

3.1.3. Çetine’de Enflüvanza (Grip) Salgını

1889 senesinin Ocak ve Şubat aylarında Avrupa’nın birçok bölgesinde olduğu gibi Karadağ’ın birçok şehrinde de etkisinin hissedildiği enflüvanza³⁰⁷ salgınının çok ağır sonuçları oldu. Salgının hızlı bir şekilde yayılmasıyla birçok insan hayatını kaybederken, Çetine ve Podgoriçe gibi şehirlerde önlemler alınarak salgının etkisi sınırlı tutulmaya çalışıldı. Hüseyin Hüsnü Paşa, 7 Şubat 1889’da Yıldız Sarayı’na gönderdiği bir telgrafta, enflüvanza hastalığının yirmi gündür tüm şiddetiyle Karadağ’ı etkisi altına aldığını ve hastalığın ölümcül sonuçlar doğurmasıyla halk arasında endişe ve korkunun giderek arttığını ifade etmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa’ya göre özellikle “*hicretten men olunup Podgoriçe’ye giden yol üzerinde istihdam edilen dört bin muhacirin*” bu salgına yakalanması, bu salgının şiddetini göstermesi bakımından önemlidir. Enflüvanza salgını karşısında Karadağ sağlık birimlerinin yetersiz kaldığı hastalıktan bir an evvel kurtulmak için tüm imkânların seferber edildiği söylenebilir. Hatta bu doğrultuda Prens Nikola, sarayını ağır hastalara açarak hastane olarak kullanılmasını sağladı. Hastane haline getirilen sarayda, kırk sekiz saat zarfında elli hastanın kırkının yaşamını yitirdiği bildirilmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa’nın verdiği bilgilere göre tüm Karadağ coğrafyasında ise yüzlerce insanın enfüvanza sebebiyle hayatlarını kaybettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca enflüvanza salgınının bölgedeki etkileri hakkında sürekli malumat toplayan Hüseyin Hüsnü Paşa’nın, bu hastalık hakkında Sultan II. Abdülhamid Han’ı, Yıldız Sarayı ricalini ve Osmanlı Sıhhiye Dairesini bilgilendirdiği görülmektedir. Bilhassa Sultan II. Abdülhamid bu salgın hakkındaki gelişmeleri takip etmiş, zaman zaman Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa’dan bilgi almıştır³⁰⁸.

3.1.4. Hediyeleşme ve Tebrikler

Diplomasi ritüelleri bakımından hediyeleşme ve tebrikleşme iyi ilişkilerin önemli bir parçası olarak görülmekte idi. Doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi sosyal olaylarla birlikte tahta çıkış ve yıldönümü gibi siyasal olaylar,

vilayeti Nüfus Nazırlığı’na Çetine Sefareti Tercümanlığı’nda bulunmuş olan Ahmed Bey’in tayini için bk. *BOA.*, *DH.MKT.*, no: 78/269 (10 08 1894).

³⁰⁷ Bu hastalık, İspanyol nezlesi olarak bilinir. Osmanlı Devleti’nde de zaman zaman etkili olan bu hastalığın ölümcül sonuçları vardır. Bk. Murat Yolun, *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2012, s. 103.

³⁰⁸ *BOA.*, *Y..A...HUS.*, no: 25/222 (07 02 1889).

devletlerarasında iyi ilişkileri geliştirmek ve olumsuzlukları azaltmak açısından fırsat olarak değerlendirilmekteydi³⁰⁹.

Sultan II. Abdülhamid Han'ın Balkan politikasında önemli bir role sahip Karadağ ile başından beri iyi ilişkiler kurulmaya ve ilişkilerin artırılmasına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda Sultan II. Abdülhamid Han'ın Karadağ Prensi ve ailesine yönelik nazik girişimleri oldukça dikkat çekicidir. 1883 senesinin Ağustos ayında Karadağ Prensi Nikola'nın kızı Prenses Zorka, evlendiğinde Sultan II. Abdülhamid önce bir tebrik telgrafi göndermiş sonrasında ise Prenses'e hediye olarak takı göndermiştir. Sultan II. Abdülhamid Han'ın bu girişimi o kadar büyük bir tesir yapmış ki, Karadağ'daki Türk algısı ve imajının Devlet-i Aliyye lehine bir hayli değiştiği söylenebilir³¹⁰. Sultan II. Abdülhamid Han, Devlet-i Aliyye ile Karadağ arasındaki iyileşen münasebetlerinin zarar görmemesi için de Çetine'ye sefir tayin edilen devlet adamlarından daha fazla hassasiyet göstermelerini telkin ve tembih etmiştir.

Çetine'nin ilk sefiri Halil Halid Bey'den Ahmed Cevad Paşa'ya kadar Çetine'de bırakılan olumlu izlenimin farkında olan Hüseyin Hüsnü Paşa'da iyi ilişkileriyle bunu devam ettirmiş ve kısa sürede Karadağ Prensi Nikola ile dostluk derecesinde yakınlık kurmuştur. Prens Nikola Çetine'de muhtelif özel günler dolayısıyla tertiplenen program ve etkinliklere genelde Hüseyin Hüsnü Paşa'yı davet etmiştir. Örneğin, 29 Eylül 1888 gecesi Karadağ Hükümeti'nce Çetine sefaretini şerefine bir yemek tertiplendiğinde Hüseyin Hüsnü Paşa'ya Prens tarafından özel bir davet gönderilmiştir. Hatta Prens, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yemeğin verildiği saraya getirilmesi için bir araba göndermiş ve Paşa'yı onore etmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa yemeğe yoğun bir ilgi gösterildiğini ifade etmiştir. Prens, yemek sırasında Hüseyin Hüsnü Paşa'ya birçok kez çeşitli iltifatlarla bulunmuştur³¹¹. 31 Aralık 1888'de de Sultan II. Abdülhamid Han, yeni yıl münasebetiyle yabancı devlet hükümdarlarına tebrik telgrafları gönderirken, Karadağ Prensi'nin de bir telgraf yeni yılını tebrik

³⁰⁹ Fatma Ünyay Açıkgöz, "Osmanlı-İspanya Barışını Güçlendiren Diplomatik Hediyeler (1783-1787)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, (2017), s. 142.

³¹⁰ Uğur Özcan, "II. Abdülhamid'in Diplomasisinde Yüksek Topuklar: Karadağ Prensesi Milena ve Sultan Abdülhamid", *OTAM*, C. 32, S. 32, (2012), s. 120.

³¹¹ *BOA., Y..A...HUS.*, no: 69/217 (29 09 1888).

etmiştir. Bu telgrafı Prese Hüseyin Hüsnü Paşa iletmiştir³¹². 1889 senesinin kutlanması hasebiyle Çetine’de birkaç hafta devam eden çeşitli programlar düzenlenmiştir. 14 Ocak 1889’da da kutlanmalar kapsamında Prens Nikola tarafından Karadağ ricaline bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafete diğer devletlerin elçileriyle birlikte Hüseyin Hüsnü Paşa da katılmıştır. Yemek sırasında Prens Hüsnü Paşa’ya çeşitli iltifatlarda bulunması dikkat çekicidir³¹³. Hüseyin Hüsnü Paşa da zaman zaman Prens Nikola ve ailesi taltif edici adımlar atarak Devlet-i Aliyye ile Karadağ ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmaya çalıştı. Bunun en güzel örneklerinden biri 24 Nisan 1889’da Karadağ veliahdının reşit olması münasebetiyle yapılacak şenliklerde Hüseyin Hüsnü Paşa’nın yaptığı bir jesttir. Öncelikle Hüseyin Hüsnü Paşa, Karadağ Prensini oğlu için bir şenlik tertipleneceğini öğrendiğinde hemen Yıldız Sarayı’na bir telgraf çekerek, gerekli malumatı ilettili. Hüseyin Hüsnü Paşa gönderdiği telgrafta; şenlikler vesilesiyle Rusya İmparatoru’nun, hediye olarak veliahda bir nişan ve sigara kutusunu Çetine’deki sefiri vasıtasıyla vereceğini, Avusturya İmparatoru’nun dahi böyle bir niyette olduğunu yazdı. Ayrıca Hüseyin Hüsnü Paşa, telgrafta Osmanlı Devleti tarafından verilebilecek hediye hakkında kendi görüşünü yazmayı da ihmâl etmedi: Prens silahlara çok düşkün olduğunu, yeri geldikçe silahını gösterdiğini ve bunu yapmaktan hoşlandığını, eğer ki bir kılıç gönderilir ise, Prens memnun olacağını ifade etmiştir. Sefirinin bu önerisini uygun gören Yıldız Sarayı da hediye olarak bir kılıcı Çetine’ye göndermiş ve bu armağan Prens doğum gününde kendisine takdim edilmiştir³¹⁴. Karadağ Prensi oğluna gönderilen bu hediyeden büyük bir memnurluk duymuş ve Hüseyin Hüsnü Paşa’ya teşekkürlerini iletmiştir.

³¹²BOA., Y..PRK.NMH., no: 27/4 (31 12 1888).

³¹³BOA., Y..PRK.EŞA., no: 82/8 (14 01 1889).

³¹⁴BOA., Y..PRK.EŞA., no: 50/9 (24 04 1889). Hüseyin Hüsnü Paşa’nın bu telgrafında Rusya İmparatoru’nun hediyesini dahi önceden öğrenmesi oldukça dikkate değerdir. Zaten Hüsnü Paşa’nın Çetine sefirliği müddetine bakılırsa devamlı olarak Rusya ile Karadağ’ın yakınlaşma gayretlerine dikkat ettiği görülmektedir. Meselâ Karadağ Prensi kerimesinin izdivacı için veliahdını da yanına alarak Petersburg’a doğru yola çıktığında dahi Çetine sefâreti hemen bu gelişmeyi payitahta bildirmiştir. Prens hangi yolları kullanarak Petersburg’a gideceğinin dahi Yıldız’a bildirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bk. BOA., Y..PRK.EŞA., no: 92/9 (27 07 1889). Ancak Levant Herald Gazetesi’nin 11 Haziran 1889 tarihli nüshasına bakılırsa Rusya ile Karadağ arasındaki yakınlıktan ve münasebetlerden duyulan rahatsızlıkları görmek mümkündür. Bk. BOA., Y..PRK.HR., no: 23/12 (16 06 1889). Bilhassa Balkan devletlerinin “Sulh Pervane Ortodoks İttifakı” unvanlı bir heyet teşkil edeceği ve söz konusu devletlerin Rusya’nın himayesinde olacağı söylentisi bu rahatsızlıkların sebeplerinden birisidir. Nitekim söz konusu heyetin üye devletlerinden birinin de Karadağ olduğu iddia edilmektedir. Bk. BOA., Y..PRK.TKM., no: 39/14 (29 01 1889).

1 Ağustos 1889 tarihinde ise Karadağ Prensi'nin damadı Grandük Piyer Nikolayeviç'in Çetine'ye gelmesi münasebetiyle Prens Nikola tarafından bir merasim programı hazırlanmıştır. Bu merasime Çetine sefiri Hüsnü Paşa da davet edilmiştir. Bu kapsamda Grandük Piyer Nikolayeviç'in Çetine'ye geldiği akşam şehir kandiller ile süslenmiş ve fişekler atılmıştır. Grandük Piyer Nikolayeviç bu şöleni izlerken Rus ve Karadağ şarkıları söylenmiştir. Bu esnada Hüseyin Hüsnü Paşa, Grandük Piyer Nikolayeviç'in yanına giderek Prensi, Prenses Milca ile izdivacı sebebiyle tebrik etmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa ertesi günde Grandük Piyer Nikolayeviç'i ziyaret etmiş ve Prense görüşmüştür. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın verdiği malumata göre Grandük Piyer Nikolayeviç, Paşa'yı resmi kıyafetleriyle karşılamış ve bu ziyaretten memnurluk duymuştur. Görüşme sırasında Grandük Piyer Nikolayeviç, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya iltifatlarda bulunmuştur. Bu ziyaretten bir gün sonra da kararlaştırılan program gereğince Grandük Piyer Nikolayeviç ve Prens Nikola Çetine'den ayrılmışlar ve Petersburg'a doğru yola çıkmışlardır³¹⁵.

Sultan II. Abdülhamid Han'ın bu iyi niyetli adımlarının karşılıksız kalmadığı ve Karadağ Prensi Nikola'nın da cülus, doğum, yıldönümü gibi özel günlerde payitahta tebriklerini ileterek karşılıklı diyalogu sürdürdüğü anlaşılmaktadır³¹⁶. Nitekim Karadağ Prensi Nisan 1888'de payitahta çektiği bir telgrafla Sultan II. Abdülhamid Han'ın kırk altıncı doğum gününü kutlamıştır³¹⁷. 1 Eylül 1888'de Karadağ Prensi Nikola, Sultan II. Abdülhamid Han'ın on ikinci cülusunu tebrik etmiştir. Prens'in bu tebrikinden büyük bir memnurluk duyan Sultan II. Abdülhamid Han'da cevap olarak bir telgraf çekmiş ve Prense teşekkürlerini iletmiştir³¹⁸. Sultan II. Abdülhamid ile Prens Nikola'nın karşılıklı hediyeleşmeleri ve tebriklerde bulunmaları iki memleket ilişkilerinde olumlu havayı daha da artırmış, 1899 senesinde Karadağ Prensi Nikola'nın, eşi ve oğlu ile İstanbul'a ziyaretleri ile en üst noktaya ulaşmıştır. Nitekim Prens Nikola'ya İstanbul'da bir konak hediye edilmesi, Prens'in Sultan II. Abdülhamid Han'ın cülus merasimine iştirak etmesi ve tebrikleri Devlet-i Aliyye ile Karadağ arasındaki acı hatıraların izini silmeye yetmiştir³¹⁹.

³¹⁵BOA., Y..A...HUS., no: 9/228 (01 08 1889).

³¹⁶BOA., Y..EE.,no: 123/46 (28 04 1888).

³¹⁷BOA., Y..EE., no: 123/46 (28 04 1888).

³¹⁸BOA., Y..PRK.NMH. no: 19/4 (01 09 1888).

³¹⁹Uğur Özcan, *agm.*, s. 120.

3.1.5. I. Kosova Muhârebese'nin Beş Yüzüncü Yıl Dönümü Nümayişi

15 Haziran 1389 tarihinde Devlet-i Aliyye ile Sırbistan arasında Kosova Savaşı yapılmış ve bu savaşın neticesinde Osmanlı kesin bir zafer elde etmiştir. Bununla beraber I. Murad, Kosova'da şehit düşmüş,³²⁰ bu sebeple de esir tutulan Sırp hükümdarı Lazar³²¹ ve oğlu öldürülmüştür. Sırp'ların savaşı kaybetmelerine rağmen I. Murad'ın şehit edilmesinden dolayı Sırp milliyetçileri için bu savaş Osmanlı Devleti'ne karşı direnişin bir sembolü olmuş, efsanevi bir hal almıştır. Sırp'lar Kosova Savaşı'na dair birçok ağıtlar yakıp ve şarkılar söyleyerek, olayı zihinlerinde o güne değin canlı tutmuşlardır. Her sene 15 Haziran'da bu savaş anarak despot Lazar için dualar etmişlerdir³²². 1889 senesinin 15 Haziran Cumartesi günü de I. Kosova Muhârebese'nin beş yüzüncü yıl dönümü olması hasebiyle Sırbistan'da bu günü anmak amacıyla önceki yıllardan daha büyük bir nümayişin yapılması gündeme gelmiştir. Bu tarihi meseleye milli bir hassasiyetle yaklaşan Sırbistan, özellikle mezhep ve vatanları uğruna harpte yaşamını yitiren Sırp'ların anılması ve Sırp hükümdarı Lazar'ın unutulmaması için bu nümayişin yapılmasını istemiştir. Programın hazırlanıp uygulanması için de özel bir komisyon kurulmuştur. Programın yıl dönümünden bir gün önce, 14 Haziran 1889 Cuma günü başlatılması kararlaştırılmıştır. Sırp kahramanlarının anısına bir eser yapılmasına, meseleyle ilgili resimleri ihtiva eden bir mecmua hazırlanmasına ve Sen Lazar isimli bir nişan ihdas edilmesine karar verilmiştir³²³. Nümayiş fikrinin merkezi Sırbistan olmakla beraber Avusturya, Karadağ ve Bosna-Hersek'te de çeşitli gösterilerin icra edileceği bildirilmiştir. Bilhassa bu nümayiş Balkan coğrafyasında yaşayan Slavların dikkatini çekmiştir. Gittikçe geniş bir bölgeye yayılan nümayiş programına karşı Osmanlı Devleti ise bölgedeki diplomatik temsilcileri vasıtasıyla gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Elçilerle birlikte bazı kumandan ve mutasarrıflar aracılığı ile gerekli malumatlar edinilerek konuya dair gelişmeler yakından takip edilmiştir³²⁴. Osmanlı Devleti'nin Belgrad sefiri Yusuf Ziya Bey, bu konuya değerlendirirken, Kosova

³²⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 60.

³²¹ Sırp despotu Lazar, 1329 senesinde doğdu. 1372 senesinde cereyan eden karışıklıklardan istifade edip zorla kral oldu. Kosova Muharebesi neticesinde öldürülmüştür. Bk. <http://www.tarihibilinci.com/konular/lazar-grebliyanovic-1329-1389.6044/erişim> (19.05.2018).

³²² Mucize Ünlü, "Sırp'ların I. Kosova Zaferi'nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 28, (2010), s. 108-109.

³²³ BOA., Y..PRK.TKM., no: 62/14 (22 04 1889).

³²⁴ BOA., Y..PRK.MYD., no: 53/8 (20 06 1889); BOA., Y..A...HUS., no: 15/227 (03 07 1889).

Savaşı'nı kazananın Osmanlı Devleti olmasına rağmen Sırbistan'ın beş yüzüncü yıl dönümü bahanesiyle, büyük bir nümayiş tertiplemesinin siyasi maksatlı olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim bu nümayiş ile Slavlar, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılabilirdi³²⁵. Osmanlı Devleti nümayişin kendi topraklarında istenmeyen bir duruma yol açmaması için tüm gelişmeleri sefaretleri vasıtasıyla büyük bir titizlikle takip etmeyi sürdürmüştür. Osmanlı Devleti “beş yüz yıl önce vuku bulmuş bir muhârebe sebebiyle Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane bir tutumun” oluşmaması ve şenliklerde taşkınlık yaşanmaması için gereken tedbirlerin alınarak ilgili hükümetlere de aynı yönde hatırlatmaların yapılmasını istemiştir³²⁶. Bunun temini için Balkanlar'daki sefaretler ile Petersburg, Paris, Londra ve Roma gibi sefaretlerde ciddi diplomatik çalışmalar yürütülmüş ve Yıldız Sarayı merkezli olmak üzere ortak bir tavır oluşturulmaya çalışılmıştır³²⁷.

“Sırp hezimetine rağmen I. Murad'ın şehid olarak başarılı ilan edileceği” yönünde malumatın alındığı yerlerden birisi olan Karadağ'da, meselenin takipçisi Hüseyin Hüsnü Paşa idi. Hüseyin Hüsnü Paşa diplomatik kanallar vasıtasıyla Osmanlı aleyhine her türlü girişimin Çetine'de meydana gelmemesi için büyük gayret göstermiştir. Program hakkında yeterli malumat topladıktan sonra Hüseyin Hüsnü Paşa, Karadağ Prensi Nikola ile Haziran'ın son haftasında görüşmüştür. Durumu Nikola'ya izah ettiğinde Prens de nümayiş ve ona gösterilen ilgi dolayısıyla şaşırıldığını söylemiştir. Prens, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya I. Kosova Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kazandığını ve Sırp'ların neden bu harekete gereksinim duyduklarına bir mana veremediğini ifade etmiştir. Prens Nikola durumun

³²⁵ Mucize Ünlü, *agm.*, s. 112.

³²⁶ “Kosova Muharebesi'nin beş yüzüncü senesine müsadif olan haziranın on dördüncü günü Sırp'lar tarafından icrâ olunacak nümayişinhâiz olduğu ehemmiyetin derecesi tayin olunabilecek sûrette dün akşama kadar...” Bk. *BOA., İ.DH.*, no: 89072/1142 (19 06 1889).

³²⁷ “Sırbistan ahvâlinde dolayı bermantük-ı emr ü ferman-ı hümayûn-ı sefâret-i seniyyedensuâl-ı mâ'lûmât ve mütâlaa olunması üzerine Berlin Petersburg ve Paris ve Londra ve Roma ve Atina ve Bükreş Sefâret-i Seniyyeleriyle Atina Ataşemiliterinden alınan telgrafnâmeler...” Bk. *BOA., Y.A...HUS.*, no: 59/226 (21 06 1889). Yıldız Sarayı merkezli ortak bir tavrın oluşturulması alınacak tedbirler bakımından önemliydi. Zira Atina gazetelerinin 27 Haziran 1889 tarihli nüshaları gibi pek çok gazetede Osmanlı aleyhinde yazılar yazılmaktaydı. Bu nüshalara bakılırsa hepsinin Kosova Muhârebesi'nin beş yüzüncü senesi münasebetiyle icra olunacak nümayişi anlattığı görülmektedir. Osmanlı Devleti bu gelişmelerden bölgede yer alan sefaretler vasıtasıyla haberdar oldu. Bunun bilinciyle de bu gazete nüshalarının yurda sokulmaması için çalışmalar başlatıldı. “Atina gazetelerinin 27 Haziran 1889 tarihli nüshaların kâffesi Kosova Muhârebesinin beş yüzüncü senesi münâsebetiyle icrâ olunacak nümayişlerden dolayı saltanat-ı seniyye aleyhinde bir takım muzırrbendlerneşr ettiklerinden mezkûr gazetelerin işbu nüshalarının memâlik-i şâhâneye men-i idhâli...” Bk. *BOA., DH.MKT.*, no: 134/1633 (01 07 1889).

hassasiyetini göz önünde bulundurarak tebaasının bu nümayişlere iştirak etmeyeceğine dair Hüsnü Paşa'ya teminat vermiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın atmış olduğu diplomatik adım neticesinde Prens, Karadağ hududu dâhilinde Osmanlı aleyhtarı bir hadisenin zuhûr etmemesi için böyle bir nümayişe izin vermeyeceğinin altını çizmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa, bu meseleyle ilgili çeşitli diplomatik girişimlerde bulunurken payitahtı da sürekli bilgilendirmiştir³²⁸.

Karadağ Prensi Nikola'nın yatıştırıcı açıklamalarına rağmen İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ise bu etkinliğin bölgede Devlet-i Aliyye için istenmeyen neticeler doğurabilecek türden tehlikeli bir gelişme olduğunu dile getirmiştir. Rusya'nın desteklediği bu nümayişte Devlet-i Aliyye'ye karşı düşmanca bir harekette bulunulacak olursa, sert bir şekilde müdahaleden kaçınılmayacağı bir ikaz olarak ilgililere iletilmiştir³²⁹. Ancak buna gerek kalmamıştır. Sultan II. Abdülhamid Han'ın diplomatik girişimleri ile istenen sonuç alınmış ve Sırp'lar sadece 15 Haziran günü bir anma programı icra etmişlerdir. Program sükûnet içinde icra edilirken yörede rahatsızlık ve tedirginlik yaratacak mühim bir hadise yaşanmamıştır. Böylelikle korkulan olmadan nümayiş atlatılmıştır³³⁰.

3.1.6. Çetine Sefirliğinin Sona Ermesi

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Karadağ'daki ortaelçilik vazifesi Ağustos 1889'da sona erdi. "*Çetine'de büyük bir hüsn-i tesir*" oluşturan Hüsnü Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in takdiriyle Petersburg sefaretine tayinine karar kılındı³³¹. Yıldız Sarayı'na gönderilen bir telgrafta; Hüsnü Paşa'nın, ehliyet ve nezaket sahibi bir kimse olduğu, onun Çetine'den ayrılışının herkesi müteessir ettiği ancak yeni görevinin memnuniyet uyandırdığı, ileri gelen kişilerin onu tebrik ettiği vurgulanmaktadır. Karadağ Prensi Nikola ise görevi son bulan Hüsnü Paşa'yı mülakata kabul edememiştir. Ancak iki defa hariciye nazırı vekilini göndermiştir. Ayrıca Prens Nikola, Hüsnü Paşa Çetine'den ayrılırken, kendi arabasını Paşa'ya

³²⁸ BOA., Y..PRK.HR., no: 25/12 (23 06 1889).

³²⁹ Mucize Ünlü, *agm.*, s. 113-114.

³³⁰ *agm.*, s. 116.

³³¹ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *age.*, s. 131.

tahsis etmiştir. Prens Nikola'nın bu jesti Hüsnü Paşa'nın, Prens ve Karadağ ileri gelenlerince sevilen bir isim olduğunu gösterir³³².

Hüsnü Paşa'nın Petersburg'a tayiniyle yerine ilk önce Atina sefareti ataşemiliteri Seyfullah Bey uygun görülmüştür. Hatta Karadağ Prensi de bu ismi onaylamıştır³³³. Tayini kesinleşen Seyfullah Bey'in bu göreve bir derece rütbe terfii ile seçildiği anlaşılmaktadır³³⁴. Ancak Atina'daki görevi göz önünde bulundurularak Seyfullah Bey'in tayininden vazgeçilerek, akabinde Viyana sefaretinde ataşemiliter olarak görev yapan Tevfik Bey tayin edilerek bu iş çözüme kavuşturulmuştur³³⁵.

3.2. Petersburg Sefirliği (1889-1908)

3.2.1. Petersburg'a Sefir Olarak Tayini

Osmanlı Devleti 1830'larda çeşitli ülkelerde daimi elçilikler açarken bunların arasında Rusya yoktu. Bu durum bir müddet daha devam etti ve 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra savaşla artan gerilimi azaltmak ve yeni bir başlangıç yapmak adına 1857 yılında Yusuf Rıza Bey ortaelçi unvanıyla Petersburg'a tayin edildi. İlişkilerde çok da büyük bir iyileşme ve gelişme görülmesine de Rusya ile olan siyasi ve diplomatik ilişkilerin ehemmiyetine binaen münasebetler kesintiye uğramadan sürdürüldü. Petersburg, Osmanlı memurları açısından uzaklığı ve ikliminin sertliği nedeniyle³³⁶ pek arzu edilen bir görev yeri değildi. Bu durumun zaman zaman sorun

³³² “Hüsnü Paşa hazretlerinin Petersburg Sefâret-i Seniyyesine memuriyeti Çetine'cehüsni-tesir hâsül ettiğine ve sâireye dâir Çetine Sefâret-i Seniyyesi Maslahatgüzârlığından alınan tahrîrât...” Bk. BOA.,Y..A...HUS., no: 26/229 (27 09 1889).

³³³ BOA.,Y..A...HUS., no: 80/228 (12 08 1889).

³³⁴ “Çetine Sefâret-i Seniyyesine dâhi Atina Sefâret-i Seniyyesi Ataşemiliteri erkân-ı harbiye kaim makamlarından Seyfullah Bey'in birer derece terfî-i rütbeleriyle memuriyetleri icrâ olunmak üzere...” Bk. BOA.,Y..A...HUS., no: 71/228 (11 08 1889).

³³⁵ “Çetine Sefâretine dâhi Viyana Sefâret-i Seniyyesi Ataşemiliteriyâverân-ı hazret-i pâd-şâhîden kaim makam izzetlü Teyfik Bey'in rütbe-i hâliyesiyle icrâ-yı memuriyetleri...” Bk. BOA., İ..HR., no: 20173/315 (27 08 1889).

³³⁶ Petersburg'un uzaklığı ve iklim koşullarının yanı sıra bu şehirde hayatın pahalı olmasının da Osmanlı memurlarının buraya arzulu bir şekilde gitmek istememelerinin nedeni olarak görülüyor. Nitekim Mayıs 1910'da Ankara mebusu olan Mahir Sait Bey'in Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmadan bilhassa Washington, Petersburg ve Londra şehirlerinde hayatın pahalı olduğu bu sebeple de bu şehirde görevli sefaret görevlilerinin maaşlarına zam yapıldığı anlaşılıyor. Ayrıca Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nında aynı gün Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmada ekonomik pahalılık nedeniyle Petersburg ve Washington elçilerine acıdığını ifade etmesi oldukça dikkate değerdir. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 5, 15 Mayıs 1326, Doksandokuzuncu İnikad, s. 560-561.

teşkil ettiği ve vazifede aksaklılara yol açtığı söylenebilir. Hatta bir ara temsil düzeyinin maslahatgüzarlık seviyesine de indirildiği görülmektedir³³⁷.

Hüseyin Hüsnü Paşa'dan evvel göreve gelen Ahmed Şakir Paşa,³³⁸ 1878'de savaş bittikten birkaç ay sonra Rusya ile olan ilişkilerde yeni ve daha iyimser bir dönem başlatmak adına Sultan II. Abdülhamid tarafından elçi tayin edildi³³⁹. Ahmed Şakir Paşa Petersburg'da takriben on bir yıl görev yaptıktan sonra Ağustos 1889'da "*Girit vali vekâletiyle fevkalade kumandanlığına tayin buyrulmasından dolayı*" elçilik vazifesi sona erdi³⁴⁰. Ahmed Şakir Paşa hızlıca Der-saâdet'e gelmesi istendiği için yerine birini maslahatgüzar olarak bırakıp Petersburg'dan ayrıldı³⁴¹. Petersburg'da maslahatgüzar seviyesinden temsili uygun görmeyen II. Abdülhamid itimat ettiği devlet adamlarından biri olan ve hali hazırda Çetine elçiliği vazifesini ifa eden Mirliva Hüseyin Hüsnü Paşa'yı bu görev için uygun gördü. Hüseyin Hüsnü Paşa, Ağustos 1889'da Sultan II. Abdülhamid Han'ın iltifatıyla ve büyükelçi unvanıyla Petersburg'a sefir tayin edildi³⁴². Yapılan tayin hususunda da Yıldız Sarayı tarafından Petersburg maslahatgüzarlığına gerekli malumat verildi³⁴³. Çetine'den

³³⁷ Sinan Kunalp, *age.*, s. 47.

³³⁸ Çapanzade Hulusi Efendi'nin oğludur. 1839 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mektep-i Harbiye kökenli olup Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati esnasında binbaşılığa terfi etmiştir. Anadolu Demir Yolları Umum İnşaatı Riyaseti, Haydar Paşa Demir Yolu İşletmesi gibi birçok farklı görevde bulunmuştur. Zamanla rütbesi büyümüş mirlivalıktan ferikliğe terfi etmiştir. Bu sırada da Orhaniye gibi bazı yerlerde çeşitli kumandanlıklar yapmıştır. İstanbul'a döndükten sonra da önemli görevlere getirilmiş olup 1878 senesinde müşir ve büyükelçi sıfatıyla Rusya'ya elçi olarak gönderilmiştir. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celilesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 533.

³³⁹ Sinan Kunalp, *age.*, s. 47. Rusya'nın Devlet-i Aliyye nezdindeki ilk daimi elçisi ise P. A. Tolstoy idi. Bk. Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 256. Rusya ile olan diplomatik münasebetler kapsamında P. A. Tolstoy'un tayininin önemi büyük olmakla birlikte bu Rus sefirinin İstanbul'a tayininin başka manaları da ihtiva ettiği görülmektedir. Zira Tolstoy, İstanbul'a yalnızca diplomatik faaliyetler için gönderilmemiştir. Çar'ın isteği doğrultusunda Tolstoy, İstanbul'da istihbarat çalışmaları da yapacaktı. Bk. Cantürk Aydın, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'nın Osmanlı'ya Yönelik Casusluk Faaliyetleri (1850-1900)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2015, s. 26.

³⁴⁰ "*Devletlü Şakir Paşa hazretlerinin Girid vâli vekâletiyle fevka'l-âde kumandanlığına tâyin buyrulmasından dolayı açılan Petersburg Sefâretine Çetine Sefîri mirliva saâdetlü Hüsnü Paşa'nın memuriyeti...*" Bk. *BOA., İ..DH.*, no: 89469/1147 (16 08 1889).

³⁴¹ "*Bir maslahatgüzâr bırakarak serîan Der-saâdet'e gelmesi...*" Bk. *BOA., İ..DH.*, no: 89375/1146 (28 07 1889). Ahmed Şakir Paşa, Belgrad yolunu kullanarak İstanbul'a gelmiştir. "*Sefîr-i devletlü Şakir Paşa hazretlerinin Belgrad tarîkiyle yola çıkmış olduğundan...*" Bk. *BOA., Y..A...HUS.*, no: 32/228 (03 08 1889).

³⁴² *BOA., İ..DH.*, no: 89469/1147 (16 08 1889).

³⁴³ *BOA., Y..A...HUS.*, no: 82/228 (12 08 1889).

gelecek Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 10000 kuruş tahsisat verilirken, 6000 kuruş da maaş bağlandı³⁴⁴.

1889 senesinin 12 Ağustos Pazartesi günü Rusya'nın İstanbul sefiri olan Mösyö Nelidof, yeni Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa hakkında gerekli malumatı almak için Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa'nın makamına geldi. Mösyö Nelidof, Mehmed Said Paşa ile görüşmesinde eski sefir Ahmed Şakir Paşa'nın, sefaret yıllarında Rus imparatorunu memnun ettiğinden bahisle, Hüseyin Hüsnü Paşa hakkında bazı sorular sordu. Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa da Rus sefirine, Hüsnü Paşa'nın çok iyi mekteplerde askerî eğitim tahsil ettiğini, şimdiye kadar birçok mühim memuriyetlerde bulunduğunu, Çetine elçiliği sırasında da çalışma anlayışıyla, işindeki ciddiyeti, samimiyeti ve nezaketiyle Prens Hazretlerinin takdirini kazandığını, Petersburg'da da aynı takdir ve teveccühe layık olacağına inandıklarını belirtmiştir. Rus sefiri Osmanlı hariciyesinden aldığı bilgilerle Petersburg'u bilgilendirmiştir³⁴⁵. Mösyö Nelidof ile gerçekleşen mülakattan sonra Babıâli, sefir değişikliğini 16 Ağustos Cuma günü basınla paylaşarak kamuoyuna duyurmuştur³⁴⁶.

3.2.2. İstanbul'a Dönüş ve Petersburg Yolculuğu

1889 senesinin Ağustos ayının son haftasında Yıldız Sarayı'na Hüseyin Hüsnü Paşa'ya, üç yüz lira harcırah verilerek, İstanbul'a uğramadan acilen Çetine'den Petersburg'a gitmesi emredildi. Devlet-i Aliyye, Petersburg sefaretinin uzun bir zaman boş kalmasını istemiyordu. Ancak Hüseyin Hüsnü Paşa ise hem ailesini görmek hem de şahsi bazı işleri münasebetiyle önce İstanbul'a uğrayıp,

³⁴⁴ BOA., DH. SAİDd..., no: 435/26 (04 03 1840).

³⁴⁵ BOA., Y.A...HUS., no: 82/228 (12 08 1889). Bilindiği üzere Hüseyin Hüsnü Paşa, Çetine sefaretinde memuriyetini yerine getirirken rütbesi Mirliva idi. Temsil düzeyi ise orta elçiydi. Petersburg sefaretine tayini ile birlikte rütbesi de bir derece artırıldı ve Hüseyin Hüsnü Paşa ferikliğe terfi etti. Petersburg'daki temsil düzeyi de büyükelçilikti. "*Petersburg Sefâret-i Seniyyesine Çetine Sefiri mirliva Hüsnü Paşa'nın ve Çetine Sefâretine dâhi Atina Sefâret-i Seniyyesi Ataşemiliteri erkân-ı harbiye kaim-makamlarından Seyfullah Bey'in birer derece terfi rütbe...*" Bk. BOA., İ..DH., no: 89633/1150 (06 08 1889).

³⁴⁶ "*Petersburg ve Çetine Sefâret-i Seniyyelerine ta'yinleri muktezâ-yi emr ü fermân-ı hümâyûndan idüğü 19 Zilhicce 1306 tarihli tezkire-i resmîyye-i çâkerî ile tebliğ kılınan Hüsnü Paşa ile Tevfik Bey'in memuriyetlerinin yarınki gazetelerle ilân ettirilmesi...*" Bk. BOA., İ..DH., no: 89487/1148 (16 08 1889).

akabinde Petersburg'a gitmek için payitahttan müsaade istedi. Bu istek olumlu karşılandı³⁴⁷.

Hüseyin Hüsnü Paşa, Eylül ayının ikinci haftası İstanbul'a geldi. Payitahtta yaklaşık bir ay kaldı. Bu süre boyunca İstanbul'da ailesi ile bir araya geldi. Ayrıca Yıldız Sarayı ve hariciye nezareti ricali ile bir araya gelerek yeni memuriyeti hakkında görüş alış verişinde bulundu. Hüseyin Hüsnü Paşa, Ekim 1889'da Petersburg'a doğru yola çıktı. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Petersburg yolculuğu ile ilgili 31 Ekim 1889 tarihinde Rusya'da yayımlanan bir makaleye göre; Petersburg'a gitmek için yola çıkan Hüseyin Hüsnü Paşa, "*Teşrin-i evvelin on altısına tesâdüf eden pazartesi günü öğleden takriben yarım saat önce Gatçina'ya*" vardı. Gatçina, Petersburg yolunda önemli merkezlerden birisidir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Gatçina'ya gelirken kullandığı vasıta kaynağı ise trendir. Bu yolculukta Devlet-i Aliyye sefirinin yanında sefaret heyeti de hazır bulundu. Gatçina Petersburg tren istasyonuna gelindiğinde, Hüseyin Hüsnü Paşa'yı Rus İmparatoruna mahsus salonda imparator teşrifat müdürü ile teşrifat dairesi kâtipleri karşıladı. Tren istasyonundan Gatçina Sarayı'na kadar yolculuk atların koşulmuş olduğu arabalar ile devam etti. Bu yolculukta arabalar teşrifat kurallarına göre sıra ile dizilmişti. Nitekim bu sıranın önünde dört at koşulmuş olan arabada teşrifat dairesi kâtipleri bulunurken, hemen bu arabanın arkasındaki altı at koşulmuş saray arabasında ise Hüseyin Hüsnü Paşa ile teşrifat müdürü Kont Kiselof bulundu. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, "*arabada oturmuş olduğu tarafta yani arabanın sağ kapısı hizasında imparator ahır zabiti yer aldı. Arabanın arkasında ise onları dört süvari saray hademesi*" takip etti. Yolculukta bulunan üçüncü arabada ise sefarette bulunan isimler yer aldı. Bunlar şunlardır: "*Sefaret Müşteşarı Fethi Bey, Sefaret Baş Kâtibi Ali Daniş Bey, Sefaret Kâtibi Sanisi Bakoş Efendi, Ataşemiliteri Ahmet Fevzi Bey, Bahriye Ataşemiliteri Sıdkı Efendi.*" Atlı arabalarla devam edilen bu yolculukta Rus askerî karakollarının önlerinden geçilirken, Hüseyin Hüsnü Paşa askerler tarafından devamlı selamlanmaktaydı. Nihayetinde bu heyet Gatçina Sarayı'na geldiğinde Hüseyin Hüsnü Paşa'yı, sarayın "*büyük merdiveni başında imparatorun mabeyincisi*" karşıladı. Hüseyin Hüsnü Paşa "*saat on iki civarında yani öğle vaktinde İmparator ile mülakat için yöneldi ve bu esnada kendisini saray hademeleri ile teşrifatçılar*" takip ettiler. Saray merdiveninin

³⁴⁷ BOA., İ.HR., no: 20197/315 (24 09 1889).

üst katında asker bulunmaya mahsus dairede Osmanlı Devleti'nin sefirini selamlamak için asker dizmişlerdi. Askerler arasında Gatçına askerî kumandanının vekili dahi bulunmaktaydı. Sarayın ilk resmî kabul dairesinde sefiri umum teşrifatçılar reisinin vekili Prens Saltikof karşıladı. “*Saat bire doğru Hüseyin Hüsnü Paşa, İmparator tarafından kabul olunarak itimatnamesini teslim ve sefaret heyetini takdim*” etti. İmparatorla mülakat son bulduktan sonra Hüseyin Hüsnü Paşa, İmparatoriçe tarafından kabul olunmak üzere sarayın alt katındaki daireye indi. İmparatoriçe ile mülakatı son bulduktan sonra kendisine tahsis kılınan apartmanda kahvaltı etti. Kahvaltı edildiği esnada umum teşrifatçılar reisinin vekili Prens Saltikof geldi ve Sultan Abdülhamid'in sıhhatini sordu. Hüseyin Hüsnü Paşa, İmparator ve İmparatoriçenin sıhhatlerini sorarak karşılık verdi. Hüseyin Hüsnü Paşa bu mülakattan sonra teşrifat usulü ile İmparator sarayından tren istasyonuna geri dönerek Gatçına'dan ayrılıp Petersburg'a ulaştı³⁴⁸.

Hüseyin Hüsnü Paşa, Petersburg şehrine 1889 senesinin 22 Ekim³⁴⁹ Salı günü saat birde geldi. Hüseyin Hüsnü Paşa, aynı gün Yıldız Sarayı'na bir telgraf çekerek, yolculuğu sırasında kullandığı güzergâhtan, Rus memurlarının kendisine olan yaklaşımlarına varıncaya kadar olup bitenleri yazdı. 23 Ekim'de de Rus memurları sefaret binasına gelerek Hüseyin Hüsnü Paşa'yı ziyaret ettiler. Ziyarete gelenler arasında İmparator sarayı memurları da bulunmaktaydı³⁵⁰. Ocak 1890'da ise Petersburg Osmanlı sefaretinde resmi bir merasim yapıldı. Bu merasime Osmanlı sefaret heyetinden başka “*saray memurları, diğer önemli Rus memurları, İmparator ile hanedan azalarının adamları*” katıldı³⁵¹.

³⁴⁸ BOA., Y..PRK.TKM., no: 11/16 (20 10 1889).

³⁴⁹ “...bugün mahal-i me'mûriyete muvâsalat eylediğimi arz ederim...” Bk. BOA., Y..PRK.EŞA., no: 17/10 (22 10 1889).

³⁵⁰ BOA., Y..A...HUS., no: 58/230 (13 11 1889).

³⁵¹ “*Sefâret-i Seniyyede vuku bulan resm-i kabûlde...*” Bk. BOA., Y..A...HUS., no: 5/233 (27 01 1890). Petersburg'da sefirikebir temsil düzeyi ile memuriyetine başlayan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın sefaretin diğer kadroları ile birlikte uyumlu bir şekilde çalıştığı görülmektedir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın selefi Ahmet Şakir Paşa'nın, Petersburg'daki memuriyetinin son yıllarında sefaretin kadrosunda bulunan isimler şunlardı: Sefaretin büyükelçisi Ahmet Şakir Paşa, müsteşarı Fethi Franko Bey, başkâtibi Ali Dâniş Bey, ikinci kâtibi Nasrî Efendi, üçüncü kâtibi Bekir Bey idi. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1306, s. 271. Hüseyin Hüsnü Paşa, Petersburg'a sefir olarak tayin edildikten sonra sefaretin kadrosunda değişikliğe gidildi. 1900 senesinde Petersburg sefaretinin kadrosunda şu memurlar bulunmaktadır: Sefaretin büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa, müsteşarı Bahâeddin Bey, başkâtip ve şehbenderi Fahreddîn Bey, ikinci kâtibi Hasan Kâzım Bey, ataşemiliteri Enver Bey, ataşemiliteri muavini Mehmed Nazmi Bey, imam Ali Zühdi Efendi. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın rütbesi müşîr iken Bahâeddin Bey'in ûlâ, Fahreddîn Bey'in sâniyye, Hasan Kazım Bey'in

3.2.3. Hüsnü Paşa ve Ermeni Meselesi

Sultan II. Abdülhamid döneminde büyük devletlerin yakın ilgi gösterdiği sorunlardan biri de Ermeni meselesi idi. Bu meselede, Devlet-i Aliyye'ye karşı muhtemel bir Rus-İngiliz ittifakı, en rahatsız edici ve endişe verici durum olarak görülüyordu³⁵². Sultan II. Abdülhamid ise meseleyi olabildiğince dış etkilerden bağımsız bir irade ile çözenin peşindeydi. Rusya'nın meseleye dair yaklaşımları, olası yeni düşünce, tutum ve gelişmelerin takibi dolayısıyla Petersburg sefirliği oldukça önemliydi. Zira Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde Mart 1890'dan itibaren Rusya matbuatında kaleme alınan yazıların giderek mesnetsiz ve asılsız bir hâl aldığı görülmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin rahatsız edildiği, Ermenistan'da ikamet eden Hıristiyan kızların esir tutulduğu gibi asılsız ve yalan iddiaların giderek siyasi maksatlarla ve bilinçli bir şekilde yayımlandığı görülmektedir³⁵³. Bu sebeple de Hüseyin Hüsnü Paşa,

sâlise, Enver Bey'in piyâde kolağası, Mehmed Nazmi Bey'in ise süvari kolağasıydı. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1318, s. 231. 1903 senesinde ise sefaretin kadrosunda yeniden değişikliğe gidildi. Bahâeddin Bey'in yerine müsteşarlığa Ali Fuad Bey getirildi. Önceki yıllarda sefaretin ikinci kâtipliğini yapan Hasan Kâzım Bey başkâtip ve şehbenderliğe memur edildi. İkinci kâtip ise Mehmed Râgıb Bey oldu. Sefaretin ataşemiliteri Enver Bey yine aynı pozisyonda kaldı. Ancak rütbesi binbaşılığa terfi etti. Ataşemiliter muavinliğinde tekrardan Mehmed Nazmi Bey yer alırken, sefaretin imâmî konumunda yine Ali Zühdî Efendi yer aldı. Bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi*, 1320, s. 83. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Petersburg sefirliği sırasında sefaretin kadrosunun yenilendiği görülmektedir. Bazen sefaretin kadrosunda değişikliklere gidildi. Bazen de bu değişikliklere bir vefât haberi sebep oldu. Mesela 1901 senesinde Petersburg sefaretî müsteşarı Bahâeddin Bey yaşamını yitirdi. Bu gibi kayıplar sefaret kadrosunu elbette ki etkiliyordu. Nitekim Bahâeddin Bey'in cenazesinin İstanbul'a gönderilmesi gerekiyordu. Bk. "*Petersburg Sefâret-i Seniyyesi müsteşarı olup vefâtı...*" Bk. *BOA.*, *İ..HUS.*, no: 31/91 (01 11 1901). Neticede bu Osmanlı memurunun naşının İstanbul'a gönderilmesine ve gerekli masrafların devletçe ödenmesine karar verildi. "*Petersburg Sefâret-i Seniyyesi müsteşarı olup vefâtı vuku bulmuş olan Baha Bey'in naş'ının masrafı taraf-ı devletten verilmek üzere...*" Bk. *BOA.*, *BEO*, no: 130496/1740 (01 11 1901).

³⁵² Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, (2010), s. 135-136.

³⁵³ *BOA.*, *Y.PRK.EŞA.*, no: 61/9 (30 04 1889). Hüseyin Hüsnü Paşa'nın araştırmalarına göre özellikle Petersburg'da neşrolunan Moskovskiye Vedomosti gazetesi, zararlı içeriklere sahip idi. Bk. "*Petersburg'da tab' ve neşrolunan Moskovskiye Vedomosti Gazetesinin rûmî şehri martın on ikisi tarihli nüshasının neşriyyât-ı muzırreyi hâvî olduğu Petersburg Sefâret-i Seniyyesinden telgrafla bildirilmekle...*" Bk. *BOA.*, *DH.MKT.*, no: 45/1711 (27 03 1890). Bilhassa Petersburg'da yayımlanan Novye Vremya gazetesinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde birçok zararlı yayım yapılmaktaydı. Örneğin Novye Vremya gazetesinin 27 Ağustos 1890 nüshasında Erzurum'da yaşanan hadiseler değinildikten sonra Ermeni meselesi ile ilgili menfî bir makale yayımlandı. Ancak Yıldız Sarayı'na hemen harekete geçildi ve sorunun çözümüne gayret sarf edildi. Bk. "*Petersburg'da tab' olunan Novye Vremya Gazetesinin Erzurum vukuâtından bahisle...*" Bk. *BOA.*, *Y.A...HUS.*, no: 95/238 (10 09 1890). Nihayetinde ise Novye Vremya gazetesinin zararlı yayımlarının yurda sokulmamasına karar verildi. Bk. "*Novye Vremya Gazetesinin rûmî ağustosun yirmi altısı tarihli nüshasının mündericât-ı muzırresine mebnî memâlik-i şâhâneye men'-i idhâli...*" Bk. *BOA.*, *DH.MKT.*, no: 129/1760 (15 09 1890). Petersburg'da yayımlanan gazetelerin zararlarını önlemek de her zaman mümkün olmuyordu.

Petersburg'da görevine başlar başlamaz meselenin yakın takipçisi olmuştur. Nitekim 22 Eylül 1890'da Hüseyin Hüsnü Paşa, Rusya'nın Hariciye Nazırı olan Giers ile Ermeni meselesi hususunda bir görüşme gerçekleştirdi. Bu mülakatta Hüseyin Hüsnü Paşa, Hariciye Nazırı Giers'e, bilhassa Rusya gazetelerinde yayımlanan Ermeni meselesi ile ilgili haberlerin iki ülkenin ilişkilerine zarar verdiği noktasına dikkat çekti. Nitekim Hüseyin Hüsnü Paşa'ya göre bu yayınlar, Rusya'nın menfaatlerine aykırı olduğu gibi adeta bu neşriyat çalışmaları ile Osmanlı Devleti ile Rusya arasına bir nifak sokulmaktaydı. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Giers'e, İstanbul Rus sefirinin Ermeni meselesinde problem çıkarması hususunda bir soru sorması üzerine de Rus nazır, Dersaâdet'teki Rus sefaretinin güçlük çıkardığına dair herhangi bir malumatının olmadığını beyan etti³⁵⁴. Hüseyin Hüsnü Paşa, Giers ile yaptığı bu mülakattan sonra 23 Eylül Çarşamba günü, Yıldız Sarayı'na bir telgraf çekti. Bu telgrafında Hüseyin Hüsnü Paşa, 23 Eylül sabahı Rus Hariciye Nazırı Mösyö Giers ile bir mülakat gerçekleştirdiğini, Rus nazırına Ermeni meselesi hakkında Times gazetesinde yayınlanan bir haberin, Osmanlı-Devleti ile Rusya arasında nifaka sebebiyet verdiğini bildirdiğini söyledi. Telgrafa göre Mösyö Giers, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya, Devlet-i Aliyye ile Rusya'nın çıkarlarına aykırı olan bu politik neşriyatlara kapılmamak gerektiğini, şimdiye kadar bu zararlı faaliyetler kapsamında kendisine ne Rusya'nın Londra sefirinin ne de Petersburg'daki İngiliz sefirinin bir bilgi vermediği ifade etti. Mösyö Giers'e göre Devlet-i Aliyye ile Rusya münasebetlerine sadece neşriyat çalışmalarıyla zarar verilmeye çalışılmaktadır. Rus Ermenilerinin

Örneğin Trabzon'da ikamet eden Ermeni elbiseci Canik, yine elbiseci Kasbar oğlu Berj isimli bir Ermeni'nin dükkânına zararlı bir gazete ile bir de mektup bırakmak istemişti. Ancak bu hadiseden gizlice haberdar olundu ve gerekli tedbirler alındı. Ermeni Canik önlem sayesinde gazete ve mektup ile yakalandı. Canik'in olay hakkında ifadesi alınmaya çalışıldıysa da her şeyi inkâr etti. Ancak gelen ihbarlar Canik'in zararlı faaliyetlerini doğruluyordu ve üstüne üstelik mektupta Canik'in el yazısı bulunmaktaydı. Canik ile birlikte yakalanan gazete de Petersburg'da yayımlanan çok zararlı gazetelerden birisiydi. Bu yüzden Canik'in söz konusu gazete ile adliyyeye teslim olduğunu Trabzon vilayeti polisi komiserliğinden alınan 26 Kasım 1890 tarihli jurnalden anlaşılmaktadır. Bk. *Trabzon'un Frenk Mahallesiinde mukîm Ermeni milletinden elbiseci Canik...* Bk. *BOA., Y.PRK.ZB.*, no: 106/6 (05 12 1890). Osmanlı Devleti'nin önlemlerine karşılık yabancı devletlerin Ermeni meselesindeki müdahaleci tavırları giderek artmaktaydı. Hatta yaşanan gelişmeleri izlemekle yetinmeyen İngiltere'nin, Petersburg sefareti başkâtibi Erzurum'a geldi ve daha sonra Bayezit yoluyla geri döndü. Başkâtibin bu yolculukta köy köy dolaşarak Ermenilerin durumu hakkında bilgi toplamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bk. *“Erzurum Ermeni hâdisesinin çend gün sonra Erzurum'a gelerek Bayezit tarikiyle azîmet etmiş olan İngiltere Devleti'nin Petersburg Sefâreti Başkâtibinin...”* Bk. *BOA., DH.MKT.*, no: 29/1762 (18 09 1890).

³⁵⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, C. I, Yayına Hazırlayanlar: Recep Karacakaya, Aziz Mahmut Uygun, Numan Yekeler, Seher Dilber ve diğerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 48.

sınır üzerinde bir sıkıntı çıkarmamalarına bundan böyle de gayret edilecektir. İngiltere veya başka bir yabancı devletin ayartıcı girişimlerine kapılmayacaktır. Bu sebeple Devlet-i Aliyye, Rusya'nın politikasına güvenmelidir. Rusya zaten kendi topraklarında yayımlanan zararlı neşriyatları tekzip etmektedir. Nitekim Times gazetesindeki söz konusu haber de tekzip edilecektir. Ayrıca birkaç gün önce Novye Vremya gazetesinin yayımlanmış olduğu mektubun yol açtığı Ermeni meselesi ile ilgili çıkan fesattan Rusya haberdardır. Mösyö Giers'in bahsettiği mektubun Mösyö Giers ile Hüseyin Hüsnü Paşa arasındaki mülakattan önce 4 Eylül Perşembe günü, Paşa tarafından, Osmanlı hariciye nezaretine gönderildiği bilinmektedir. Ayrıca Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Rus Hariciye Nazırı Giers, nezdinde ki bu girişiminin ve meseleyi ısrarla takip etmesinin Yıldız Sarayı'nca takdirle karşılandığı görülmektedir³⁵⁵. Bu telgraftan sonra 24 Eylül Çarşamba günü, Yıldız Sarayı, Hüseyin Hüsnü Paşa'dan Ermeni meselesi ile ilgili İngiltere gazetelerinde Devlet-i Aliyye aleyhinde yayımlanan yazıların Rusya'nın gazetelerine yansımaları önlenmek için Mösyö Giers nezdinde girişimde bulunmasını ve gelişmeler hakkında telgraf çekmesi gerektiğini bildirdi. Bu kapsamda da Hüseyin Hüsnü Paşa, 25 Eylül Perşembe günü Yıldız Sarayı'na bir telgraf çekti. Bu telgrafında Hüseyin Hüsnü Paşa, Sultan II. Abdülhamid Han'ın irâde-i seniyyesi ile tebliğine memur olduğu üzere Mösyö Giers ile bir araya geldiğini, Giers'e, Novye Vremya ile Times gazetesinde Ermeni meselesi ile ilgili neşredilen sakıncalı yazıların kabul edilemez olduğunu, İngiliz gazetelerinde Ermeni meselesi ile ilgili yazılarda Ermenistan tabirinin kullanılmasının doğru olmadığını, bunun gereksizliğinin altını çizdiğini ve bu durumun Rus basınına yansımalarının doğru olmadığını ifade ettiğini bildirdi. Bu telgraftan sonra Hüseyin Hüsnü Paşa, yine 25 Eylül Perşembe günü, Devlet-i Aliyye aleyhinde Novye Vremya gazetesinde neşredilen zararlı köşe yazılarının tercümesini hariciye nezaretine gönderdi³⁵⁶. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Rus hariciye nazırı nezdinde ki girişimlerine rağmen Ermeni meselesi ile ilgili Petersburg'da yapılan zararlı neşriyat çalışmalarının sonlanmaması üstelik bu yayımlarda Rusya'nın Ermeniler lehine hareket etmesi üzerine Paşa, 25 Ekim 1890'da Giers ile yeniden bir araya geldi. Hüseyin Hüsnü Paşa, mülakat esnasında Giers'e, Rusya'nın Ermeni meselesindeki tutumunun dostane devam eden sürece aykırı olduğu söyledi. Ayrıca

³⁵⁵ *age.*, s. 49.

³⁵⁶ *age.*, s. 50.

Hüseyin Hüsnü Paşa, 4 Eylül 1890'da *Novye Vremya* gazetesinin “Dersaâdet Mektubu” başlıklı Osmanlı aleyhtarı yayın sebebiyle şikâyetlerini Rus nazır Giers’e ifade etti. Hüseyin Hüsnü Paşa, Rus nazıra hitaben Sultan II. Abdülhamid Han’ın sadık tebaalarından Hıristiyanlar hakkında iyi niyetler beslediği halde, bu mektubun zararlarının görmezden gelinemeyeceğini söyledi. Hüseyin Hüsnü Paşa’nın Giers ile gerçekleştirdiği bu mülakatın neticesi Devlet-i Aliyye için olumlu oldu. Nitekim mülakattan sonra aynı gün söz konusu gazetede yayımlananların Rusya tarafından tekzip edilmesi kararı alındı³⁵⁷. *Novye Vremya* gazetesinin bu mektubu tekzip edilse de Petersburg’da Devlet-i Aliyye karşıtı yazıların yayımlanmasına devam edildiği görülmektedir. Hüseyin Hüsnü Paşa’ya göre Devlet-i Aliyye aleyhinde yayımlanan neşriyatların sayısının artmasının sebebi ise yabancı devletlerin Ermeni meselesinde eskiden Osmanlı Devleti lehine olan tutumlarını şimdi Ermeniler lehine değiştirmesidir³⁵⁸.

Devlet-i Aliyye, sefaretler kanalıyla Avrupa matbuatını takip ederken Haziran 1890’da Erzurum’da çıkan isyan³⁵⁹, meselenin boyutunu değiştirdi. Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek için örgütlenen Ermeni komitecileri içte ve dışta büyük kargaşa ve karışıklık çıkarmaya çalıştılar. Devlet-i Aliyye, Ermeni komitecilerinin içteki zararlarını önlemeye çalışırken, yurtdışında faaliyet gösteren komiteciler hakkında da bir çalışma başlatmıştır. Bu kapsamda da Hüseyin Hüsnü Paşa’ya Petersburg’daki Ermeni komitecilerinin zararlarının önlenmesi için diplomatik girişimlerde bulunması görevi verilmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa, bu görev doğrultusunda 1890 senesinin 2 Kasım Pazar günü Rus Hariciye Nazırı Giers ile bir araya gelmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa, Giers’e Ermeni komitecilerinin zararlarından bahsettikten sonra bu komitecilerden birisi olan Agop Arakelof’un, zabtiyeye verilmesini istemiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa, nazır ile görüşmesinden sonra aldığı emir doğrultusunda aynı gün Yıldız Sarayı’na bir telgraf çekmiştir. Telgrafa göre Hüseyin Hüsnü Paşa, Giers’e Rus uyruklu Agop Arakelof’un komitecilik faaliyetlerinde bulunduğunu, Rusya’nın İstanbul sefaret ve konsoloslğunun Ermeni meselesinde önceden aldığı kesin emirlere aykırı davrandığını beyan etmiştir. Giers ise bu hususta Mösyö Nelidof’un kendisine gönderdiği bir telgraftan bahisle Agop

³⁵⁷ *age.*, s. 50-51.

³⁵⁸ *BOA., Y..PRK.EŞA.*, no: 85/28 (20 02 1898).

³⁵⁹ Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler*, s. 137.

Arakelof'un eskiden Batum şehrinde okul hocalığı yaptığını, aynı zamanda Batum'da Ermeni komitecilerinin dehşet uyandırmak gayesiyle kurduğu bir cemiyetin müdürü olduğunu, onun üzerinde komiteye ait bir mühür ile evrakların çıktığını, kendisinin de ithamları kabul ettiğini ve onun zabıtaya teslim edilmesi için emir verdiğini söylemiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa da Giers'e hitaben yalnızca Agop Arakelof'un değil onun ile birlikte ele geçirilen zararlı evraklarında Devlet-i Aliyye'ye teslim edilmesi gerektiğini, bu ve buna benzer hadiselerin iki memleket arasındaki münasebetlere uygun olmadığını ifade etmiştir. Mösyö Giers'te Hüseyin Hüsnü Paşa'ya bu zamana kadar kendilerinin Rusya ile Devlet-i Aliyye arasındaki dostane münasebetlerin takviyesine çalıştıklarını, bundan sonra da devam edeceklerini ve münasebetlere zarar vermesi ihtimali olan kişiler hakkında tetkikat dahi yapılacağı cevabını verdi³⁶⁰. Ancak Rusya'nın Ermeniler lehine tutumunu değiştirmemesi üzerine Hüseyin Hüsnü Paşa, 1891 senesinin Şubat ayında Rus Hariciye Nazırı Giers ile bir araya gelerek Ermenilerin Devlet-i Aliyye aleyhindeki hareketlerine karşılık mutlak bir çare ortaya koymak gerektiğini ifade etti. Hariciye Nazırı Giers ise Hüseyin Hüsnü Paşa'ya Rusya Devleti'nin zaten gerekli tedbirleri aldığını hatta bu gayeye muvafık olarak da Kafkasya valisinden neredeyse gümrük memuruna kadar gerekli emrin verildiğini beyan etti. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Giers ile görüşmesinden ayrıca Eçmiyazin'de bulunan katogikosunun da şiddetle uyarıldığı anlaşılmaktadır³⁶¹.

1894'de de Rus topraklarından bir kısım Ermeni, Osmanlı topraklarına göç etmek istedi. Bunun üzerine Ermeni meselesini yakından takip eden Sultan II. Abdülhamid Han, 3 Temmuz 1894'de Rus İmparatoruna bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta Sultan II. Abdülhamid Han, gerek İstanbul Rus sefiri Zinovief'e gerekse de sefir Hüseyin Hüsnü Paşa'ya Ermeni muhacirlerin, Rus topraklarından gelmesine mani olunmasını istediğini bildirdiğini söylemiştir. Sultan II. Abdülhamid Han'a göre, söz konusu olan muhacirlerin engellenmesi hem Osmanlı Devleti'nin hem de Rusya Devleti'nin menfaatlerindedir³⁶². Esasen Sultan II. Abdülhamid Han'ın, Ermeni

³⁶⁰ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, s. 57-58. Bilhassa Agop Arakelof ismindeki komitecinin teslimi hususunda İstanbul Rus sefaretince bir sorun çıkarıldığı bilinmektedir. Bk. Yusuf Sarımay, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış Dergisi*, C. 1, S. 2, (2008), s. 80.

³⁶¹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, s. 60.

³⁶² *age.*, s. 98.

muhacirlerinin Devlet-i Aliyye topraklarına göç etmelerine müsaade etmemesinin sebebi bu kişilerin daha önceki yıllarda isyanlar sebebiyle kaçmış olmaları ve geri döndükleri takdirde bölgede Rusya'nın himayeciliğini isteme ihtimalleridir³⁶³. 1898 senesinin Nisan ayında Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kaleme aldığı bir vesika bu muhacirler hakkında başka bilgileri ihtiva etmektedir. Buna göre, özellikle Kafkasya'da yaşayan Ermeniler önceden Devlet-i Aliyye topraklarına dönmek gayesiyle pasaportları ile gitmişlerdir. Ayrıca bunlar fesat çıkaran isyancılar mesabesinde. Bu sebeple bu kişilerin tekrardan Devlet-i Aliyye topraklarına girmesi beraberinde yeni sorunları getireceğinden söz konusu duruma mani olunmalıdır³⁶⁴. Nihayetinde ise bu Ermenilerin Devlet-i Aliyye topraklarına göçüne izin verilmediği görülür. Ayrıca Aralık 1899'da Hüseyin Hüsnü Paşa ile Rus Hariciye Nazırı Moravief'in görüşmesinde, nazırın göçmen Ermenilerin durumunu kaşması ve tekrar gündeme getirmesi, Sultan II. Abdülhamid Han'ı haklı çıkarmış ve bu muhacirlerin Rus himayesinde olduğu iyice gün yüzüne çıkmıştır³⁶⁵.

5 Mart 1895 tarihli bir vesikaya göre, Hariciye Nazırı Said Paşa tarafından Londra, Paris, Roma, Viyana, Berlin, Madrid ve Washington sefirlerine olduğu gibi Petersburg sefirine de bir genelge iletildi. Buna göre: Birtakım kötü maksatlı kişiler, Avrupa matbuatlarında eski Adana Başpiskoposu olan Mighidritch Vehabetian'ın Kudüs şehrinde tutuklandığı ve bazı Ermeni papazlarının da sürgüne gönderildiği ile ilgili yalan haberler yaparak Osmanlı idaresine karşı tepkilerin artması bekleniyordu. Zira Said Paşa sefirlerle Marsilya ile Londra'da faaliyet gösteren Ermeni komitelerinin eski Adana başpiskoposuna gönderdikleri bir mektubun tercümesini göndererek, komitelerin işledikleri suçlara bu din adamının nasıl yardım ettiğini, suç ortaklığını ve ihtilalcilerin asıl gayelerini ortaya koymuştu. Devlet-i Aliyye tüm bunlarla meşru yollardan mücadele etmeye çalışarak oldukça sıkıntılı bir dönemden geçiyordu. Bilhassa Sultan II. Abdülhamid Ermeni meselesinde oldukça sabırlı ve kararlıydı³⁶⁶.

³⁶³ Samet Tufan, "Türk-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: Karadeniz Demiryolları Müzakereleri Ve İtilafname Teşebbüsü (Nisan 1900)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 6, (2018), s. 297.

³⁶⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, s. 126.

³⁶⁵ Samet Tufan, *agm.*, s. 298.

³⁶⁶ Uğurhan Demirbaş, vd., *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri-I (1879-1918)*, Ankara 2002, s. 41-42.

1896 senesinin Eylül ayında ise hariciye nezaretinden, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya bir telgraf çekildi. Bu telgraf Ermeni meselesinin geldiği nokta açısından da önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Buna göre Hüseyin Hüsnü Paşa'dan Ermeni komitecilerinin meydana getirdikleri faaliyetleri tespit etmesi ve tedbir alması beklenmektedir. Nitekim bu zararlı komiteler, Devlet-i Aliyye'nin büyük gayretler ile tesis etmeye çalıştığı kamu güvenliğini tehdit etmekteydiler. Bu sebeple Devlet-i Aliyye, kamu emniyetini sağlamak için birtakım polisiye tedbirlere müracaat etmiştir. Şimdilerde payitahtta vuku bulan olaylara dâhil olanların yargılanması olağanüstü mahkeme ile bağlantılanmıştır. Dolayısıyla yasalar ile çerçevesi çizilmiş cezaların tatbiki hususunda Devlet-i Aliyye kesinlikle ödün vermeyecektir. Kurallara uygun olmayan bir gücün kullanılması mümkün olmadığı gibi bir müdahaleye de izin verilmeyecektir. Devlet-i Aliyye'nin altı vilayette uygulanmasına karar verilen ıslahata gelince, devlet bu ıslahat kararının tüm şartlarına uymak istemekteydi. Eğer ki istenilen ıslahatların bazıları yerine getirilemediyse, bunun sebebi bölgede faaliyet gösteren Ermeni çeteleridir. Nitekim Ermenilerin zararlı girişimleri Devlet-i Aliyye'ye ıslahatları hayata geçirmesi için zaman tanımamaktadır. Yoksa Devlet-i Aliyye için alınan her hüküm yerine getirilmesi gereken bir zorunluluktur. ıslahatların yerine getirilmesi için Devlet-i Aliyye zaten ilgili makamlara gerekli emirleri vermiş ve meselenin takipçisi olmuştur. Bu zamana kadar yapılanlar gelecekte yapılacaklarının birer teminatıdır. Ancak ıslahatlar tatbik edilirken Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin çizdiği şartların dışında Ermenilerin yeni bir şey talep etmeleri diye bir şey de mevzu bahis olamazdı. Zaten Avrupalı devletler de bu kapsamda Devlet-i Aliyye ile aynı fikirdeydiler. Rusya Hükümeti'nin de Devlet-i Aliyye tarafından yapılan ıslahatları dikkate alacağı ve zararlı faaliyet gösteren Ermenileri sınır dışı etmek suretiyle, onların adice olaylara sebebiyet vermelerinin önüne geçmeleri beklenmekteydi. Bu kapsamda da Hüseyin Hüsnü Paşa'nın donanımına ve yeteneklerine güvenilmekteydi. Hariciye nezaretinin kendisine güvenini boşa çıkarmayan Hüseyin Hüsnü Paşa'da Berlin Antlaşması'nın belirlediği ıslahatları ve Ermenilerin zararlı girişimlerini Eylül 1896'da Rus hükümetinin yetkili mercilerine ilettili³⁶⁷.

³⁶⁷ *age.*, s. 72-73.

Devlet-i Aliyye, Avrupalı devletlerin Ermeni komitecilerine destek vermemelerini istediye de Hüseyin Hüsnü Paşa, 1906 senesinde Kont Lamsdorf ile yaptığı mülakat sonrasında Yıldız Sarayı'na çektiği telgrafa göre; Ermenileri dış güçlerin teşvik ettiğini, bilhassa yabancı devletlerin destekleri ile artık komiteler ellerindeki mühimmat ve silahla birlikte ciddi bir tehdit haline geldiğini ifade etmiştir³⁶⁸. Nitekim uluslararası anarşistlerin desteği ile 21 Temmuz 1905'de Ermeni komitecilerin Sultan II. Abdülhamid Han'a yönelik suikast girişimi, bu desteğin en güçlü delillerinden birisi idi. Nitekim başarısız olan bu suikastın planlarının Avrupa'da hazırlandığı, Ermenilerin suikast girişimi için Belçikalı Jorris ile anlaştıkları ve Viyana şehrinde bomba aracı olarak kullanmak için özel bir araba yaptırıldığı bilinmektedir³⁶⁹.

Hüseyin Hüsnü Paşa gerektiğinde ziyafetler vb. vesileler ile de Ermeni meselesine yönelik çalışmalarda bulundu. Bunun en güzel misallerinden birini 1898 senesinin Mart ayında verilen bir ziyafette görmek mümkündür. Buna göre Petersburg Osmanlı sefaret heyeti 36 kişilik bir ziyafet verdi. Bu ziyafette Almanya, İngiltere, Amerika, Bavyera, Hollanda, Belçika ve Acem sefiriyle, Bulgaristan'ın Petersburg politika memuru, Yunanistan maslahatgüzarı hazır bulundu. Ziyafet sırasında Hüseyin Hüsnü Paşa defaatle Ermeni meselesine değinerek Osmanlı Devleti'nin haklılığını ortaya koymaya çalıştı³⁷⁰.

3.2.4. Yahudi Muhacirlerin Göç Sorunu

13 Mart 1881 Pazar günü Rus imparatoru II. Aleksandr'ın bir suikast neticesinde öldürülmesinden sonra Rusya'daki Yahudi düşmanlığının giderek arttığı bilinmektedir. Zira yeni imparator III. Aleksandr, uygulamaya çalıştığı yeni Rumeli politikası doğrultusunda “*tahtın dokunulmaz haklarını muhafaza etmek ve Rusya'yı tek bir devlet (Çarlık), tek bir millet (Rusluk) ve tek bir görüş (Ortodoksluk)*” haline getirmek istedi³⁷¹. Bu politika kapsamında da Rusya'da yaşayan Yahudilerin önüne iki seçeneğin sunulduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi Rusya'da ikamet eden

³⁶⁸ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 68/48 (26 01 1906).

³⁶⁹ Yılmaz Öztuna, II. Abdülhamid Zamânı Ve Şahsiyeti, s. 131-132.

³⁷⁰ “Sefâret-i seniyyede hey'et-i sefâretle beraber 36 kişilik bir ziyâfet verilerek...” Bk. BOA., Y..PRK.EŞA., no: 28/29 (01 04 1898).

³⁷¹ Şermin Sağkulak, 19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Topraklarına Yahudi Göçü, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 31.

Yahudiler Ruslaşmak zorundaydı. İkincisi ise eğer ki Yahudiler Ruslaşmayı kabul etmiyorlarsa Rusya'yı terk etmeliydiler³⁷². Hatta 29 Nisan 1881'de sıkı bir Panslavist olan Rus Dâhiliye Nazırı Nikolay Pavloviç İgnatiev tarafından Yahudilere yönelik katliamlara göz yumuldu. Yahudi katliamlarının bir yıl içerisinde onlarca şehre yayıldığı ve binlerce kişinin yaşamını yitirdiği görülmektedir³⁷³. 1882 senesinde de kabul edilen bir kanun ile Rusya'da yaşayan Yahudiler, emlak sahibi olma, ülkenin istedikleri yerinde yaşama gibi haklardan mahrum bırakıldı. Bilhassa bu kanun sebebiyle birçok Yahudi'nin Rus topraklarından göç ettikleri bilinmektedir³⁷⁴.

1881-1882 senelerinde Rusya'da meydana gelen olaylar sebebiyle kitlesel olarak göç etmek durumunda kalan Yahudilerin bir kısmı Almanya, Avusturya ve Amerika'ya yerleşti³⁷⁵. Bir kısım Yahudi muhacirde Filistin topraklarına yerleşmenin hayalini kurup hesap yapıyordu. Ayrıca Yahudiler, kendileri için Osmanlı Devleti'nin topraklarını güvenli bulmaktaydılar. Nitekim birçok Yahudi göçmenin 1882 senesinde vapurlarla İstanbul'a geldikleri bilinmektedir. Osmanlı Devleti kendi topraklarına gelen Yahudi göçmenlere kucak açarken, Filistin haricindeki vilayetlere yerleşebileceklerini bildirmişti³⁷⁶. Ancak Sultan II. Abdülhamid Han, bazı Yahudi göçmenlerin Filistin'de bir devlet kurmak gayesi ile nüfuslarını artırmak istediklerinin de farkındaydı. Bu sebeple Ekim 1882'de Devlet-i Aliyye Yahudi göçmenler ile ilgili bir komisyon kurup hac vazifesi için Filistin'e gelen Museviler dışındaki kişilerin bu şehre girmesini yasakladı. Hac yapmak maksadıyla Filistin'e gelen bazı Musevilerin bu şehirden ayrılmaması üzerine de bundan böyle Yahudi hacılara ibadetleri için sadece bir ay vakit tanındı³⁷⁷. 1883 senesinin ilk aylarında Filistin'e göç yasaklanırken³⁷⁸ 5 Mart 1883'de çıkarılan bir kanunname ile Filistin

³⁷² Nurdan İpek Şeber, "II. Abdülhamid Döneminde Rusya Ve Romanya'dan Gelen Yahudi Muhacirler", *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 53, (2012), s. 41-42.

³⁷³ Nazgul Sultanova, *İsrail'in Siyasi Yapısındaki Rus Yahudilerin Rolü*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 64.

³⁷⁴ Nurdan İpek Şeber, *agt.*, s. 41-42.

³⁷⁵ Nazgun Sultanova, *agt.*, s. 64.

³⁷⁶ Şermin Sağkulak, *agt.*, s. 32-33.

³⁷⁷ İbrahim Serbestoğlu, "19. Yüzyılda Filistin'de Yahudiler Üzerinde İngiliz Ve Amerikan Himayesi", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 5, (2012), s. 492.

³⁷⁸ Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, (2002), s. 424.

toprakları başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin tüm topraklarında Yahudilere mülk satışı engellendi³⁷⁹.

Osmanlı Devleti yeni kanun ve kanunnameler ile Yahudi göçlerine karşı tedbirler alırken Osmanlı hariciye nezaretinin aldığı malumata göre 8 Ağustos 1890'da İngiltere'de Star isimli bir gazeteye mektup gönderen Ebenezer Davis adlı bir Musevi, Filistin topraklarının Devlet-i Aliyye'nin elinden alınmasını ve Musevilere verilmesini önerdi³⁸⁰. Yıldız Sarayı'na göre bu isteklerin sebebi Rus hükümetinin kendi topraklarında yaşayan Yahudilere baskılarıdır. Hatta Yıldız Sarayı'na göre bu baskılar Ağustos 1890'dan sonra İngiltere ile Rusya'nın artık bu meselede karşı karşıya gelmesine yol açtı. Bu durumun Devlet-i Aliyye açısından olumlu yönü bu devletlerin Yahudi meselesinde ortak bir tavır takınmalarına mani olmasıdır. Olumsuz yönü ise Rusya'da Yahudilerin baskıya uğramaları yeniden kitlesel göçlere neden olmuş ve bu durum Devlet-i Aliyye topraklarına göç meselesini yeniden alevlendirmiştir³⁸¹. 26 Aralık 1890'da Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir telgraf İngiliz-Rus ayrılığını doğrular niteliktedir. Telgrafa göre; Hüseyin Hüsnü Paşa, Rus Hariciye Nazırı Mösyö Giers ile 26 Aralık 1890 "*Çarşamba günü*" bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Giers, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya, Rusya'daki Yahudilerin güya devlet tarafından gördükleri baskı neticesinde İngiltere'de çeşitli mitingler tertiplendiğini, gerek Lord Salisbury hükümeti ile gerekse de Petersburg'daki İngiliz sefiri ile buna dair müzakere edemediklerini, "*İngiltere Devleti'nin meseleye resmi bir renk vermesine mahal bırakmamak için evvelce*" kendilerinin çeşitli teşebbüslerde bulunduğunu, İngilizler, Yahudi meselesinde Rusya karşıtı bir tavır takınırlarken Rusya'dan uzaklaştırılan "*Yahudileri kendi memleketlerine kabul etmeleri lazım*" geldiğini, ancak bundan İngilizlerin uzak durduklarını ve Amerikalıların dâhi aynı cihette hareket ettiklerini söyledi. Giers'e göre, hâlbuki İngiltere'nin bu tutumu Rusya'da yaşayan Yahudilerin "*işlerini müşkil bir hâle*" sokmaktadır. Ayrıca Giers'in, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya ifade ettiğine göre, Rusya tarafından beş milyonu mütecaviz Musevi hakkında çeşitli tedbirler uygulanmakta ise bunun nedeni var olan düzene aykırı davranışlardır.

³⁷⁹ Hüseyin Kaygısız, *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881 – 1917)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014, s. 65.

³⁸⁰ Vahdettin Engin, *Pazarlık*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 53.

³⁸¹ Şermin Sağkulak, *agt.*, s. 33.

Yahudiler önceden kendilerine verilen arazide ziraat edecekleri yerde kiracılar vasıtasıyla ziraat etmektedirler. Bazıları ise ticaret, sarraflık ve “*amele ve âcize takımına veresiye*” içki satmaya girişmişlerdir. Hariciye nazırının, Hüseyin Hüsnü Paşa’ya verdiği bilgiye göre bazı Yahudiler de faiz ile borç para vermekteydiler. Hatta bu sebeple de Yahudiler birçok emlak ve dükkân sahibi oldular. Yahudilerin bu türlü “*harekâtı Ortodoks ahâlisine mâlen ve dînen*” zarar verdi. Bundan dolayı bu duruma bir nihayet verilmelidir. “*İngilizlerin işbu hareketleri Rusya Devleti’nin umûr-i dâhiliyesine müdahale*” demektir³⁸².

Rusya’nın baskılarına rağmen 18 Eylül 1890’da Petersburg sefaretinden ve zaptiye nezaretinden alınan istihbarata göre, Rusya’da Yahudiler komite kurmaya başladılar. Bu komiteler Filistin’de Musevi nüfusunun artırılması için çalışmalarına başlamış ve Yafa gibi önemli bazı merkezlere izinsiz göç etme çabası içine girmişlerdir. Devlet-i Aliyye ise bu izinsiz göçleri engellemek isterken, Filistin topraklarına ziyaretçilerin yalnızca üç aylığına kabul edilebileceğini, Hüseyin Hüsnü Paşa’nın aracılığı ile Rus makamlarına iletmiştir³⁸³. Filistin’e ziyaretin sınırlandırılması ve Rusya’da Yahudilere yönelik baskıların üzerine 30 Mayıs 1891’de Liverpool baş şebenderi Lütfi Bey’in Yıldız Sarayı’na çektiği bir telgrafa göre İngiltere Avam kamarası azasından ve Yahudi milletinden Mösyö Gladstone’un taraftarlarından bulunan Mösyö Samuelsson, Mösyö Gladstone’a bir mektup yazarak, Rusya Yahudilerinin Rusya hükümeti tarafından gördükleri eziyetin son dereceye varmış olduğunu söylemiştir. Ayrıca Mösyö Samuelsson, Mösyö Gladstone’a Devlet-i Aliyye nezdinde teşebbüste bulunmasını rica etmiştir. Hastalığı sebebiyle bu mektuba birkaç gün sonra cevap veren Gladstone ise bu ricayı kabul ederek eziyet çeken Yahudilerin Kudüs’e iskânları için Sultan II. Abdülhamid Han’a istirhamda bulunmuştur. Hatta Liverpool baş şebenderi Lütfi Bey’in verdiği malumata göre Mösyö Samuelsson ile Mösyö Gladstone’un mektuplaşmaları basına sızmış ve yazışmalar İngiliz gazetelerinde neşredilmiştir³⁸⁴. Sultan II. Abdülhamid ise Mösyö Gladstone’un Filistin topraklarına yerleşme isteğini reddetmiştir. Ancak Yahudilerin Filistin’de toprak satın almalarına izin verilmeyince İstanbul’da

³⁸² BOA., Y..PRK.EŞA., no: 62/12 (26 12 1890).

³⁸³ BOA., DH.MKT., no: 31/1762 (18 09 1890).

³⁸⁴ “...Avam kamarası a’zâsından olup Yahûdî milletinden Mösyö Gladstone’un taraftarlarından bulunan Mösyö Samuelsson...” Bk. BOA., Y..PRK.EŞA., no: 69/13 (30 05 1891).

Yahudilerce intikam vb. isimlerle gizli cemiyetler kurulmuştur. Devlet-i Aliyye'nin, yurtsuz kalan Yahudilere İstanbul'da sahip çıktığı bir zaman diliminde bu cemiyetler nihai emelleri için devlet aleyhinde girişimlerde bulunmuşlardır³⁸⁵. Kudüs şehrine Devlet-i Aliyye'nin müdahalesi ile yerleşemeyen Yahudilerin bir kısmı Kasım 1892'de Beyrut ve civarında toprak satın alma yolunu tercih etmişlerdir³⁸⁶. Hatta Ocak 1895'te Yıldız Sarayı'na gönderilen bir jurnale göre Kudüs ve civarında Yahudilerin ikamet ve mülk edinmemeleri hususundaki irade-i seniyyeye rağmen yerel memurlarca aykırı davranışlarda bulunulmuş ve bazı Yahudilere müsamaha gösterilmiştir³⁸⁷. 1896'da da Teodor Herzl, Devlet-i Aliyye'ye bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmelerine izin verilecek, bu kişiler Devlet-i Aliyye'nin vatandaşlığı kazanacak, karşılığında ise bu kişiler devlete vergilerini ödeyeceklerdi. Ancak bu teklif Sultan II. Abdülhamid tarafından şiddetle reddedilmiştir³⁸⁸.

Devlet-i Aliyye'nin, Yahudilerin Filistin topraklarında devlet kurmak için göçlerine müsaade etmemesi başta İngiltere ve Amerika olmak üzere batılı devletlerce eleştirilmiştir. Batılı devletlere göre Rusya veya başka bir memlekette Musevi sorununun çözümü aleyhinde bir girişimde bulunulmamalı ve onların bir başka devlete nakilleri desteklenmeliydi. Bu kapsamda hareket edilmesi Avrupalı devletlerin menfaatineydi. Zira Yahudilerin Filistin ya da başka bir ülkeye göçlerine izin verilmesi batılı devletler için kendi topraklarında yaşayan bu azınlıkların maddi vb. sıkıntılarından kurtulmak demektir. Bu sebeple bu meselenin giderek siyasî bir hal aldığı görülmektedir³⁸⁹.

Devlet-i Aliyye, yabancı devletlerin bu politikaları karşısında bilhassa Filistin'e Siyonist göçünü engellemeye çalıştıysa da kurumsal bir çerçeve içerisinde hareket etmeye başlayan bu azınlıklar bölgedeki güçlerini artırdılar³⁹⁰. Nitekim II. Meşrutiyetin ilanından sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki kadrolarının, Sultan II.

³⁸⁵ BOA., Y.PRK.BŞK., no: 89/22 (05 08 1891).

³⁸⁶ BOA., Y.PRK.AZJ., no: 134/22 (03 11 1892).

³⁸⁷ BOA., Y.PRK.AZJ., no: 45/30 (02 01 1895).

³⁸⁸ Hasan Karaköse, "Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Girişimleri Ve Süleyman Fethi Bey'in Layihası (1911)", *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, S. 1, (2004), s. 49-50.

³⁸⁹ Mim Kemal Öke, "Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)", *Marife*, S. 1, (2006), s. 266.

³⁹⁰ Özlem Tür, "Türkiye ve Filistin-1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 62, S. 1, (2007), s. 225.

Abdülhamid Han'ın yasakladığı Filistin'e, Yahudi göçünü engellememeleri büyük bir hata olmuştur. Bu hatayı telafi etmek isteyen İttihat ve Terakki kadroları 1909'da tekrardan Sultan II. Abdülhamid Han'ın kanunlarını uygulamaya sokmak durumunda kalmışlardır. Ancak alınan her türlü tedbire rağmen Yahudiler 1914 senesine kadar binlerce dönüm toprak satın almışlar, dokuz yerde ise yerleşim birimi kurmuşlardır. Bilhassa Yahudilerin Tel Aviv şehrini inşa etmeleri ve genişleme siyaseti bölgeyi büyük bir istikrarsızlığa sürüklemiştir³⁹¹.

3.2.5. Türk-Yunan Savaşı (1897)

Berlin Antlaşması neticesinde Devlet-i Aliyye'nin Teselya ile Arta kazasını kendi topraklarına katan Yunanistan, kısa bir süre sonra da 1878 senesinde bazı dâhili imtiyazlar tanınan Girit'i ele geçirmek istedi. Bu doğrultuda da Yunanistan, Girit'te bulunan Rum çetelerini destekleyip, bu çetelerin faaliyetlerine göz yumdu. Bölgede yaşayan Türkler bu Rum çetelerinin zararlarından kurtulmak için onları bastırıldığında ise Yunanistan, bu durumdan siyasi bir pay çıkardı ve Türkler Rumlara eziyette bulunuyor diye yaygara koparıp, Osmanlı aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalıştı³⁹². Girit'teki isyanlar, Yunanistan'ın meseleyi Avrupalı devletlerin gündemine sokması, adada bir bütünlüğün sağlanamamasına ve bu yerin Devlet-i Aliyye idaresinden Yunan idaresine kaymasına sebebiyet verdi. Özellikle 1889'da Ekim 1878 Halepa Sözleşmesi'nin Rumlara tanıdığı hakların devre dışı bırakılması bölgede büyük bir huzursuzluğa yol açtı³⁹³. Ancak Devlet-i Aliyye ada da geçici düzenlemeler ile sükûneti sağlamışsa da bu durum 1896 senesine kadar devam etti. Nitekim 1896'da ada da tesis edilen huzurdan büyük bir rahatsızlık duyan Epitropi Cemiyeti, Türklere karşı saldırıya geçti. 28 Ocak 1897'de Rum çetelerince binlerce Türk; erkeği, kadını, yaşlısı, çocuğu denmeden iki hafta boyunca katledilip, tuğla fırınlarına atılmak suretiyle yakıldılar³⁹⁴. Bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren Yunanistan, karışıklıkları sonlandırmak bahanesiyle Girit'e bir savaş gemisi gönderdi. Bu girişim Avrupalı devletlerin tepkisini çekti ve Yunanistan'a nota verildi. Girit'te meydana gelen hadiseler üzerine Yıldız Sarayı, meydana gelen

³⁹¹ Hasan Karaköse, *agm.*, s. 51-52.

³⁹² Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, s. 148.

³⁹³ Mahmut Akpınar, *Bir Tanzimat Bürokratu Ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906)*, s. 161-162.

³⁹⁴ Halil İbrahim İnal, *age.*, s. 437.

olaylara sert bir tepki gösterip, ortak bir tavır oluşturulması için Londra sefiri Antopulo Paşa, Paris sefiri Salih Münir Paşa, Berlin sefiri Ali Galip Bey, Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa ve Roma sefiri Mustafa Reşid Paşa'ya olaylar hakkında bir tebligat gönderdi. Bu tebligatın üzerine Hüseyin Hüsnü Paşa hariciye nezaretine bir telgraf çekti. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 9 Şubat 1897'de hariciye nezaretine gönderdiği telgrafta, Paşa'nın bu mesele ile ilgili Rus hariciye nazırı ile bir araya gelmek istediğini ancak nazırın Rus İmparatoru'nun yanına gitmesinden dolayı bu mülakatın gerçekleşemediği görülür³⁹⁵. 21 Şubat'ta ise Hüseyin Hüsnü Paşa, Mustafa Reşid Paşa ve Salih Münir Paşa'dan Yıldız Sarayı'na çekilen telgraflara göre; Yunanistan'ın Girit'teki girişimleri işi askeri safhaya taşımış ve bu sebeple de Devlet-i Aliyye'nin yeni tedbirleri alması gerekmektedir³⁹⁶. Nitekim Mart 1897'de Atina sefiri Âsım Bey ve Tırhala şebkenderinden alınan bilgiye göre birçok İtalya, Rusya ve Romanya gönüllüsü Yunanistan'a sevk edilmişlerdir. 14 Nisan'da ise Petersburg sefaretinden gönderilen bir telgrafta göre Yunanlıların sınır ihlallerinde bulunduğu bildirilmiştir³⁹⁷. Yabancı devletlerde bulunan sefaretlerin bu uyarısından sonra Yunanistan'ın, adayı ilhaka yönelmesi sonucunda Sultan II. Abdülhamid Han, 16 Nisan 1897'de Yıldız Sarayı'nda bir meclis topladı ve bu meclis harp kararı aldı³⁹⁸. 18 Nisan 1897'de Atina sefiri Âsım Bey, Yunan hariciye nazırına savaş ilanı notası verdi. Harbin ilanından sonra Yunanistan ile yapılacak savaşta Müşir Edhem Paşa, başkumandan olarak görevlendirildi. Türk-Yunan harbi 18 Nisan'da Devlet-i Aliyye askerlerinin saldırısıyla başladı. Pınar Meydan Savaşı'nda Devlet-i Aliyye zafer kazandı. 17 Mayıs günü ise Türk askerleri Dömeke Meydan Savaşı'nın galibi oldu. Yunan askerleri tamamen dağıldı ve Yunanlı başkumandan kaçarak yaşamını kurtardı³⁹⁹. Türk askerlerinin kesin zaferi Yunanistan'da büyük bir paniğe neden oldu. Zira Yunanlılar Atina'nın işgal edilmesinden dahi endişe ettiler. Yunanlılar tekrardan toparlanıp karşı taarruza geçmek istemişler, bu seferde Volo, Devlet-i Aliyye'nin eline geçti. Yunanlıların, Türkler karşısındaki ağır mağlubiyeti Yunanistan'daki Deli Yani hükümetinin düşmesine neden oldu. Başkent Atina'da

³⁹⁵ BOA., Y..A...HUS., no: 47/366 (02 02 1897).

³⁹⁶ BOA., Y..A...HUS., no: 33/367 (21 02 1897).

³⁹⁷ BOA., HR.SYS., 74/1742 (14 04 1897).

³⁹⁸ İbrahim Serbestoğlu, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Ecnebilerin Zararlarının Tazmîni Meselesi", OTAM, C. 34, (2013), s. 227.

³⁹⁹ Yılmaz Öztuna, II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti, s. 149-150.

halk sokaklara döküldü ve yenilgiden Yunanistan Kralını sorumlu tuttular⁴⁰⁰. Ancak başta İngiltere hükümetinin baskısı olmak üzere yabancı devletler, Devlet-i Aliyye'nin savaş tazminatı karşısında ilerlemesini durdurmasını istediler⁴⁰¹. Neticede ise Yunanistan ile 4 Aralık günü İstanbul Antlaşması imzalandı. İstanbul Antlaşması'na göre Devlet-i Aliyye Teselya'yı boşaltacak, Yunanistan savaş tazminatı ödeyecekti⁴⁰². Ancak bu antlaşma adaya kesin bir huzur getirmedi. Eylül 1898'de Hanya'da yeni karışıklıklar meydana geldi ve bu hadiseyi bahane eden İngilizler, ada da yer alan Türk askerlerinin buradan ayrılmasını ve bölgenin Ruslar, İtalyanlar, Fransızlar ve İngilizlerin işgaline terk edilmesini istediler. Avrupalı devletlerin Girit meselesinde ittifak yapmaları Devlet-i Aliyye'nin aleyhine oldu. Nitekim Devlet-i Aliyye Girit adasını boşaltmak durumunda kaldı ve Girit ile olan bağı neredeyse tamamen sonlandı⁴⁰³.

3.2.6. III. Aleksandr'ın Ölümü

Rus İmparatoru III. Aleksandr'ın alkol ve Rusya'daki ihtilalcilerin üzüntüsü sebebiyle sağlık durumu Ekim 1894'te iyice bozuldu⁴⁰⁴. Bu süreçte Hüseyin Hüsnü Paşa, bir yandan Rus İmparatoru'nun sağlık durumunu yakından takip ederken bir yandan da bu kapsamda devamlı suretle Yıldız Sarayı'nı bilgilendirdi. Hatta zaman zaman III. Aleksandr'ın sıhhati hakkında Osmanlı gazetelerine yansıyan malumatların kaynağı da Hüseyin Hüsnü Paşa oldu⁴⁰⁵. Hüseyin Hüsnü Paşa'ya göre Ekim ayının sonlarında III. Aleksandr'ın sıhhati iyice kötüleştiğinden, İmparator'un tekrar sıhhat bulması için birçok Ortodoks kilisesinde dualar edildi. Özellikle bu anlamda Yanya vilayeti dikkatleri çekmektedir. Nitekim Yanya valisi Ahmed Hıfzı'nın payitahta çektiği bir telgrafta Rus İmparatoru'nun tekrar sağlığına

⁴⁰⁰ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 794.

⁴⁰¹ İbrahim Serbestoğlu, *agm.*, s. 228.

⁴⁰² Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, s. 151.

⁴⁰³ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 795-796.

⁴⁰⁴ Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 364.

⁴⁰⁵ “İmparator hazretlerinin sıhhat ve âfiyetlerine dâir Petersburg Sefâret-i Seniyyesinden gelen telgrafnâmelerin gazetelerle ilâm...” Bk. BOA., BEO, no: 37511/501 (23 10 1894).

kavuşması için Yanya Metropolithanesi Kilisesi'nde dua icralarından bahsedilmektedir⁴⁰⁶.

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın da verdiği bilgilere göre sağlık durumu giderek bozulan, Rus İmparatoru, 1 Kasım 1894'te Livadia şehrinde 50 yaşında hayatını kaybetti⁴⁰⁷. III. Aleksandr'ın yaşamını yitirmesi üzerine Rusya'da bir cenaze töreni planlandı. Buna göre III. Aleksandr'ın naaşı Livadia şehrinden getirilecek, dua alayı ve ilahiler ile birlikte Petersburg'da Zayaçiy Adası'nın üstünde bulunan Peter ve Paul Katedrali'ne konulacaktı. Böylelikle de III. Aleksandr, Deli Petro ve sonraki Rus çarları gibi bu Ortodoks katedralindeki mezarına gömülecekti⁴⁰⁸. III. Aleksandr'ın cenazesi planlanırken bir de yapılacak törenlerle ilgili bir etkinlik takvimi hazırlandı. Bu takvime uygun olarak da III. Aleksandr'ın cenaze töreni öncelikle Ortodoks rahiplerce ilan edilip daha sonra tören günü hazırlanan bildirimler ile Petersburg'un her yerinde duyuruldu. Cenaze töreninin yapıldığı 8 Kasım günü de üç defa top atışı yapıldı. Törene Osmanlı Devleti tarafından katılması uygun görülen Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'nın⁴⁰⁹ da aralarında bulunduğu binlerce kişi saat 10.30'da Peter ve Paul Katedrali'nin önünde toplandı. Rus ricali katedralin girişindeki yerlerini alırken Hüseyin Hüsnü Paşa gibi törene davet edilen yabancı devletlerin diplomatik temsilcileri de Çar'ın tabutunun sağında yer aldılar. Cenaze töreni Ortodoks papazlarının taşıdığı haçlar ve İncil'den seçilen ayetlerin ilahi şeklinde okunmasıyla başladı. Çar'ın cenazesi Rus askerlerince katedralin içerisine getirilip tabutu ile defin yerine indirildi. Ayrıca katedrale yas bayrağı çekildi ve Çar'ın mezarı kapatılıncaya kadar Rus şeref kıtası katedralde kaldı⁴¹⁰. Neticede Hüseyin Hüsnü Paşa, III. Aleksandr'ın Ortodoks kurallarla tertiplenen cenaze alayına katılırken, Yıldız Sarayı da İmparatorun ruhu için gerek definden önce gerekse de sonra yapılacak ayine katılacak memurlar hakkında gerekli çalışmaları yönetti⁴¹¹. Nitekim bazı kiliselerde

⁴⁰⁶ “Rusya İmparatorunun iâde-i âfiyetleri için Yanya Metropolithanesi Kilisesinde gelecek Pazar günü husûsî bir dua icrâsı zımnında Yanya Rusya Konsolosluğundan metropolide tezkire gönderildiği gibi tercümâmî dâhi nezd-i çâkerime gelip...” Bk. BOA., BEO, no: 37727/504 (28 10 1894).

⁴⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 364.

⁴⁰⁸ <http://zoyuncak.com/petro-pavlovsk-kalesi/erişim> (30.03.2019).

⁴⁰⁹ “Rusya İmparatoru müteveffâ III. Aleksandr'ın cenâze alayında hazır bulunmak üzere yalnız Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa hazretlerinin hükümet-i seniyye tarafından me'mur edilmesi tensib edilmiş...” Bk. BOA., BEO, no: 38409/513 (02 03 1895).

⁴¹⁰ <http://www.alexanderpalace.org/palace/a3eng.html>. erişim (9 5 2019).

⁴¹¹ “Müteveffâ Rusya İmparatorunun istirahat-ı rûhu için kilisada âyîn olunacağı sırada hükümetten kimlerin bulundurulacağı...” Bk. BOA., BEO, no: 38330/512 (08 11 1894).

İmparator için yapılacak duaya hükümet adına Hıristiyan memurların katılması cihetinde hareket edilmesi kararlaştırıldı⁴¹². Matem sürecinde Osmanlı Devleti çok hassas davrandı. Osmanlı hudutları dâhilinde bulunan kiliselerde ölen İmparator için matem duaları kıraat olunmasına müsaade olundu. 19 Kasım 1894'te Kırkkilise gibi ayin için ruhsat isteyen yerlere gerekli izinler verildi. Bölge valilerince de mesele ilgi ile takip edildi⁴¹³.

III. Aleksandr için düzenlenen cenaze töreni ve dinî ayinlerde Osmanlı Devleti'nin her türlü kolaylığı sağlaması ve meseleyi yakından takip etmesi ölen imparatorun oğlu ve yeni Rus Çar'ı II. Nikola'nın⁴¹⁴ dikkatinden kaçmadı. 18 Aralık 1894'te Osmanlı hariciye nezaretinin Sultan II. Abdülhamid Han'a verdiği bilgiye göre, Rusya sefiri Nelidof, Çar II. Nikola'nın, babasının sıhhatinin bozulduğunda ve ölümünde Sultan II. Abdülhamid Han'ın gösterdiği ilgiden büyük memnuluk duyduğunu hariciye nezaretine iletmiştir⁴¹⁵.

3.2.7. Rumeli'de Kriz: Makedonya İhtilâli (1902-1903)

Devlet-i Aliyye, Türk-Yunan savaşı ve Ermeni olaylarının sorunları ile mücadele ederken uluslararası bir boyut kazanan ve 20. asra sarkan önemli bir mesele de Makedonya sorunu oldu. Hatta 1878'den sonra tüm Rumeli diplomasisi Makedonya etrafında şekillendi ve siyasî arenaya taşındı⁴¹⁶. Çeşitli din, dil ve kültürün bir arada yaşadığı Makedonya'nın 93 Harbi'nden sonra bir kavga sahasına dönüşmesinin en büyük sebeplerinden biri ise Ayastefanos Antlaşması'nın vilayet-i selase de dâhil Büyük Bulgaristan'ın inkişafına yol açması idi. Nitekim Büyük Bulgaristan'ın sınırlarının Ege ile Karadeniz'e ulaşması, Rusya'nın bölge siyaseti açısından bir mahzur taşımazken, İngiltere için oldukça zararlı görülmesi sebebiyle Berlin Antlaşması ile "*Büyük Bulgaristan; Bulgar prensliği, Doğu Rumeli ve sonradan bir kısmı Makedonya olarak adlandırılacak olan Sâir Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi*" ismiyle üç parçaya ayrıldı. Berlin Muahedesi'nin 23. Maddesi ile de Devlet-i Aliyye, bu üç bölgede Hıristiyan unsurların menfaatine ıslahatlar yapmakla

⁴¹² "Me'mûrîn-i Hıristiyanîyesinden münâsib olanların kilisada okunacak duada bulundurulması..." Bk. BOA., BEO, no: 38192/510 (04 11 1894).

⁴¹³ BOA., BEO, no: 38739/517 (19 11 1894).

⁴¹⁴ BOA., Y..A...HUS., no: 38/312 (04 11 1894).

⁴¹⁵ "İmparator hazretlerinin pederinin hastalığı esnâsında ve vefâtında ve andan sonra taraf-ı eşref-i cenâb-ı şeh-r-yârîden gördüğü âsâr-ı nevâziş..." Bk. BOA., Y..PRK.HR., no: 21/20 (18 12 1894).

⁴¹⁶ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 819.

mecbur bırakıldı. Bu madde ile Avrupalı devletler ıslahatlar bahanesiyle hem Devlet-i Aliyye'nin işlerine müdahale fırsatı yakaladı hem de kendilerince bölgeye müdahale etme imkânına sahip oldular⁴¹⁷. Bulgaristan ise her ne kadar Berlin Muahedesi ile durdurulduysa da hiçbir zaman Büyük Bulgaristan hayalinden vazgeçmeyerek, 1886 senesinde Doğu Rumeli ile birleşti ve kendisine yeniden istikamet olarak Makedonya'yı belirledi⁴¹⁸.

Bulgaristan, Makedonya'yı topraklarına katmak için mücadeleye başladığında ilk etapta Türk unsurdan fazla Sırlar, Yunanlılar ve Romenleri etkisiz kılarak bölgede en etkili Hıristiyan unsur olmak istiyordu⁴¹⁹. Bunu temin etmek içinde birinci yöntem olarak papazlar, eğitim vaatleri ve propagandalar kullanılarak Makedonya'da yaşayan Bulgarlar, Bulgaristan ile birleşmeye davet edildi. İkinci yöntem ise bölgede çeteler kurmak ve asayiş bozmak suretiyle büyük devletlerin dikkatini çekerek Makedonya'ya müdahaleyi zorunlu kılmaktı. Bulgarlar bu amaçla 1890 senesinde Sofya'da, Merkezî Edirne-Makedonya Komitesi'ni kurarak örgütlenmeye başladı. Bu tarihten itibaren Bulgarların, yalnızca Makedonya ideali ile yetinmeyip, Devlet-i Aliyye'nin kadim şehirlerinden Edirne'ye göz koymaları da oldukça dikkat çekicidir⁴²⁰. Devlet-i Aliyye ise Makedonya'da kurulan çetelerin ehemmiyetini 1897 senesinde anlayabildi. Eylül 1897'de “iki Müslüman bekçi Makedonya İç Devrim Örgütü'nce” katledildi. Bu hadise Devlet-i Aliyye idaresini gerekli tedbirlerin alınmasına sevk etti. Polisiye yöntemlere başvurulup onlarca kişi sorgulanıp tutuklandı. Tutuklamalar Makedonya'ya sükûneti getirmedi. 26 Kasım Cuma günü, Türk askeri kıyafeti giyen bir düzineyi aşkın çete elemanı bir bekçiyi öldürüp bir de bölge eşrafından zengin bir Müslüman'ın evini bastılar. Üsküp Valisi Hafız Paşa meseleyi yakından takip etmiş ve suçluların bir kısmı tutuklanmışsa da Avrupalı devletlerin baskısı neticesinde birçoğu serbest bırakıldı⁴²¹.

Artan olaylar üzerine Bulgaristan'da teşekkül olunan ve faaliyet gösteren komitelerin zararlarının önlenmesi ve Avrupa kamuoyundaki etkilerinin önlenmesi

⁴¹⁷ Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, S. 69, (2014), s. 5.

⁴¹⁸ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 882.

⁴¹⁹ Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, s. 129.

⁴²⁰ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 823.

⁴²¹ Meltem Begüm Saatçi, Makedonya Sorunu (1903-1913), *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 49.

için Devlet-i Aliyye idaresince büyük bir çalışma başlatıldı. Öncelikle hariciye nezareti yabancı devletlerdeki sefaretlerine birer tebligat göndererek mesele hususunda uyardı. Hariciye nezaretinin bu tebligatından sonra Osmanlı sefirlerince büyük bir çalışma içerisine girildi. Nitekim bu sefirlerden birisi olan ve meselenin Rus hükümetince nasıl karşılandığını yakından takip eden Hüseyin Hüsnü Paşa, 18 Kasım 1900'de hariciye nezaretine bir telgraf çekti. Bu telgrafında Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Makedonya meselesini yakından takip ettiği, Petersburg'da Rus hariciye nazırı ile birçok defa mesele hakkında bir araya geldiği ve Rus makamlardan birçok kez teminat aldığı görülmektedir⁴²². Devlet-i Aliyye, bu girişimler ile Rusların Bulgarlara destek vermesini önlemeye ve geciktirmeye çalışsa da 9 Temmuz 1901'de Bulgaristan komiserliği ikinci kitabetine kaleme alınan bir yazıdan da anlaşıldığı üzere Bulgarlar kendileri için gerekli silahları Rusya'dan temin edebilmekteydiler⁴²³. Devlet-i Aliyye'nin Makedonya meselesinde aldığı bir diğer tedbir ise istihbarat çalışmalarıydı. Hafıye teşkilatını aktif ve etkili bir şekilde kullanan Sultan II. Abdülhamid Han, bölgedeki hareketlilik hakkında bu bilgi kanalı sayesinde sürekli haberdar oldu. Bilhassa bu istihbarat çalışmalarına Sofya ve Bükreş'in merkezlik yaptığı görülmektedir⁴²⁴. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen Makedonya'da sükûnet bir türlü sağlanamıyordu. Bunun üzerine, İngiltere ve Rusya gibi büyük devletler Devlet-i Aliyye'ye baskı yaparak Makedonya'da ıslahat yapması için sıkıştırdı. Makedonya'da ayaklanmaların artması üzerine Sultan II. Abdülhamid Han'ın emri doğrultusunda Kasım 1902'de "*Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat*" yayınlandı. Talimat ile bölge valilerinin yetki alanlarının artırılması, bağımsız mahkemelerin güçlendirilmesi ve jandarma birliklerinde Müslüman unsurlar ile birlikte Hıristiyan unsurlarında kullanılması onaylandı. Bunların hayata geçirilmesi sürecinde bölgeye genel müfettiş sıfatıyla Hüseyin Hilmi Paşa Selanik'e gönderildi. Hüseyin Hilmi Paşa bölgede asayişin yeniden temin etmek için yoğun bir gayret sarf etmişse de kesin bir sonuç alınamadı⁴²⁵.

Aralık 1902'de Rus Hariciye Nazırı Lamsdorf'un Viyana'ya bir ziyaret gerçekleştirmesi ve orada Avusturya Hariciye Nazırı Kont Golhofeski ile bir

⁴²² BOA., Y..A...HUS., no: 66/404 (18 03 1900).

⁴²³ BOA., Y..PRK.MK., no: 108/10 (09 07 1901).

⁴²⁴ Rahman Ademi, "*II. Abdülhamid Döneminde Makedonya Müslümanları*", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 224-225.

⁴²⁵ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 829.

görüşme yapması üzerine bu mülakat hususunda Yıldız Sarayı'na Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa, Paris sefiri Sâlih Münir Paşa ve Berlin sefiri Ahmet Tevfik Paşa birer telgraf gönderdiler. Bu telgraflardan anlaşıldığı üzere iki nazırın görüşmesinde Makedonya'da yapılacak ıslahatlar gündeme geldi⁴²⁶. Devlet-i Aliyye idaresi bu telgraflarda artık Makedonya sorununun iyice uluslar arası bir boyut kazandığını gördü. Bir de ortaya İngiltere'nin kendi hazırladığı Makedonya reform planı çıkınca Devlet-i Aliyye büyük sıkıntıya girdi. Aralık 1902'de ortaya konulan bu plana göre Kosova, Manastır, Selanik'e ve jandarma birliğine özerklik ile mahkemelere bağımsızlık sağlanacak ayrıca Makedonya'ya Hıristiyan bir vali gönderilecekti. İngiltere'nin Makedonya planı Rus hükümetini endişeye düşürdü. İstanbul'daki Rus sefiri Zinoviev İngiltere'nin bu planını saçmalık olarak değerlendirdi. İstanbul'daki Alman sefiri ise İngiltere'nin bu planına şiddetle karşı çıkmaktaydı. Devlet-i Aliyye'nin karşı çıkmasıyla bu plan yürürlüğe konmadı⁴²⁷.

1903 senesinin ilk aylarından itibaren Makedonya'da ayaklanmalar yeniden canlandı. Birçok köprü ve demiryoluna bombalar ile saldırılar düzenlendi. Hatta Mitroviçe'de bulunan Rusya'nın konsolosu dahi bu karışık ortamda öldürüldü⁴²⁸. Karışıklıklar kısa bir süre sonra da Selanik'e sirayet etti. Bunun üzerine 12 Mayıs 1903'te Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir telgraftan anlaşıldığı üzere Bulgaristan'ın çıkarttığı zararlı girişimlerin önlenmesi hususunda Selanik memurlarının gevşek davranışlarını Paşa, Rus Hariciye Nazırı Lamsdorf'a ilettili. Ancak Makedonya'daki huzursuzluklar bir türlü dinmedi ve 2 Ağustos 1903'de Bulgarlar büyük bir ihtilâl çıkardılar. Özellikle Manastır'da bu ihtilâlin oldukça kanlı geçtiği ve günlerce Osmanlı'nın 3. Ordusunu ve jandarmasını meşgul ettiği bilinmektedir. Hatta Makedonya'daki bu ayaklanmaların 3. Ordu'nun subaylarına adeta bir ihtilâl tecrübesi kazandırması oldukça dikkat çekici bir bilgidir⁴²⁹. Neticede ise Makedonya sorununun Balkan Savaşlarına kadar devam ettiği ve yıllarca bölgenin huzura kavuşamadığı görülmektedir⁴³⁰.

⁴²⁶ BOA., Y.PRK.EŞA., no:58/41 (30 12 1902).

⁴²⁷ Fahir Armaoğlu, *age.*, 829.

⁴²⁸ *age.*, s. 829.

⁴²⁹ Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, s. 130.

⁴³⁰ Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 831.

3.2.8. Rus-Japon Muhârebesi ve 1905 Devrimi

Rusya'nın, Uzak Doğu siyaseti kapsamında Mançurya'ya yönelik izlediği politika ve neticesinde bu bölgedeki askerî varlığı Japon hükümetinin tepkisini çekti. Bununla beraber uzlaşma yöntemiyle bir sonuç elde edemeyen Japon hükümeti, Rusya ile olan münasebetlerine 6 Şubat 1904'de son verdi. Japonya'nın 8 Şubat tarihinde Petersburg sefirini çağırması ve Port Artur'da bulunan konsolosunun ayrılması ile birlikte iki devlet arasındaki diplomatik kanalda kapatıldı. Diplomatik girişimlere son verildiği 8 Şubat gecesi ise Japon donanması harekete geçerek Rusya'nın gemilerine saldırıda bulundu. Böylelikle Rus-Japon savaşı başlamış oldu⁴³¹.

Rus-Japon savaşı meydana geldiğinde Sultan II. Abdülhamid Han'ın yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid Han, savaş başladığında ise Japonya'nın tavrını ılımlı görse de Rusya ile uzun bir müddet devam eden diplomasi kapsamında tarafsız bir tutum takındı. Zira Osmanlı Devleti için bu savaş belli bir öneme sahiptir. Mesela Rusya'nın, Japonya karşısında alacağı bir mağlubiyet bu devletin tekrardan Balkanlara yönelmesi ihtimalini taşımaktaydı⁴³². Ayrıca Çarlık Rusya'sının, muhtemel bir yenilgisi, Rusya devrimcilerini heyecanlandıracağı gibi, Osmanlı'ya da tesir edebilir ve Jöntürkleri monarşiye karşı harekete geçmeye motive edebilirdi⁴³³.

Rus-Japon savaşı hakkında Osmanlı Devleti'nin sağlıklı malumat aldığı iki kanal bulunmaktadır. Bunlardan birincisi başında Musurus Paşa'nın sefir olarak bulunduğu Londra sefareti, ikincisi ise sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa olan Petersburg sefaretidir. Sultan II. Abdülhamid Han'ın bilhassa Musurus Paşa ile Hüseyin Hüsnü Paşa vasıtası ile Rus-Japon savaşı hakkında malumat aldığı görülmektedir. Bu iki sefirin yalnızca meydana gelen olaylar hakkında bilgi vermediği ayrıca olabilecek

⁴³¹ Ayhan Kuşçuluo, *Japon-Rus Savaşı ve Türkler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 49-50. İngilizlerinde kıskırtmasıyla Japonya 1904 de Rusya'ya harp ilan etti. Bk. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012, s. 58.

⁴³² Doruk Akyüz, *Pertev (Demirhan) Paşa'nın Rus-Japon Harbi'nden Alınan Maddi Ve Manevi Dersler Ve Japonların Esbab-ı Muzaffariyeti Adlı Eseri*, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 17.

⁴³³ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 67.

hadiseler hakkında da istihbarat toplayıp, bundan Osmanlı Devleti'nin yönetim kalemlerini haberdar ettikleri anlaşılmaktadır⁴³⁴.

Muhârebe devam ederken Miralay Pertev Bey, askerî ataşe sıfatıyla Japonya'ya gönderildi⁴³⁵. Miralay Pertev Bey'in, 2 Ağustos 1904'te başladığı bu görevi 15 Ağustos 1905'e kadar devam ettirdiği bilinmektedir⁴³⁶. Sultan II. Abdülhamid Han, denge politikası çerçevesinde Japonya'ya olduğu gibi bir gözlemcinin de Rus ordusuna gitmesi gerektiğini düşündü. Hatta bu husus ile ilgili olarak Hüseyin Hüsnü Paşa, 20 Haziran 1904 Pazartesi günü Rusya'nın Hariciye Nazırı Kont Lamsdorf ile bir araya geldi. Rus nazır ile görüşen Hüseyin Hüsnü Paşa daha sonra alınan kararı payitahta ilettilti. Buna göre Rusya, Osmanlı Devleti'nin bir gözlemci göndermesine sıcak bakmadı⁴³⁷. Bu sebeple de Rusya'ya bir gözlemci gönderilememiştir. Miraliva Pertev Bey, hatıratında Rusya'ya temsilci gönderilememesinin sebebini, bu devletin muhtemel bir yenilgisini, Devlet-i Aliyye'nin subayınca görülmesini istememeleri olarak gösterir⁴³⁸. Gerçekten de Miralay Pertev Bey'in, hatıratında Rusların çekinceleri konusunda verdiği malumat haklı çıktı. Şubat 1904'den itibaren Rusya, Japonya karşısında ağır mağlubiyetler almaya başladı. Bu durumun tesiri büyük oldu. Nitekim Şubat 1904'ten itibaren Rusya'nın desteklendiği Bulgaristan gibi devletlerde pek çok kişinin kiliselere akın ettiği, Rus ordusuna dualar edildiği, bir Salib-i Ahmer heyeti oluşturulmaya teşebbüs edildiği ve Rus ordusuna gönüllü olarak katılmaya çalışıldığı gibi bilgiler o bölgede yer alan Osmanlı Devleti'nin temsilcileri tarafından merkeze iletilmekteydi⁴³⁹. Japonya'yı destekleyenler ise gelen zafer haberlerinden oldukça memnundu. Zeki

⁴³⁴ Hüseyin Hilmi Aladağ, "Osmanlı Devleti Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, (2016), s. 590. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın zaten daha savaş başlamadan önce devletlerarasındaki rekabetin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa Çin-Japon savaşından sonra devletlerarasında şiddetlenen rekabetin Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından payitahta iletildiği görülmektedir. "Çin ve Japonya muhârebesinden sonra o cihetlerde Rusya ve Fransa politikasının kesb ettiği muvaffakiyyet ve nüfuz-ı İngiltere'nin havâli-i mezkûrede gerek siyasi gerek ticâret..." Bk. *BOA., Y..PRK.EŞA.*, no: 78/22 (07 10 1895).

⁴³⁵ Hee-Soo Lee-İbrahim İlhan, *Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 29.

⁴³⁶ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, s. 74.

⁴³⁷ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 68.

⁴³⁸ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, s. 76.

⁴³⁹ "Rus ve Japonya muhârebesinin i'lânı üzerine kilisalarda dualar okunmak ve Rus ordusuna iltihâk için gönüllü yazılmak ve bir salib-i ahmer heyetinin i'zâm..." Bk. *BOA., A.}MTZ.(04)*, no: 56/111 (17 02 1904).

Velidi Toğan, Abdürreşid İbrahim, Mehmed Akif Ersoy gibi isimlerin bu zaman diliminde kaleme aldıkları yazı ve şiirlerde Japonya'nın galibiyetinin olumlu karşılandığı görülür⁴⁴⁰. Ayrıca Japonların savaşta başarıları Mustafa Kemal gibi Harp Akademisi talebelerinin de bu savaşı heyecanla takip etmelerini ve bu ülkeye hayranlık duymalarını sağladı⁴⁴¹.

2 Nisan 1904 Cumartesi günü Hüseyin Hüsnü Paşa'dan alınan malumata göre; Japonların, Kore'yi işgalleri Rusya'da büyük bir korku ve paniğe neden oldu⁴⁴². Kore'nin işgalinden sonra Japonya, Rus kuvvetleri ile Port-Arthur garnizonu arasındaki iletişimi kesti. Böylelikle de daha kuzeye yönelme imkânı bulan Japonlar, Rusları Shenyang topraklarının gerisine düşürdü. Bunun üzerine Rus kuvvetleri çekilmek zorunda kaldı⁴⁴³. Rusya'nın kara harplerinde Japonya karşısındaki bu başarısızlığı Rus Çar'ı II. Nikola'yı zor durumda bıraktı. Başarısızlıkların Rusya'ya bir karışıklık meydana getirmesinden çekinen Çar II. Nikola, yeni kanun ve nizamnameler ilan etmek zorunda kaldı⁴⁴⁴. Çar II. Nikola, kayıplar sebebiyle Rusları teskin etmeye çalışırken Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa ise Rusya'da yaşayan Müslüman tebaanın güvenliğinden tedirgin olup, 5 Mart 1905 Pazar günü Rus Hariciye Nazırı Kont Lamsdorf ile bir araya geldi. Hüseyin Hüsnü Paşa bu görüşmede Rus hariciye nazırına Müslümanlar için duyduğu endişeden bahsetti. Rus nazır ise endişeye gerek olmadığını ifade edip bir de bu kapsamda teminat verdi⁴⁴⁵.

Rus Çarı II. Nikola'nın aldığı tüm önlemlere rağmen Nisan 1905'te Rusya'nın, Japonya karşısında cephede muvaffak olamadığı haberleri yayılmaya başladı. Bu sebeple de Slavlar büyük bir üzüntü içine girdiler⁴⁴⁶. Hüseyin Hüsnü

⁴⁴⁰ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, s. 85-86.

⁴⁴¹ *age.*, 88.

⁴⁴² “Japonya hükümeti'nin harekât ve muâmelâtına ve bâ-husûs Kore'yi işgaline dâir Rusya Hâriciyye Nezâreti tarafından memâlik-i ecnebiyyedeki Rusya süferâsına irsâl olunan...” Bk. *BOA., Y..A...HUS.*, no: 83/469 (02 04 1904).

⁴⁴³ <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazino=58>.

⁴⁴⁴ “Japonya ile muhârebe devam ettiği müddetçe mevki'-tatbîk ve icrâya vaz' olunmak üzere hükümet-i imparatoriyece tanzîm ve adliyye nâzırı tarafından meclis-i â'yâna tebliğ olunan nizâm-nâmenin...” Bk. *BOA., Y..A...HUS.*, no: 20/470 (05 04 1904).

⁴⁴⁵ “Rusya'daki tebaa-i Müslime-i şâhânenin himâyesini esbâbının istikmâli zımında te'yîd-i teşebbüsât edilen Rusya Hariciyye Nâzırının...” Bk. *BOA., Y..A...HUS.*, no: 147/484 (07 03 1905).

⁴⁴⁶ Rus ordusunun “dûçar olduğu muvaffakiyetsizliğin İslavlarda hâsıl ettiği teessürâta ve muhârebe-i hâzuranın Balkan işlerince ne gibi ahvâle müceb olabileceğine dâir...” Bk. *BOA., Y..A...HUS.*, no: 15/486 (10 04 1905). Her savaşın maddi ve manevi tarafları vardı. Rus-Japon savaşı içinde bu geçerliydi. Maddi yönün halk üzerindeki tesiri böyle mücadelelerde önemliydi. Zira halkın tepkisine mazhar olunurdu. Ancak savaşın şartlarını yerine getirmek için bazı olağanüstü adımlarda atılmalıydı.

Paşa'nın 31 Mayıs 1905 Çarşamba günü Yıldız Sarayı'na çektiği bir telgrafa göre de Rus donanması Japonya donanması karşısında büyük bir hezimete uğradı. Kara harplerinde olduğu gibi deniz harplerinde de Rusların Japonlara yenilmesi Rusya ricalini güç durumda bıraktı. Nitekim Hüseyin Hüsnü Paşa'nın telgrafına göre bu hezimete dair Rusya hükümetince resmi bir açıklama yapılamadı⁴⁴⁷. Bu suskunluk evresi Rus hükümetinin bir karışıklık çıkmasından endişe ettiğini göstermektedir. Nihayetinde Japonya ile savaş Çar II. Nikola'nın en büyük hatalarından birisi oldu.

Şubat 1904'ten itibaren Rusya hükümetinin, Japonya karşısında aldığı mağlubiyetler, işçi sınıfının giderek artan memnuniyetsizlikleri ve ekonomik darlıktan kurtulmak için yeni yollar aranması Rusya'da bir devrim hareketine neden oldu. Ocak 1905'te yaklaşık dört yüz bin işçi grev ilan etti⁴⁴⁸. 22 Ocak 1905 Pazar günü ise yaklaşık iki yüz bin kişi Rusya'daki mesailerin sekiz saate düşürülmesi, en düşük kazancın günlük bir ruble olması için hazırladıkları dilekçeyi vermek üzere Papaz Gabon'un öncülüğünde kışlık saraya yürüyüşe geçti⁴⁴⁹. 28 Ocak 1905 Cumartesi günü Paris sefiri Sâlih Münir Paşa'nın Yıldız Sarayı'na çektiği bir telgrafa göre, kışlık saraya doğru yürüyüşe geçen içlerinde çocuk ve kadınlarında bulunduğu halkın üzerine ateş açıldı⁴⁵⁰. Açılan ateş neticesinde binden fazla insan hayatını kaybetti⁴⁵¹. Kayıplar o kadar çoktu ki bu hadiseye “Kanlı Pazar” ismi verildi⁴⁵². Tahsin Paşa'nın hatıratına göre bu olayı haber alan Sultan II. Abdülhamid Han, Paşa'ya istekleri için saraya yürüyüşe geçen insanların üzerine ateş açılmasının doğru olmadığını söyledi. Ancak neticede Rusya tarihi açısından “Kanlı Pazar” günü

Rus imparatoru Uzak Doğu'ya gönderilecek askerler için Hocabey, Varşova gibi yerlerin ahalisinin imkân dâhilinde beygirlerinin toplanmasını emretti. Zira topyekûn bir mücadeleye girişilmişti. “*Sevk edilecek kolordular için Hocabey, Varşova ve Moskova devâir-i askerîyyesi dâhilinde ahâlî malı olan bâr-gîrlerin toplanması...*” Bk. *BOA., Y..A...HUS.*, no: 25/486 (12 04 1905). Rus-Japon savaşının nihayetinde ise Rusya her türlü çabaya rağmen Japonya'ya mağlup olmaktan kurtulamadı. Rusların insan unsuru olarak kaybı 400 bin civarında idi. Bk. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 86. Bu kayıplar neticesinde Rusya antlaşma masasına oturmak zorunda kaldı. 5 Eylül 1905'te barış antlaşması imzalandı. Bk. Rifat Uçarol, *age.*, s. 286.

⁴⁴⁷ *BOA., Y..PRK.EŞA.*, no: 77/47 (31 05 1905).

⁴⁴⁸ Geoffrey Swain, *Rus Devrimi'nin Kısa Tarihi*, çev. Mert Büyükkarabacak, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 31.

⁴⁴⁹ <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazino=58>.

⁴⁵⁰ *BOA., Y..PRK.EŞA.*, no: 13/47 (28 01 1905).

⁴⁵¹ Leyla Devrisheva, “Rusya'dan Türkiye'ye Göç Eden Aydınların Gözüyle Bolşevik İhtilali”, *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 4, S. 2, (2014), s. 66.

⁴⁵² Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 381.

önemli bir dönüm noktası oldu⁴⁵³. Bu zaman diliminde Rusya’da yaşanan bir suikastın etkileri ise büyük oldu. II. Nikola’nın amcası Grandük Serj Aleksandrroviç’e Moskova’da bir suikast düzenlendi. Bu mesele hakkında Hüseyin Hüsnü Paşa, 18 Şubat 1905 Cumartesi günü Yıldız Sarayı’na bir telgraf gönderdi. Telgrafa göre; Grandük Aleksandrroviç, Moskova’da uğradığı bir suikastla öldürülmüştür⁴⁵⁴. Rusya’da yaşanan gelişmeleri büyük bir dikkat ile takip ettiği anlaşılan Sultan II. Abdülhamid’in de bu hadise sebebiyle Rus imparatoru II. Nikola’ya 13 Nisan 1905 Perşembe günü taziyelerini iletmiş olduğu bilinmektedir⁴⁵⁵.

Hüseyin Hüsnü Paşa’nın 21 Nisan 1905 Cuma günü Yıldız Sarayı’na çektiği bir telgrafa göre, Rusya’da giderek büyüyen huzursuzlukları ortadan kaldırmak isten Çar, ıslahat ve alınacak tedbirler noktasında bir çalışma başlattı⁴⁵⁶. Nitekim neticesinde 9 Ağustos 1905’te Çar, bir ferman yayımlayarak Rusya’da DUMA kurulacağını bildirdi. Çar’ın gayretleri kısa süreli bir sükûnet sağlasa da kısa bir süre sonra üniversite öğrencilerinin desteği ile yeniden grevler düzenlenmeye başlandı. Üstelik Mayıs 1905’te Potemkin zırhlısında bulunan askerler ayaklandı⁴⁵⁷. Potemkin zırhlısının psikolojisi atlatılmadan Ekim 1905’de Rusya’da binlerce insanın katıldığı grevler düzenlendi⁴⁵⁸. Bu grevlerde işçilerin katılımı çok yüksekti. Zira önceden çok zor şartlar altında ezilen işçiler bu grevleri bir çıkış yolu olarak görüyorlardı. Bir süre sonra da işçilerin grevler esnasında bir araya gelip oluşturdukları gruplar, Sovyet adıyla anılmaya başladılar⁴⁵⁹. Neticede isyanların önüne geçemeyen Çar ise 17 Ekim 1905’te bir beyanname yayınladı. Bu beyanname ile grevlere giden insanların af vb. talepleri kabul edildi. Bu durum halk tarafından sevinçle karşılandı. İsyanlara bir son verildi⁴⁶⁰.

Hüseyin Hüsnü Paşa’nın verdiği malumata göre Ekim 1905’te Rusya’da sükûnet ortamı tesis edilse de Kafkaslarda devrim hareketinin etkileri bir süre daha

⁴⁵³ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, s. 102.

⁴⁵⁴ “Grandük Serj Aleksandrroviç hazretlerinin bu kere Moskova’da bir suikast neticesi olarak vefât ettiğini...” Bk. *BOA., Y..A...HUS.*, no: 73/484 (18 02 1905).

⁴⁵⁵ “Grandük Serj Aleksandrroviç hazretlerinin vefatı” dolayısıyla Padişahın Rusya İmparatoruna taziyesi için bk. *BOA., Y..PRK.NMH.*, no: 63/9 (13 04 1905).

⁴⁵⁶ *BOA., Y..PRK.EŞA.*, no: 47/47 (21 04 1895).

⁴⁵⁷ <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazino=58>; *BOA., Y..A...HUS.*, no: 78/490 (30 07 1905).

⁴⁵⁸ Esra Atalı, *1908 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi’nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2002, s. 71.

⁴⁵⁹ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, s. 122.

⁴⁶⁰ *age.*, s. 131.

devam etti. Bilhassa Batum'da şiddetli çatışmalar yaşandı. Batum'da barikatların kurulduğu sokaklarda birçok insanın hayatını kaybettiği bilinmektedir. Hatta bu insanlar arasında Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarının olduğu da görülmektedir. Ancak Hüseyin Hüsnü Paşa'dan alınan, 27 Ocak 1906 tarihli bir telgrafa göre “*Sohum, Novroski, Kutayis ve Tevapes'te*” güvenlik tekrardan sağlandı. Ayrıca Batum şehrinde tekrardan tren ile seyahat başlatıldı⁴⁶¹. Böylelikle de 1905 devriminin ortaya çıkardığı isyanlar tamamen son bulmuş oldu.

3.2.9. Reval Görüşmeleri (9-10 Haziran 1908)

1904-1905 senelerinde Japonya karşısında ağır bir yenilgi alan Rusya, bu tarihten itibaren Uzak Doğu politikasından vazgeçerek eski Balkan ve Boğazlar politikasına yöneldi. Rusya'nın bu yayılma siyasetinin karşısında Avusturya'yı bulacağı açıktı. Bu sebeple hem Avusturya karşısında bir ittifaka ihtiyaç duyan hem de Uzak Doğu yenilgisini atlatmak isteyen Rusya, İngiltere ile yakınlaşmaya başladı. 1904 senesinden itibaren Almanya ile gittikçe şiddetlenen rekabet içerisine giren İngiltere de bir İngiliz-Rus ittifakına sıcak baktı. Nitekim İngiltere bu ittifak ile Almanya'yı siyasî arenada etkisiz bırakmayı düşünmekteydi. İngiltere ve Rusya'nın karşılıklı çıkarlar dairesinde yakınlaşmaları 1907'de bir antlaşma ile de yazıya geçirildi ve ittifak somutlaştırıldı. İngiltere ile Rusya arasında imzalanan ittifak antlaşmasından yaklaşık bir yıl sonra 9 Haziran 1908'de kuzen olan İngiliz kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikolay Aleksandroviç Romanov, bugünkü Estonya'nın başkenti ve önemli liman şehirlerinden Reval'de bir araya geldi⁴⁶². İki ülke hükümdarlarının Reval'deki görüşmelerinin asıl gündeminin Almanya'ya karşı bir ittifak yapmak olduğu anlaşılınca beraber bu amacın gizli tutulmaya çalışıldığı ve Rus istihbaratının meselenin yönünü değiştirmek için bu görüşmelerde Makedonya ıslahatlarının ele alındığını yaymaya çalıştığı görülmektedir⁴⁶³.

Rusya'nın balkanlar ve boğazlar siyasetinde İngiltere'nin onayını alması Rusların tabiriyle hasta adam olarak telakki edilen Devlet-i Aliyye'yi büyük bir endişeye sevk etti. Bu durum karşısında Sultan II. Abdülhamid Han, görüşmenin tüm

⁴⁶¹ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, s. 96.

⁴⁶² Necdet Hayta, “I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Reval Mülakatı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri”, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Kasım 2014, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 20.

⁴⁶³ Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid Zamânı Ve Şahsiyeti*, s. 176.

detaylarını öğrenmek için titiz bir çalışma başlattı ve başta dış temsilcilikler olmak üzere istihbarat teşkilatı dâhil tüm yönetim birimlerini yoğun bir çalışmaya yönlendirdi. Zaten Sultan II. Abdülhamid Han'ın, iki hükümdarın yakınlaşmalarını bu görüşmeden daha önceden takip ettiği hatta Reval görüşmesi için Kral VII. Edward'ın 23 Mayıs Cumartesi günü İngiltere'den yola çıktığını dahi Londra sefiri Mehmed Rıfat Paşa'nın, Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir telgraftan haber aldığı anlaşılıyor⁴⁶⁴. 29 Mayıs Cuma günü de Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Yıldız Sarayı'na bir telgraf göndererek İngiliz kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikolay Aleksandroviç Romanov'un görüşmesi sırasında yanlarında bulunacak kişiler hakkında malumat verdiği görülmektedir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın verdiği bilgiye göre Reval görüşmesine Nikolay Aleksandroviç Romanov'un yanında Rus hariciye nazırı yer alırken, VII. Edward'ın yanında da İngiliz hariciye müsteşarı yer aldı⁴⁶⁵. 15 Haziran 1908'de de Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir telgrafta Paşa; VII. Edward ile Rus Çarı Nikolay Aleksandroviç Romanov'un görüşmesinin neticesini yazacağını, VII. Edward onuruna bir ziyafet verildiğini ve görüşme ile ilgili olarak Rus matbuatına yansıyan haberleri İstanbul'a posta ile göndereceğini bildirdi⁴⁶⁶. Nitekim 19 Haziran 1908 tarihli bir belgeye göre Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Reval görüşmesi ile ilgili gönderdiği raporların hariciye nezaretine teslim edildiği anlaşılıyor⁴⁶⁷. Reval görüşmeleri ile Babiâli'nin bilgi akışı noktasında yalnızca Petersburg sefaretini ile yetinmediği ve dış temsilcilikleri vasıtasıyla meseleyi ilgililiyle takip ettiği görülmektedir. Nitekim bu süreçte Londra Sefiri Mehmed Rıfat Paşa, Viyana sefiri Mahmud Nedim Paşa ve Berlin sefiri Ahmet Tevfik Paşa görev yaptıkları memleketlerde Reval görüşmeleri ile ilgili neşriyatları bâb-ı âliye aktardı. Bu sayede Devlet-i Aliyye, Reval görüşmelerinin Avrupa basınındaki tezahürü yakından takip edebildi. Örneğin İngiliz-Rus yakınlaşmasının Almanlar için telaşa sebep olduğu, görüşmelerde Makedonya konusu haricinde Afganistan ve İran meselesinin de büyük bir yer tuttuğu anlaşıldı⁴⁶⁸. Neticede ise Reval görüşmeleri birçok problemi beraberinde getirdi. Her şeyden önce Devlet-i Aliyye diplomatlarının gönderdiği bilgiler ile İngiliz ve Rusların yalnızca Makedonya

⁴⁶⁴ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 59-52 (31 05 1908).

⁴⁶⁵ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 56/52 (30 05 1908).

⁴⁶⁶ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 63/52 (15 06 1908).

⁴⁶⁷ BOA., İ..HUS., no: 62/167 (19 06 1908).

⁴⁶⁸ Necdet Hayta, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, s. 26.

meselesi ile yetinmeyeceklerini gördü. Ayrıca Reval görüşmelerini yakından takip ettiği anlaşılan İttihat ve Terakki kadroları harekete geçti ve meşrutiyet bayrağını açtılar⁴⁶⁹.

3.2.10. Hüsnü Paşa Aleyhinde Bir Jurnal ve Bir Eleştiri Mektubu

*“II. Abdülhamid'e göre bir hükümdar, "tebe'asının ne düşündüğünü, hangi şikâyetleri olduğunu" bilmek durumundadır.”*⁴⁷⁰

Bilhassa Sultan II. Abdülhamid devrinde, gizli polis hüviyeti ile hareket eden ve hafiye teşkilatının birer parçaları olan devlet memurlarının, kaleme aldıkları raporlardan müteşekkil olan jurnaller oldukça kıymetli haiz bir mevzudur⁴⁷¹. Yıldız Sarayı merkezli iktidarın hükmederken bilgi ihtiyacına cevap veren bu jurnallerin bazen temel gayelerinden saptığı hatta söz konusu raporların kişinin iktidara bağlılığını kanıtlama vesilesi olarak kullanıldığı da görülmektedir⁴⁷². Farklı amaçlı jurnal misallerine tesadüf edilmekle birlikte, Devlet-i Aliyye'nin memleket topraklarının dışında da istihbarat faaliyetlerine önem verdiği ve bu kapsamda yabancı devletlerde yer alan sefir ve şehbenderlere çeşitli vazifelerin de yüklendiği anlaşılmaktadır⁴⁷³. Devlet-i Aliyye'nin sefaret personelinin birbirleri hakkında da jurnaller kaleme alması oldukça dikkate değerdir. Nitekim bu jurnallerden birinin de sahibi Petersburg sefaretinin müsteşarı Bahaeddin Bey'dir.

“12/Ocak/1897 tarihinde Petersburg sefaretini müsteşarı Mehmet Bahaeddin imzasıyla yazılan yazıda: Evvelce olduğu gibi bu defa da sarayda iki balo verilmiştir. Birincisinde davetli olarak üç bin, ikincisinde sekiz yüz kişi raddesinde idi. Yılbaşı münasebetiyle Çar ve Çariçe işbu merasimde dahi sefaret heyetlerini ayrı bir salonda evvelce kabul ettiler. İmparator, Hüsnü Paşa ile biraz konuştuğu gibi imparatoriçe sefir paşaya bir el vermeye iktifa ederek yanımızda bulunan diğer sefirlerle konuşmaya başladılar. Sefir

⁴⁶⁹ *agm.*, s. 32.

⁴⁷⁰ Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller”, *İlmi Araştırmalar*, C. 8, (1999), s. 70.

⁴⁷¹ *agm.*, s. 68.

⁴⁷² İlknur Haydaroglu, “II. Abdülhamit'in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 28, (1995), s. 109-110.

⁴⁷³ Emre Gör, *agt.*, s. 112.

paşa ise geçen ki balodan beri yeni ataşemiliter muavinini takdim için uğraştığı halde bu sefer dahi ruyi iltifat göremediğinden dolayı yine takdim merasimi geri kaldı. Evvelki merasimin birinde sefir paşa adabı teşrifata mugayir bir hata ettiğinden cümle sefareter heyetinin, grandük ve granddüşeslerin mucibi istihzası oldu. İmparator, sefir paşa ile azıcık konuştuktan sonra önümüzden geçerek yanımızda bulunan Fransa sefaret erkânının önüne gelerek onlarla, görüşürken sırasını beklemekte olan imparatoriçe, sefir paşanın yanına gelmiş, Hüsnü Paşa ise sefareti seniye erkânından birini takdim ederek yerine çekilmesi lâzım iken çariçenin arkasına geçmiş, badehu her şeyde yaptığı gibi bunda dahi hangi taraftan yerine geleceğini bir türlü kestiremeyerek bir sağa, bir sola dört defa çalkandıktan sonra nihayet yerine geldi. Gerek imparator ve imparatoriçe, gerekse grandük, grandüşesler tebessümden kendilerini alamadılar. Birkaç ay evvel grandük Viladimir'in bir suaresine Hüsnü Paşadan maada diğer sefirler davetli idiler. Romatizmadan muzdarip bulunan sefir paşa kabul merasimi sırasında ayakta durabilip, sonra iki saat devam eden rakslar esnasında hemen bir kanepeye oturarak supe (gece taamı) yi beklemişlerdir.”⁴⁷⁴

Petersburg sefaretinin müsteşarı olan Bahaeddin Bey'in bu jurnaldeki iddiasına göre, bilhassa Hüseyin Hüsnü Paşa teşrifat kurallarına aykırı hareketlerde bulunmaktadır. Bahaeddin Bey'in bu jurnaline karşılık Sultan II. Abdülhamid Han'ın itimat ettiği isimlerin başında yer alan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın aleyhinde bir girişimde bulunulmadığı anlaşılmaktadır.

Petersburg şebbenderi Rıfat Bey, 1893 yılı sonlarında sefir Hüseyin Hüsnü Paşa'nın aleyhinde bir mektup kaleme almıştır. Rıfat Bey mektubuna; “*sefaretin halinden bahs etmek isterim*” satırları ile başladıktan sonra esas teşhislerini ifade etmiştir. Rıfat Bey'e göre, öncelikle bilinmelidir ki Petersburg sefareti önceki sefir Şakir Paşa'nın son zamanlarında kullanılmaya başlanan, şehrin en güzel mevkiinde yer alan binalardan biriydi ve saraydı⁴⁷⁵. Gerek alt katında bulunan daireler ve gerek üst katında resmî kabul salonları şahane bir surette idi. Lakin her nedenle ise sefir Hüsnü Paşa, üst katı tamamıyla kapatıp, alt katta ise uşak odalarını kâtip beylere

⁴⁷⁴ Faiz Demiroğlu, *age.*, s. 95-96.

⁴⁷⁵ Petersburg şebbenderi Rıfat Bey'in de belirttiği gibi sefaret için önceki tarihlerde bir sarayın tutulduğu anlaşılıyor. Mayıs 1910'da da Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın, Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmadan Petersburg'da sefarethane olarak kullanılmak amacıyla yine büyük bir sarayın tutulduğu hatta bu sarayın kirası olarak 234.000 kuruşun ödendiği görülüyor. Esasen Devlet-i Aliyye'nin dış temsilcilik binalarına büyük önem verdiği, devlete uygun ve yakışır binaların tercih edilmeye çalışıldığı dikkatleri çekiyor. Devlet-i Aliyye'nin Petersburg'da olduğu gibi diğer sefarethaneleri içinde uygun binalar ararken birçok defa maddi sıkıntılar sebebiyle de çeşitli sıkıntıların yaşandığı da bilinmektedir. Bk. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 5, 15 Mayıs 1326, Doksan dokuzuncu İnikad, s. 563.

tahsis ile kendileri de bir kenara çekilerek yaşamayı seçmiştir. Petersburg'a teşriflerinde âdet olduğu ve mecburen yaptıkları bir resmîkabulden başka sefarete bir şahsın girdiğini bilen yoktur. Ara sıra lüzum görüldüğü vakit söz konusu resmîkabulden bahis olunarak tekrarından vazgeçiliyordu. Hüsnü Paşa'nın, sefaretçe ilk ıslahatı gaz lambalarının onda dokuzunu iptal etmek olmuştur. Hüsnü Paşa'nın yatak odası, sokağa bakması ve odasının önünde sokak gazı yanması sebebiyle perde kaldırıldı ve odasındaki lambanın kullanılmasına gerek kalmadı. Hüsnü Paşa'nın ikinci ıslahatı ise hizmet eden kimselerin durumları hakkındaki yeniliği olmuştur. Şakir Paşa'nın vaktinde idarenin eseri olarak her bir iş ayrı bir şahsa verilmiştir. Hâlbuki bu durum şimdi ise değişmiştir. Sefaretin hizmetçileri üç şahıstan mürekkepti. Evvela Hüsnü Paşa'nın oda hizmetkârı, sabahleyin saat sekize kadar Paşa'nın dairesinde vazifesini yerine getirip, elbisesini değiştirdikten sonra mutfağa girerek Paşa'nın gündüz ihtiyaçlarını hazırlayıp, öğle vakti üçüncü defa olarak kıyafetini değiştirerek yeni işine koyuluyordu. İkinci hizmetçiye geçilirse aynı ilginç durum devam etmektedir. Nitekim ikinci hizmetçinin vazifesi o kadar açık değildir. Hüsnü Paşa sokağa çıktığında⁴⁷⁶ onun yanında bulunmak, hizmet etmek, misafir kabul etmek, yemek tabağı yıkamak, gümüş takımın muhafazasına dikkat etmek, eğer vakti olursa oda aralığında durmak gibi. Rıfat Bey'e göre üçüncü hizmetçiye bakılır ise onun hizmetçilerin giydiği resmi kıyafet ile olduğu görülür. Bu hizmetçinin vazifeleri ise; *“karçılaryaya bakmak, büyük misafirleri tabiki gündüz gelmek şartıyla kabul etmek, postaya gitmek, özetle sabaktan akşama kadar koşmaktır.”* Bu duruma Rıfat Bey o kadar şaşırmıştır ki sefir hakkında *“Nasıl bu merkeziyet usûlünü beğendi?”* diye sorar. Rıfat Bey, Petersburg sefirinden sonra

⁴⁷⁶ Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bazen siyasi meseleler, davetler, vefâtlar vb. sebeplerle sefir olarak görev yaptığı memleketi gezdiği ve çeşitli incelemelerde bulunduğu görülmektedir. Zaten Rus İmparatoru'nun veya memurlarının nezdinde yaptığı girişimlerde bunu bir nevi yerine getiriyordu. Bir de Hüsnü Paşa'nın kendi karakteriyle de örtüşen gezi ve incelemeleri bulunur. Meselâ Rusya'da piyano imal eden bir fabrikada yaptığı incelemeler gibi. Piyano fabrikasındaki bu incelemenin tarihi ise 1891 yılıdır. Yani Petersburg sefirliğinin ilk yıllarında Hüsnü Paşa bu incelemeyi gerçekleştirdi. Yıldızla geçen piyano mevzusunda Hüsnü Paşa, hem kendisinden beklenenleri yerine getirmeyi çalıştı hem de burada incelemelerde bulundu. Bk. *BOA., Y.PRK.EŞA.*, no: 37/14 (06 08 1891). Bazen de bu gezilere davetlerin vesile olduğunu görürüz. Ağustos 1890 tarihli bir vesika buna çok uygun bir misâl teşkil eder. Buna göre Karye Senuslev Ordugâhında manevra ve resmigeçit icra olunacaktı. Bu faaliyetlerde üç gün sürecekti. Hüsnü Paşa'da düzenlenecek bu törene Rus İmparatorunun yanında bulunması için davet edildi. Davetin akabinde törene giden Hüsnü Paşa hem buradaki faaliyetleri izleme fırsatı buldu hemde gerekli malumatı daha sonra payitaht ile paylaştı. *“Şehr-i hâlin yirmi yedisinden otuzuna kadar üç gün Karye Senuslev Ordugâhında icrâ olunacak manevra ve resmî geçidde İmparator hazretleriyle birlikte...”* Bk. *BOA., Y.PRK.EŞA.*, no: 70/11 (08 08 1890).

diğer sefaret memurları hakkındaki teşhislerine geçer. Buna göre; “*müsteşarın mektep hocasından farkı yok*” başkâtip ile “*İnsan bir lokantaya bile gidemiyor, yemek yerken bir bölük asker kuvvetinde ağız şapırdatıyor, hele tagannî ederek Fransızca söylemesi görülecek bir şey, eğer elimde olsa kendisini evkaf nezâret-i celîlesi muhâsebât-ı atîka mümeyyizi yaptırırdım.*” Üçüncü kâtip ise “*yüzüne bir kadın bakınca topuklarına kadar kızarıyor.*”⁴⁷⁷ Buradaki bilgilerden hareketle Bahaddin Bey’in, Hüsnü Paşa’nın çevre ile pek iletişimli olmadığı, asosyal bir görüntü verdiği, gereksiz ve rahatsız edici bir surette pinti ve cimri davrandığı imasında bulunduğu anlaşılıyor. Ancak ülkenin ekonomik halini bilen Hüsnü Paşa’nın kendince bir tasarruf uygulamasında bulunduğunu söylemek daha doğru görünüyor. Ancak temsil makamında buna gerek olup olmadığı da tartışma konusu olduğunu ifade etmek gerekir. Paşasına büyük güven duyan II. Abdülhamid’in bu tür şikâyetlere kulak asmadığını da eklemek gerekir. Nitekim II. Abdülhamid meşrutiyetin yeniden ilanı ile İttihatçıların belirleyici olmasına kadar paşadan vazgeçmeyerek görevde tutmuş ve ona hep güvenmiştir. Sadece Hüsnü Paşa için değil tüm itibar ettiği memurları istikrarlı çalışma için uzun süre makamlarında tutmuş ve görev yerlerini değiştirmemiştir. Mesela Rüstem Paşa on bir yıl Londra sefirliğinde, Salih Münir Paşa on iki yıl Paris sefirliğinde ve Mahmud Nedim Paşa on iki yıl Viyana sefirliğinde aralıksız görev yapmışlardır⁴⁷⁸.

3.2.11. Münasebetlerde Hediyeler, Tebrikler ve Ziyafetler

Sultan II. Abdülhamid Han, Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa’ya, büyükelçilik düzeyindeki temsile paralel olarak Rusya’da, daha etkin ve aktif bir surette diplomasi yürütmesini ve iki ülke arasındaki barışçıl sürecin güçlenerek devamı için büyük gayret göstermesini istedi. Petersburg sefirliği boyunca III. Aleksandr⁴⁷⁹ ile II. Nikola’nın⁴⁸⁰ saltanatına şahitlik eden Hüseyin Hüsnü Paşa, Sultan II. Abdülhamid Han’ın Rusya politikası çerçevesinde hareket ederek her iki

⁴⁷⁷ BOA., Y.PRK.BŞK., no: 64/24 (19 12 1891).

⁴⁷⁸ Emre Gör, *agt.*, s. 140.

⁴⁷⁹ Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında Rus çarı olarak bulunan II. Aleksandr’ın 1881 senesinde bombalı bir suikast ile öldürülmesinden sonra yerine geçen oğludur. Bk. Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 356-357.

⁴⁸⁰ III. Aleksandr 1894’te bir hastalık neticesinde öldü. Yerine ise oğlu II. Nikola geçti. II. Nikola’nın Çarlığı 1917 yılına kadar sürdü. Bk. *age.*, s. 364-365.

imparatorun memnuniyetini kazanmaya çalıştı⁴⁸¹. Diplomatik ilişkilerin en cazip, renkli ve hoş yanı olan hediyeleşme tebrikleşme, kutlama ve ağırlama faaliyetleri, münasebetlerde önemli ve tamamlayıcı bir parça olarak görülmekteydi. Hüsnü Paşa da oldukça uzun sayılabilecek Petersburg sefirliği sırasında haliyle bu tür faaliyet ve muamele ile çokça karşılaşmıştır. Örneğin Ocak 1890'da Petersburg sefaretini marifetiyle Sultan II. Abdülhamid, Rus Çarı III. Aleksandr'ın ve eşi İmparatoriçe Maria Fyodorovna'nın yeni yılı kutlanmıştır. III. Aleksandr ve Maria Fyodorovna, Sultan II. Abdülhamid Han'ın bu tebrikinden büyük memnuniyet duymuş ve teşekkürlerini iletmişlerdir⁴⁸². III. Aleksandr, aynı yılın Şubat ayında Sultan II. Abdülhamid Han'a araba atları hediye etmiştir. Yıldız Sarayı da, bunu karşılıksız bırakmayıp, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın önerisi doğrultusunda Çar'a hediye olarak Arap kırsığı ve silah gönderilmesi uygun bulunmuştur⁴⁸³. Yine aynı yılın Ekim ayında Petersburg sefaretince III. Aleksandr'a çeşitli sigaralar hediye edilmiştir. Sigarayı seven Çar, bu durumdan memnun olmuştur⁴⁸⁴. 1892 senesinde ise III. Aleksandr'ın yeni yılını kutlanmak istenmiş ancak Petersburg'da resm-i kabul yapılmamasından dolayı Hüseyin Hüsnü Paşa ve yabancı devletlerin sefirleri Çar'ı ve İmparatoriçe'yi tebrik edememişlerdir⁴⁸⁵. Petersburg'da bir resm-i kabul yapılamamasının nedeni İmparatoriçe Fyodorovna'nın ve Çar'ın oğlu Grandük Nikola'nın hasta olmasıydı. Hüseyin Hüsnü Paşa, yeni yıl münasebetiyle Çar ile görüşemese de Grandük Nikola hastalığının tedavisi için başka bir şehre hareket edeceğini duyurduğunda 29 Ocak 1892'de onun sarayına ilk gidenler arasında yer almıştır. Bu ziyaretinde Hüseyin Hüsnü Paşa Sultan II. Abdülhamid adına Grandük Nikola ile görüşürken sıhhat ve afiyet temennisinde bulunmuş ve Grandük Nikola ise Sultan II. Abdülhamid Han'ın kendisine karşı gösterdiği iltifattan dolayı Sultana iletmek üzere Hüsnü Paşa'ya memnuniyeti bildirmiştir⁴⁸⁶. Sıkıntılı günleri geride bırakan çar ailesi 1893'de daha evvelden olduğu gibi bir yılbaşı programı tertipleme karar vermiş ve 13 Ocak'taki etkinlikle yeni yıl kutlamaları yapılmıştır. Bu programa Hüseyin Hüsnü Paşa, Çar tarafından davet edilmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa bu davette

⁴⁸¹ BOA., Y.A...HUS., no: 82/228 (12 08 1889).

⁴⁸² BOA., Y..PRK.NMH., no: 60/4 (14 01 1890); BOA., Y..PRK.NMH., no: 59/4 (14 01 1890).

⁴⁸³ BOA., Y..PRK.BŞK., no: 48/17 (25 02 1890).

⁴⁸⁴ BOA., Y..PRK.BŞK., no: 42/19 (02 10 1890).

⁴⁸⁵ BOA., Y.A...HUS., no: 37/255 (15 01 1892).

⁴⁸⁶ "27 Kânûn-ı sâni tarihli telgrafnâme-i âsaf-ânelerini alır almaz Grandük Nikola hazretlerinin li-ecli'l tedâvi..." Bk. BOA., Y..PRK.EŞA., no: 58/10 (08 01 1892).

III. Aleksandr ve Fyodorovna'nın yeni yıllarını kutlarken, çar ailesi de Sultan II. Abdülhamid Han'a iyi dilek ve temenniler de bulunmuşlardır⁴⁸⁷.

1894 senesinin Kasım ayında III. Aleksandr'ın ölümü üzerine Rus Çarı olan II. Nikola zamanında da Devlet-i Aliyye, Rusya ile münasebetlerini üst düzeyde sürdürmeye gayret etmiştir. Nitekim Kasım 1894'de Aleksandra Fyodorovna ile izdivaç gerçekleştiren II. Nikola ve eşine Devlet-i Aliyye tarafından çeşitli hediyeler gönderilmiştir⁴⁸⁸. Aralık ayında ise İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna, Devlet-i Aliyye tarafından şefkat nişanı verilmek suretiyle taltif edilmiştir⁴⁸⁹. Mayıs 1895'te ise Prens Lubanof'un Rusya hariciye nazırlığına getirilmesi münasebetiyle Rusya'daki tüm yabancı devlet sefirleri sırasıyla yeni nazıra ziyafet vererek yeni görevinden dolayı tebrik etmişlerdir. Aynı şekilde Osmanlı hariciye nezareti, Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'ya Devlet-i Aliyye'ye yakışır bir biçimde Prens Lobanof onuruna ziyafet vermesini Paşa'ya bildirmişlerdir. Bu ziyafetin tertibi içinde iki bin beş yüz frank, Petersburg sefaretine gönderilmiştir⁴⁹⁰. Ağustos 1896'da da Rusya hariciye nezaretince, Sultan II. Abdülhamid Han'a hediye olarak güvercinler ve içerisinde fotoğrafların bulunduğu bir albüm gönderilmiştir. Bu hediyeler İstanbul Rusya sefreti ataşemiliteri Miralay Pişkof vasıtasıyla takdim edilmiştir⁴⁹¹.

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Petersburg'daki dostane gayretleri 1898 senesinde Sultan II. Abdülhamid Han'ın takdir ve taltifiyle karşılık bulmuştur. 31 Mayıs 1898'de Yıldız Sarayı'ndan Petersburg sefaretine gönderilen bir telgrafa göre Hüseyin Hüsnü Paşa, Rusya ile olan münasebetlerde “*müspet manada takviyesinden*” dolayı II. Abdülhamid'in iltifatına mazhar olmuştur. Sultan II. Abdülhamid Han'ın iltifatına karşılık olarak Hüseyin Hüsnü Paşa da 2 Haziran 1898'de bir teşekkür

⁴⁸⁷ “...re's-i sene münasebetiyle bugün sarayda vuku bulan resmi tebrikte İmparator hazretleri sâye-i kudret-i vâye-i hazret-i tâc-dâri ekrem-i ešham...” Bk. BOA., Y.PRK.EŞA., no: 79/16 (13 01 1893).

⁴⁸⁸ BOA., Y.A...HUS., no: 72/313 (25 11 1894).

⁴⁸⁹ BOA., İ.HUS., no: 18/32 (10 12 1894). Hatta bu nişanı İmparatoriçe'ye, yaverandan Fuad Paşa ile mabeyin kâtiplerinden Kamil Bey'in götürdükleri bilinmektedir. Bk. BOA., İ.HUS., no: 47/32 (13 12 1894).

⁴⁹⁰ “Prens Lubanof'un Rusya umûr-i hâriciyye nezaretine tayini münasebetiyle Petersburg'daki düvel-i muazzama süferâsı tarafından müşârün-ileyhin namına ziyafetler i'tâsına başlanacağından...” Bk. BOA., İ.HR., no:37/347 (02 05 1895); Serveti Fünûn, C. 11, S. 286, 1 Mayıs 1896, s. 21.

⁴⁹¹ “Ataşemiliteri Miralay Pişkof vasıtasıyla takdim olunmak üzere göndermiş olduğu bir takım güvercinlerle fotoğrafla altmış yetmiş adet tesâviri hâvî bir albümün...” Bk. BOA., Y.MTV., no: 159/145 (30 08 1896).

telgrafi çekmiş, o güne kadar hep iki memleket arasındaki münasebetlerin gelişmesine yönelik bir çaba içerisinde olduğunu bundan sonra da aynı şekilde mevcut ilişkileri bozacak bir kusura sebep olmadan büyük bir gayretle çalışmaya devam edeceğini belirtmiş ve Padişahın iltifatından dolayı çok memnun olduğunu ve teşekkürlerini bildirdiğini ifade etmiştir⁴⁹².

1901 senesinin Ağustos ayında Sultan II. Abdülhamid Han'ın cülusunun yirmi beşinci yılı olması münasebetiyle payitahtta büyük bir merasim yapılmıştır. Bu merasimde Sultan II. Abdülhamid Han'a birçok yabancı hükümdarlardan ve ileri gelen kimselerden hediyeler gönderilmiştir. Bu merasime Rus Çar'ı II. Nikola'da çeşitli hediyeler göndermiştir. Çar'ın hediyeleri arasında en dikkat çekici olanı ise, üstünde aslan bedenine ve kartal kafasına sahip mitolojik bir yaratık olan Grifon heykeline yerleştirilmiş olan masa saatidir. Üstünde Sultan II. Abdülhamid Han'ın tuğrasının yer aldığı bu saat, Çar'ın istediği doğrultusunda kuyumcu ve tasarımcı Faberge tarafından yapılmıştır⁴⁹³. Sultan'ın cülus merasimine Çar'ın bir de tebriklerinin yazılı bulunduğu bir mektup gönderdiği anlaşılmaktadır⁴⁹⁴. Çar'ın gönderdiği bu hediyeler Devlet-i Aliyye tarafından büyük bir memnurlukla kabul edilirken, 24 Mayıs 1901'de Zor Sancağı Nadmar harabelerinden çıkarılan bir taşın Rus Çar'ına⁴⁹⁵ 1 Ekim 1901'de ve Tedmür harabesinde çıkan eski eserlerden yedi sandık taşın Rus Grandükü Serj'e hediye edilmiş olması oldukça dikkat çekicidir⁴⁹⁶. 1902 senesinin Şubat ayında ise, Sultan II. Abdülhamid tarafından Rus İmparatoruna tütün ve tütün masası gönderilirken⁴⁹⁷, aynı senenin Haziran ayında ise porselen fabrikasında imal edilen çay takımı ve vazo ile birçok hediye de İmparatora takdim edilmiştir⁴⁹⁸.

⁴⁹² BOA., Y..PRK.EŞA., no: 17/30 (02 06 1898).

⁴⁹³ Serkan Gedük, "Topkapı Sarayı Müzesi Saat Koleksiyonu II. Abdülhamid'e Armağan Edilen Edilen Saatler", 6. Uluslar arası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi, 12-14 Mayıs 2016, Konya 2016, s. 801.

⁴⁹⁴ BOA., Y..PRK.HR., no: 107/28 (19 08 1900).

⁴⁹⁵ "Nadmar harâbesinde çıkarılan bir taş Rusya devletine ihdâ buyrulmuş olduğundan..." Bk. BOA., Y..PRK.UM., no: 13/54 (24 05 1901).

⁴⁹⁶ "Tedmür harâbesinde zuhûr iden âsâr-ı atıkadan yedi sandık taşın mukaddemâ taraf-ı eşref-i cenâb-ı pâd-şâhîden Rusya grandükü hazretlerine ihdâ buyrulmuş olduğumun..." Bk. BOA., İ..HUS., no: 126/90 (09 10 1901); BOA., MF.MKT., no: 52/583 (06 10 1901); BOA., BEO., no: 129826/1732 (06 10 1901); BOA., BEO., no: 129525/1731 (11 10 1901).

⁴⁹⁷ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 66/39 (12 02 1902).

⁴⁹⁸ BOA., Y..PRK.EŞA., no: 54/40 (21 06 1902).

3.2.12. Sefaretlerde Görev Değişimi ve Petersburg'daki Sefirliğin Sonu

1908'de Meşrutiyet arayışlarının yeniden güçlenmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde etkili olması üzerine bu kadroların yaptığı ilk iş askeri ve sivil bürokraside tasfiyelere gitmek oldu. 1908 yılında başlayan ve 1910 yılına kadar devam eden bu süreçte ilk önce Sultan II. Abdülhamid Han'a bağlı devlet adamları tasfiye edildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu icraatı bürokrasinin çalışma mekanizmasında büyük bir değişikliğe ve bir dönüm noktasına sebebiyet verdi. Geniş kapsamlı tasfiyeden en çok etkilenen kurumların başında ise hariciye nezareti yer alıyordu. Bilhassa dış temsilciliklerde görev alan sefir ve şebkenderler bu durumdan fazlasıyla etkilendi. 16 Ağustos 1908'de de Kamil Paşa Hükümeti'nin programında bu tasfiyelerin zorunluluğu dile getirilmesinden sonra ise sürecin hızlandığı görülmektedir⁴⁹⁹.

II. Meşrutiyet dönemine gelinirken birçok kurumda olduğu gibi sefaretlerde de nispeten istikrara kavuşturulmuş bir işleyiş ve yapı vardı. Tasfiye sürecinde kurumlarda öncelikle II. Abdülhamid'e sadık olan devlet adamları ve memurlar hedef alınmış ve istikrarlı yapı bozulmuştur⁵⁰⁰. Bu girişimden Sultan II. Abdülhamid Han'a büyük bir bağlılıkla hizmet etmiş ve onun en çok itimat ettiği devam adamlarından birisi olan Hüseyin Hüsnü Paşa da payını aldı. Sultan II. Abdülhamid dönemiyle özdeşleşmiş bir isim olan Hüseyin Hüsnü Paşa, İttihat ve Terakkicilerin kararlarıyla Ağustos 1908'de Petersburg sefirliğinden alındı⁵⁰¹. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yerine ise Ağustos 1908'de Turhan Paşa⁵⁰² tayin edildi⁵⁰³. Turhan Paşa eski

⁴⁹⁹ Arif Kolay, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat Ve Bürokratik Değişim (1908-1910)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 27, (2017), s. 194-195.

⁵⁰⁰ *BOA.*, *İ.HR.*, no: 1/412 (07 04 1908); *BOA.*, *BEO*, no: 254616/3395 (14 09 1908); *BOA.*, *BEO*, no: 254688/3396 (15 09 1908); *BOA.*, *BEO*, no: 251403/3353 (10 07 1908); *BOA.*, *BEO*, no: 245455/3273 (20 03 1908); *BOA.*, *BEO*, no: 253032/3374 (14 08 1908). *BOA.*, *BEO*, no: 254522/3394 (10 09 1908). Washington, Paris, Petersburg sefirlerinin tasfiyesinden sonra 9 Ağustos 1908'de bu birimlerin yeni bir devlet adamı tayin edilinceye ve memuriyet yerlerine varıncaya kadar sefaretlerin bünyesinde bulunan müsteşar ve başkâtiplerce idare olunmasına karar verildi. "*Washington ve Paris ve Petersburg sefirlerinin azilleriyle yerlerine ta'yin olacak süferânın nasb ve i'zâmlarına kadar sefâretlerin maiyyetlerinde bulunan müsteşar ve başkâtipler marifetiyle idâreleri...*" Bk. *BOA.*, *BEO*, no: 252809/3371 (09 08 1908).

⁵⁰¹ "*Petersburg Sefiri devletlü Hüsnü Paşa hazretlerinin hitâm-ı me'mûriyyetine...*" Bk. *BOA.*, *BEO.*, no: 253448/3380 (23 08 1908).

⁵⁰² Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Petersburg sefâretinden azlinden sonra yerine tayin edilen Turhan Paşa, birçok mühim vazifede rol almış bir devlet adamıdır. Turhan Paşa'nın memuriyetlerine kısaca değinmek gerekirse ilk önce şu vazifeleri akıllara gelir. Turhan Paşa 1877 yılının Eylül ayında Roma sefirliği ile memur kılındı. Bk. *BOA.*, *İ.HR.*, no: 16687/275 (23 09 1877). Turhan Paşa 1886

Şura-yı Devlet reisi idi⁵⁰⁴. Hüsnü Paşa'ya dönüş harcırahı, Turhan Paşa'ya da gidiş masrafı olarak yirmişer bin kuruş verilmesi kararlaştırıldı⁵⁰⁵.

Petersburg sefirliğinden tasfiye edilen Hüseyin Hüsnü Paşa, Eylül 1908'de İstanbul'a döndü. Hüseyin Hüsnü Paşa'ya İstanbul'da fiilen bir kademedede görev verilme de birçok tasfiye edilen devlet adamı gibi yaveri ekrem unvanını hâiz idi. Bu durum çeşitli düzenlemeleri zorunlu kıldı. Nitekim kendilerine yeni bir görev verilmeyen yaver-i ekremlerin durumu, Meclis-i Vükelada mütalaa edilip bir karara bağlandı. Buna göre; harbiye eski nazırı Ömer Rüşdü ve ikinci fırka kumandanlığından istifa eden Şevket ve Petersburg sefaretinden ayrılan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yaver-i ekremlik hizmetini bilfiil ifa edeceklerinden bu şahıslara tam maaş ile tayinat⁵⁰⁶ verilmesi, bu unvanı hâiz diğer müşirana da açıkta buldukları müddetçe yarım maaş ve tam tayinat verilmesi kararlaştırıldı. Bu değerlendirmelerde Hüseyin Hüsnü Paşa ile isimleri birlikte zikredilen yaveri ekrem unvanını hâiz olup hiçbir mahalde müstahdem bulunmayan zevat ise şunlardı: Eski serasker Rıza Paşa, eski harbiye nazırı Ömer Rüşdü Paşa, eski Tophane müşiri Zeki Paşa, eski dördüncü ordu müşiri Zeki Paşa, eski ikinci fırka kumandanı Şevket Paşa, eski birinci fırka kumandanı Saadeddin Paşa, eski Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa ve eski hassa müşiri Rauf Paşa⁵⁰⁷.

senesinin Aralık ayında Madrid elçisi olarak karşımıza çıkar. Bk. *BOA., Y.A...HUS.*, no: 126/197 (21 12 1886). Turhan Paşa, bazı sıkıntılı vazifelerde de rol aldı. Meselâ 1894 senesinde tayin edildiği Girit Vali Vekilliği gibi. Bu tarihte Girit'te bazı karışıklıklar zuhûr etmiş ve asayiş bozulmuştu. Yaşanan sıkıntılardan eski Girit Vali Vekili Mahmud Paşa da nasibini almış ve kendisine yönelik bir suikast girişiminde bulunulmuştu. İşte bu zaman diliminde Turhan Paşa, Mahmud Paşa'nın yerine Girit'te memur kılındı. Bk. *BOA., Y.A...HUS.*, no: 92/304 (02 08 1894). Maliye meselelerine dair bazı vesikalarında işaret ettiği gibi 1895 senesinde Turhan Paşa Hariciye Nazırlığına getirildi. Bk. *BOA., BEO*, no: 50548/674 (26 08 1895). Turhan Paşa 2 Ağustos 1908 tarihinde Şura-yı Devlet reisi oldu. Bk. *BOA., İ..DUİT*, no: 54/7 (02 08 1908). Bu onun Petersburg sefirliğinden önceki son önemli göreviydi.

⁵⁰³ “Petersburg Sefiri devletlü Hüsnü Paşa hazretlerinin hitâm-ı me'mûriyyetine ve devletlü Turhan Paşa hazretlerinin sefâret-i seniyyeye ta'yin buyrulduğuna...” Bk. *BOA., İ..HR.*, no: 36/414 (20 08 1908).

⁵⁰⁴ *BOA., BEO*, no: 253177/3376 (17 08 1908).

⁵⁰⁵ “Petersburg ve Paris Sefâret-i Seniyyelerine ta'yin buyrulmuş olan devletlü Turhan ve Naum Paşa hazretâtına azîmet ve Petersburg sefir-i sâbıkı devletlü Hüsnü Paşa hazretlerine avdet harc-i râhı...” *BOA., İ..HR.*, no: 28/414 (23 08 1908).

⁵⁰⁶ Tayinat, askerlere verilen yemek ve içecek manasını taşımaktadır. Esasen bu anlama gelen Arap lisanındaki tayin kelimesinin cem'idir. Tayinat yemek vb. şeklinde değilde karşılık olarak belli bir meblağ ödenirse bu tayinat bedeli olarak adlandırılmaktaydı. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *age.*, C. 3, s. 426. “Maaştan başka verilen yiyecek, erzak.” Bk. Ferit Devellioğlu, *ags.*, 1215.

⁵⁰⁷ *BOA., BEO.*, no: 258957/3453 (13 12 1908). Görüldüğü üzere görevinden ayrılmış ve yeni bir vazife verilmemiş isimler bir hayli çoktu. Ayrıca birçok kişinin de emekliye ayrıldığı da tarihi

Tasfiye edilen Hüseyin Hüsnü Paşa, Petersburg’da önemli izler bıraktı ve itibar gördü. Hüseyin Hüsnü Paşa Petersburg’a bu şekilde veda ederken Rus İmparatoru onu son kez taltif ederek 27 Eylül 1908 tarihinde birinci rütbeden murassa Sen Aleksandr Nevski nişanını verdi⁵⁰⁸. Hüseyin Hüsnü Paşa Petersburg’dan ayrılırken üzgündü, ancak devletine büyük bir sadakatle üstün hizmetlerde bulunmanın gururunu yaşıyordu.

vesikalar yardımıyla bilinmektedir. Bu isimlere hâriciyeden harbiye ye birçok kademedede tesâdüf edilmektedir. Meselâ Müşir Hüseyin Hüsnü Paşa, Ferik İsmail Hakkı Paşa, Ferik Arif Hikmet Paşa, Jandarma Dairesi Birinci Şube Müdürlüğünden açıkta Mirliva İsmail’in emeklilikleri gibi. Ayrıca isimler arasında yaverandan Mirliva Neşet beylerde vardı. Kısacası yaverandan olsun olmasın yeni vazife alamama konusunda Hüseyin Hüsnü Paşa yalnız değildi. Bk. *BOA.*, *BEO.*, no: 274953/3667 (13 11 1909). Ayrıca emekliye ayrılmadan da öte birçok kişinin de payitaht dışına çıkarılmaya çalışıldığı da unutulmamalıdır. Ferik Hüsnü ve Mirliva Saib Paşa gibi. Bk. *BOA.*, *BEO.*, no: 269320/3591 (06 07 1909).

⁵⁰⁸ “*Haşmetlü Rusya İmparatoru hazretleri tarafından Petersburg Sefir-i sâbıkı Hüsnü Paşa hazretlerine i’tâ olunan birinci rütbeden murassa’ Sen Aleksandr Nevski nişânının...*” *BOA.*, *BEO.*, no: 255354/3405 (27 09 1908).

SONUÇ

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın biyografi çalışması nihayet bulduğunda bundan sonraki safhada en büyük güçlük, genel bir hükme varmaktır. Bununla beraber Paşa'nın üstlendiği görevler ile yaşadığı dönemdeki temsil rolü, olay ve olgular karşısındaki tutumu değerlendirildiğinde kendisi hakkında genel bir kanaate ulaşmak mümkün olacaktır. Bilhassa bu çalışmanın nüvesini teşkil eden arşiv vesikalarına yansıyan bilgiler, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yaşamı hakkında bir sonuca ulaşmak için gerekli ipuçlarını vermektedir.

Yenileşme Dönemi Devlet-i Aliyye aile yapısının karakteristik özelliklerine sahip bir ortamda yetişen Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, ciddiyetinin, çalışkanlığının ve disiplinliğinin seyfiye zümresine mensup babasından geldiği düşünülmektedir. Hüseyin Hüsnü Paşa, Tanzimat Dönemi'ndeki reformlarla sağlanan eğitim imkânlarından istifade edip, gelecek vadeden gençler arasında yer alarak daha iyi bir tahsil için devlet tarafından yurt dışına gönderilmiş olması, mesleki istikbali açısından kendisine büyük bir fırsat oluşturmuştur. Hüseyin Hüsnü Paşa yurt dışında aldığı eğitimle birçok yönden geleneksellik ve yenileşmeyi sentezleyerek bağdaştırıp, Tanzimat'la amaçlandığı gibi çeşitli hususlarda birey, toplum ve devlete yön verebilecek yeni neticeler elde etme şansı bulmuştur. Hüseyin Hüsnü Paşa, Tanzimat bürokrasisinin reformist bir görünüm kazandığı bir süreçte, Paris sefaretinde ataşemiliter olarak göreve başlaması, devlet ricalinin ona çok fazlasıyla güven duyduğunun önemli bir işareti olduğu söylenebilir. Geleneksel himayeciliğin ve intisap usulünün aksine Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bürokrasiye, parlak eğitimi ve yeteneğiyle girmesi meritokrasinin iyi bir örneği olduğu kabul edilebilir.

Hüseyin Hüsnü Paşa, Avrupa ve dünyada meydana gelen bazı mühim olaylara tanıklık etmiştir. Bunlar arasında Paris ataşemiliterliği ve maslahatgüzarlığı sırasında Almanların 1870-1871 Paris kuşatmasını, askeri görev alarak iştirak ettiği 1877-1878 Rus Savaşı'nı, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nı ve 1905 Rus Devrimi'ni sayabiliriz. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Tanzimat Devri'nin yenileşme hareketlerine, 1869'da Fuad Paşa ve 1871'de Âli Paşa'nın vefatının ardından yaşanan bürokratik ve iktisadi kriz döneminden olumsuz etkilenenler arasında olduğu ileri sürülebilir. Zira 1873'te ise Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul'a döndüğünde hariciyede daha üst bir

görev alması beklenirken, bürokrasinin dışında tutularak Harbiye Mektebi'ne muallim olarak tayin edilmesi gözden kaçmamalıdır. Gerçi ilmi çalışmalarda bulunmak ve muallimlik Tanzimat bürokratlarının belirgin özellikleri arasında olduğunu unutmamak gerekir. Öte yandan 1873'ten itibaren Hüseyin Hüsnü Paşa'ya sürekli bir kadro verilmeyip, hariciye kapsamında geçici görevler verilmiş olması, bürokratik istikrarsızlığın emareleri şeklinde yorumlanabilir. Paşa'nın bu tür görevlerde tercih edilmesinin nedeni, yabancı lisanına hâkimiyeti ve disiplinli bir çalışma anlayışına sahip olmasıdır.

Hüseyin Hüsnü Paşa, 1876 sonrası parlamenter sistem ve anayasa tartışmalarının yaşandığı bir ortamda Doksan Üç Harbi dolayısıyla tevdi edilen vazifeye odaklanarak tartışmaların uzağında kalmıştır. Savaş sonrası devletin birçok yönden sıkıntısı artıp sorunları derinleşirken aldığı vazifelerde liyakat ve sadakatiyle Hüseyin Hüsnü Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in takdirini kazanmıştır. Bürokrasinin yeniden şekillendiği, gücün Babıâli'den Yıldız Sarayı'na geçtiği ve kurumsallaşmanın daha da güçlendiği bu zaman diliminde Hüseyin Hüsnü Paşa tesis ettiği itimada ve liyakate bağlı olarak Çetine elçiliğine tayin edilmesi ile Osmanlı diplomatları listesine adını büyük bir onurla ekletmiştir.

Hüseyin Hüsnü Paşa, 1889'da II. Abdülhamid'in güçlü istek ve desteğiyle Rusya ile olan ilişkilerin daha istikrarlı ve olumlu hale getirilmesine önemli ölçüde katkı sağlayabilmesi düşüncesiyle Petersburg'a sefir tayin edilmiştir. Bu zaten II. Abdülhamid'in benimsediği dış politika anlayışının esasında vardı. Hüseyin Hüsnü Paşa, Balkanlardaki etnik ve dini temelli problemler, Ermeni meselesi, Yahudilerin göçü meselesi ve 1904-1905 Rus-Japon Savaşı gibi Devlet-i Aliyye için son derece önem arz eden muhtelif konularda yaşanan gerginliklerin, büyük krizlere dönüşmeden çözümüne mümkün mertebe katkı sağlamaya çalışmıştır. 1905 Devrimi'nde olup bitenleri büyük bir titizlikle takip edip, aktardığı malumatlarla Babıâli'nin gelişmeleri daha yakından takip etmesini sağlayarak, devletin nesnel bir dış politik tutumun belirlemesine katkı yaptığı anlaşılmıştır. Görevi sırasındaki temaslarında iş ciddiyetiyle, düşünce ve davranışlarıyla saygın bir kişilik ortaya koyarak Rus hükümetlerin nezdinde de iyi bir izlenim bıraktığı söylenebilir. Hüseyin Hüsnü Paşa buradaki yaklaşık 19 yıllık görev süresi ile de Müslüman tebaa arasında

kesintisiz bir elçilik vazifesini en uzun süre devam ettiren elçi olmuştur. Bu pek de kolay bir iş değildir.

Hüseyin Hüsnü Paşa, meşrutiyetin monarşiye karşı ivme kazanarak idarede İttihat ve Terakki'nin söz sahibi olduğu, bürokrasinin yüksek elemanlarının bu parti etrafında toplanmaya başladığı 1908'de yeni idari mekanizmanın dışında kalmış ve beklenmeden görevinden alınmıştır. Siyasi vaziyete egemen olan İttihatçılar, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya Abdülhamidci olması hasebiyle yeni bir görev vermeyerek adeta cezalandırmak istemişlerdir. Bürokraside yapılan bu değişime maruz kalan Hüseyin Hüsnü Paşa, duruma çok içerlemiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa'dan geriye, Devlet-i Aliyye'ye her bakımdan büyük bir sadakatle bağlı kalmış, siyasi veya sair nedenle gelişen menfaat çatışmalarının dışında olmuş, büyük bir gayret, disiplin ve prensiple hizmet etmiş bir devlet adamı imajı kalmıştır.

KAYNAKLAR

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

1.1. Askerî İrade (İ..AS..)

1.2. Bâb-ı âlî Evrâk Odası (BEO)

1.3. Dâhiliye Nezâreti Evrâkı

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval İdaresi Memurin (DH.SAİD.MEM)

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİDd...)

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M)

1.4. Hâriciye Nezâreti Evrâkı

Hâriciye Nezâreti İdare (HR.İD..)

Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdiriyeti (HR. SAİD)

Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS.)

Hâriciye Nezâreti Tahrirat (HR.TH..)

1.5. İrade Tasnifi

İrade Dahiliye (İ..DH..)

İrade Dosya Usulü (İ..DUİT)

İrade Eyalet-i Mümtaze Yunanistan (İ..MTZ.(01))

İrade Hariciye (İ..HR..)

İrade Hususi (İ..HUS.)

İrade Meclis-i Mahsus (İ..MMS.)

İrade Taltifat (İ..TAL.)

1.6. Sadâret Evrâkı

Sadâret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrâkı (A.}MTZ.(04))

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrâkı (A.}MKT.MHM)

1.7. Yıldız Evrâkı

Yıldız Esas Evrâkı (Y..EE..)
Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı (Y..MTV.)
Yıldız Perakende Evrâkı Name-i Hümayunlar (Y..PRK.NMH.)
Yıldız Perakende Evrâkı Askerî Marûzât (Y..PRK..ASK.)
Yıldız Perakende Evrâkı Başkitabet Dairesi Marûzâtı (Y..PRK.BŞK.)
Yıldız Perakende Evrâkı Elçilik Şebenderlik ve Ataşemiliterlik (Y..PRK.EŞA.)
Yıldız Perakende Evrâkı Evrâkı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y..PRK.MYD.)
Yıldız Perakende Evrâkı Hariciye Nezâreti Marûzâtı (Y..PRK.HR.)
Yıldız Perakende Evrâkı Mabeyn Cetvelleri (Y..PRK.MBC.)
Yıldız Perakende Evrâkı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y..PRK.MK.)
Yıldız Perakende Evrâkı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y..PRK.TKM.)
Yıldız Perakende Evrâkı Zabtiye Nezâreti Marûzâtı (Y..PRK.ZB.)
Yıldız Sadaret Hususi Marûzât Evrâkı (Y..A...HUS.)
Yıldız Sadaret Resmi Marûzât Evrâkı (Y..A...RES.)

2. SÜRELİ YAYINLAR

2.1. Sâlnâmeler

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmeleri

1306 Hâriciye Nezâreti Sâlnâmesi

1318 Hâriciye Nezâreti Sâlnâmesi

1320 Hâriciye Nezâreti Sâlnâmesi

1329-1331 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi

1304 Askerî Sâlnâmesi

2.2. Gazete ve Dergiler

Akşam: 1935.

Beyân-ül Hak: 1911.

Servet-i Fünûn: 1890, 1896.

Teârûf-i Müslimîn: 1911.

2.3. Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

3. KİTAPLAR VE MAKALELER

ABRAHAMIAN Ervand, *Modern İnan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

AHISHALI Recep, “Râmi Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. (449-451).

AKALIN Durmuş, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi 1854-1882)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

AKBAŞ Meltem vd., “Besim Ömer Paşa’nın Gözünden 1912 Yılında Washington’da Yapılan Uluslararası Kızılhaç Kongresi”, *Lokman Hekim Journal*, S. 3, (2013), s. (48-55).

AKPINAR Mahmud, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 35, (2015), s. (173-205).

AKPINAR Mahmut, “Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, (2015), s. (29-51).

AKSUN Ziya Nur, *II. Abdülhamid Han*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

AKTEPE Münir, “Kosova”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. (216-219).

ALADAĞ Hüseyin Hilmi, “Osmanlı Devleti Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, (2016), s. (579-606).

ALUS A. Sermet Muhtar, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ANDERSON Matthew Smith, *Doğu Sorunu / 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010.

- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012.
- ARTUK İbrahim, “Nişan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 33, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. (154-156).
- ARUÇI Muhammet, “Sancak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. (99-102).
- ARUÇI Muhammet, “Yenipazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. (468-471).
- ASLAN Seyfettin-YILMAZ Abdullah, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S.1, (2001), s. (287-297).
- ATEŞ Toktamış, *Siyasal Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2001.
- AYDIN Mahir, “Doksanüç Harbi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 9, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. (498-499).
- AYDIN Mahir, “Edhem Paşa, İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. (418-420).
- AYRAL Naci, *Anatomi ve Fizyoloji*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1965.
- BATMAZ Şakir, “II. Abdülhamid Devri Bahriyesinde Personel Yetiştirme Gayretlerine Bir Örnek: Torpido Mektebi”, *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri*, Pera Müzesi Yayınları, (2009), s. (64-76).
- BAYTAROĞLU Şakir-ÖZBAY Hakan Özgür, “Metre Konvansiyonu ve Ulusal Kütle Prototipinin Geçmişi”, *I. Ulusal Ölçüm Bilim Kongresi Bildirileri*, 19-20 Ekim 1995, Tmmob Makina Mühendisleri Odası, Eskişehir 1995, s. (203-207).
- BEYDİLLİ Kemal, “Ahmed Tevfik Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. (139-140).
- BEYDİLLİ Kemal, “İspanya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. (162-170).
- BEYDİLLİ Kemal, “Mustafa Reşid Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:31, İstanbul 2006, s. (348-350).

- BEYHAN Mehmet Ali, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyte Teşkilatı ve Journaller”, *İlmi Araştırmalar*, C. 8, (1999), s. (65-83).
- BİLGE Mustafa L., “Süveyş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 38, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. (186-187).
- BİROL Nurettin, “Halil Rifat Paşa”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.27, (2003), s. (267-288).
- Bosna – Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516 – 1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- BOSTAN İdris, “Tersâne-i Âmire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 40, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. (513-516).
- ÇAKMAK Zafer, “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C. 2, S. 4, (2003), s. (16-20).
- DEMİRBAŞ Uğurhan, vd., *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri-I (1879-1918)*, Ankara 2002.
- DEMİROĞLU Faiz, *Abdülhamide verilen Journaller (50 Yıldır Neşredilmeyen Vesikalar)*, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955.
- DEMİRTAŞ Zülfü, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri Ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, (2007), s. (173-183).
- DEMİRÜREK Mehmet, “Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Fransızca Öğretiminin Tarihi Gelişimi Üzerine Bir değerlendirme (1891-1928)”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 28, (2013), s. (130-140).
- DEVLET Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- DEVİRİSHEVA Leyla, “Rusya’dan Türkiye’ye Göç Eden Aydınların Gözüyle Bolşevik İhtilali”, *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 4, S. 2, (2014), s. (61-70).

- ENGİN Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- ENGİN Vahdettin, *Pazarlık*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- ERALP Nejat, “Osmanlılarda Nişan ve Madalya”, *Türkler Ansiklopedisi*, C:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. (683-686).
- ERKOÇOĞLU Fatih, “Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.1, (2010), s. (277-320).
- ERYILMAZ Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010.
- GEÇİLİ Derya, “Torpedo Okul Gemilerinde Eğitim Verilmesi Ve İzmit’te Torpedo İstasyonu Açılması”, *Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 4-5 Mayıs 2017, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. (1-19).
- GENÇER Ali İhsan, “Ahmed Esad Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: 2, İstanbul 1989, s. (64).
- GENÇER Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. (516-517).
- GEORGEN François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- GÖMEÇ Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- GÜLER Tahsin, “Osmanlı’da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 4, (2014), s. (311-336).
- HALAÇOĞLU Yusuf-AYDIN M. Akif, “Cevdet Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: 7., İstanbul 1993, s. (443-450).

- HAYDAROĞLU İlknur, “II. Abdülhamit’in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 28, (1995), s. (109-133).
- HAYTA Necdet-ÜNAL Uğur, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- İNAL Halil İbrahim, *Osmanlı Tarihi*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2012.
- İNAL İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. 2, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i ‘Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- İPEK Yasin, *İran’da Kaçar Türk Hanedanlığı Bâbîlik ve Bahâîlik*, İstanbul 2010.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 11, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. (3-15).
- KALLEK Cengiz, “Kırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. (437-439).
- KALLEK Cengiz, “Okka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 33, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. (338-339).
- KARADENİZ Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
- KARAKULAK Mesut, “Hocabey’den Odessa’ya Bir Limanın Gelişimi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 12, (2015), s. (288-318).
- KARAL AKGÜN Seçil-ULUĞTEKİN Murat, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- KAZICI Ziya, *Sultan Abdülhamid ve Dönemi Osmanlı Devleti*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2013.

- KIRIMLI Hakan, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- KOÇU Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Doğan Kitap, İstanbul 2002.
- KODAMAN Bayram, “II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, (2010), s. (131-138).
- KODAMAN Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- KORAY Enver, “Sultan Abdülaziz’e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa”, *Belleten*, C. 51, S. 199, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1987), s. (193-204).
- KÖPRÜLÜ Orhan F., “Fuad Paşa, keçecizade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: 13, İstanbul 1996, s. (202-2005).
- KUNERALP Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınevi, İstanbul 1999.
- KURAT Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- KURTCEPHE İsrail-BEDEN Aydın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Dinamik Akademi, Ankara 2011.
- KÜÇÜK Cevdet, “Abdülmeccid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: 1, İstanbul 1988, s. (259-263).
- LEE Hee-Soo-İLHAN İbrahim, *Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya’da İslamiyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- MEHMED ARİF, *93 Osmanlı-Rus Harbi ve Başımıza Gelenler*, haz. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

- ORTAYLI İlber, “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, (I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. (56-63).
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1987.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, C. I, Yayına Hazırlayanlar: Recep Karacakaya, Aziz Mahmut Uygun, Numan Yekeler, Seher Dilber ve diğerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- ÖKE Mim Kemal, “Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)”, *Marife*, S. 1, (2006), s. (261-270).
- ÖZCAN Uğur-TEMİZER Abidin, *Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Karadağ’da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZTUNA Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar İslâm Devletleri*, C. 1, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- ÖZTUNA Yılmaz, *II. Abdülhamîd Zamânı Ve Şahsiyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖZTÜRK Hülya-KARASU Cezmi, “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard’ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adli Tıp Bülteni*, 19(3), (2014), s. (125-134).
- PİTHON Renée, “Karadeniz ve Boğazlar Meselesi” *Tarih Okulu Dergisi*, çev. Hüseyin Nuri, transkripsiyon Erdoğan Keleş, S. 6, (2010), s. (73-93).
- Reşid Paşa, *1293 Osmanlı Rus Sefer-i Ahîri (1293 Seferi Avrupa’da)*, haz. Habibe Kazancıoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016.
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- SARINAY Yusuf, “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 1, S. 2, (2008), s. (69-105).

- SAYGILI Hasip, “Berlin Kongresi’nden Yakova’da Katline Kadar Müşir Mehmed Ali Paşa (Haziran-Eylül 1878)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 46, (2015), s. (137-152).
- SAYGILI Hasip, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- SERTOĞLU Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- ŞEBER İPEK Nurdan, “II. Abdülhamid Döneminde Rusya Ve Romanya’dan Gelen Yahudi Muhacirler”, *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 53, (2012), s. (39-61).
- ŞEHDÎ OSMAN EFENDİ, *Rusya Sefâretnâmesi (1757-1758)*, haz. Türkân Polatçı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- ŞEHSUVAROĞLU Bedi N., *Göztepe*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1969.
- ŞİŞMAN Adnan, “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 5, S. 5, (1986), s. (83-160).
- ŞİŞMAN Adnan, “XIX. Yüzyılda Fransa’dan Kitap, Âlât ve Edevât Celbi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, (1999), s. (7-25).
- ŞİŞMAN Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- ŞİŞMAN Ayşin, “Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, (2008), s. (27-43).
- TANÖR Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- TOPRAK Serap, “Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan’ın Bağımsızlığı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, (2013), s. (348-353).

- TÜR Özlem, “Türkiye ve Filistin-1908-1948:Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 62, S. 1, (2007), s. (223-251).
- TÜRKGELDİ Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Yay. Haz. B. Sıtkı Baykal, II, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- UÇAROL Rifat, *Siyasi Tarih 1789-1999*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- ULUDAĞ Mehmet Bülent, *Dünya Siyasi Tarihi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2012.
- UMAR Ömer Osman, “Osmanlı Döneminde Yahudiler’in Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, (2002), s. (421-438).
- UZUN AYDIN Derya, “Sanayi-İ Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L’ecole Des Beaux-Arts” Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 6, (2014), s. (74-81).
- ÜNLÜ Mucize, “Sırpların I. Kosova Zaferi’nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 28, (2010), s. (107-118).
- ÜNYAY AÇIKGÖZ Fatma, “Osmanlı-İspanya Barışını Güçlendiren Diplomatik Hediyeler (1783-1787)”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, (2017), s. (141-159).
- ÜREKLİ Fatma, “Sanâyi Nefise Mektebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. (93-97).
- ÜSTÜN İsmail Safa, “Safevilerden Günümüze Kadar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. (400-404).
- YALÇIN Durmuş (-V.d), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.
- YILDIZ Gültekin, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme:Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, (2012), s. (239-266).

4. YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

AKPINAR Mahmut, *Bir Tanzimat Bürokratu Ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2010.

AKPINAR Mahmut, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2001.

AKYÜZ Doruk, *Pertev (Demirhan) Paşa'nın Rus-Japon Harbi'nden Alınan Maddi Ve Manevi Dersler Ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyeti Adlı Eseri*, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

ARSLAN Barış, *H. 1265 (M. 1849) Devlet Salnamesine Göre Osmanlı İdari Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ATALI Esra, *1908 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

AY Mehtap, *Paris Mekteb-i Osmanisi'nin Kuruluş Amaç ve İşlevi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

AYDIN Caner, *Osmanlı Askeri Organizasyonunda Kurmay Subaylar (1848-1914)*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

AYDIN Cantürk, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'nın Osmanlı'ya Yönelik Casusluk Faaliyetleri (1850-1900)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2015.

BALCI Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık Ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.

BAYIL Yüksel, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal Ve İaşesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2012.

- ÇAVDAR Necati, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2010.
- ÇETİN Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011.
- DRKENDA Esmer, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- EMGİLİ Fahriye, *Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2011.
- ESER Gülşah, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- GÖR Emre, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018.
- GÜCÜM Kuntay, *Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- GÜR Nurdan, *1900 yılı Uluslar arası Paris Sergisinde Osmanlı Devleti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- İBRİÇ Sead, *XIX. Yüzyılda Yeni Pazar Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.
- İŞİMTEKİN Soner, *Nâşıru'd-din Şâh'ın Avrupa Seyahatnâmesi (Sefernâme-i Firengistan-ı Nâşıruâ-din Şah)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- KARADENİZ Yılmaz, *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 2004.
- KILIÇ Musa, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

- KOCA Mehmet, *İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Hareketleri (1925-1941)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2013.
- KUŞCULUO Ayhan, *Japon-Rus Savaşı ve Türkler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.
- ORAN Erdoğan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012.
- ÖZCAN Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2009.
- ÖZER Fatih, *Arşiv Vesikalarına Göre XIX. Yüzyılda Karadağ İsyancıları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010.
- POLAT Mehmet, *Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.
- SAĞKULAK Şermin, *19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Topraklarına Yahudi Göçü*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- SALMAN Bora, *İspanya'da II. Cumhuriyet ve İç Savaş (1936-1939)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- SAYGILI Hasip, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- ŞAFAK Nurdan, *Bir Tanzimat Diplomatu Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006.
- TURAN Tufan, *Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Sakarya 2013.
- UYGUN Ebru, *İngiliz Gazetesi "Levant Herald"a Göre Rusların Türkistan'ı İşgal Siyaseti (1859-1878)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2017.

YOLUN Murat, *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Adıyaman 2012.

YURDAKUL Eray Serdar, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Türk Ordularında Askeri Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2015.

5. BAŞVURU ESERLERİ VE SÖZLÜKLER

AHMET VEFİK PAŞA, *Lehce-i Osmânî*, haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

KESTELLİ Raif Necdet, *Resimli Türkçe Kamus*, haz. Recep Toparlı (ve başkl.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

MUALLİM NACİ, *Lûgat-ı Naci*, Asr Matbaası, İstanbul 1322.

PAKALIN Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, C. 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

REDHOUSE James W., *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*, haz. Recep Toparlı (-V.d), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

SÜREYYA Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, haz. Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

SÜREYYA Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. 4, haz. Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

SÜREYYA Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. 5, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

YÜCE Rikap, *Zooloji Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999.

6. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://nacikaptan.com/?p=3481>/erişim Ekim 2018.

<http://www.haberler12.com/guncel/maslahatguzar-nedir-kimlere-denir-ve-maslahatguzar-anlami-nedir-h1461.html>/erişim Haziran 2018.

<http://www.ozelliklerinedir.com/buyukelcilik-buyukelci-atese-ve-maslahatguzar-nedir>/erişim Haziran 2018.

<http://www.tarihibilinci.com/konular/lazar-grebljanovic-1329-1389.6044>/erişim Mayıs 2018.

http://www.wikiwand.com/tr/Erk%C3%A2n%C4%B1_Um%C3%BBmiye_Riyaseti/erişim Mayıs 2018.

<http://yildirimaganoglu.blogspot.com.tr/2012/01/iskodrada-papaza-kizip-musulman-olan.html>/erişim Mayıs 2018.

https://fr.wikipedia.org/wiki/École_d'état-major /erişim Aralık 2018.

<https://gezipgordum.com/trebinje-gezi-rehberi>/erişim Mart 2019.

https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Mektebi_Osmeni.html /erişim Aralık 2018.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Prytanée_National_Militaire /erişim Aralık 2018.

<https://www.biyografi.net.tr/marko-pasa-kimdir/> erişim Kasım 2018.

<https://www.britannica.com/topic/Saint-Cyr-military-academy-France>/erişim Mayıs 2018.

<https://www.luggat.com/kolordu/1/1/> erişim Mayıs 2018.

<https://www.turkcebilgi.com/marsilya>/erişim Aralık 2018.

<https://www.turkcebilgi.com/marsilya>/erişim Kasım 2018.

https://www.turkcebilgi.com/moskovskiye_vedomosti/erişim Mayıs 2018.

<https://www.turkecbilgi.com/torpedo/> erişim Nisan 2019.

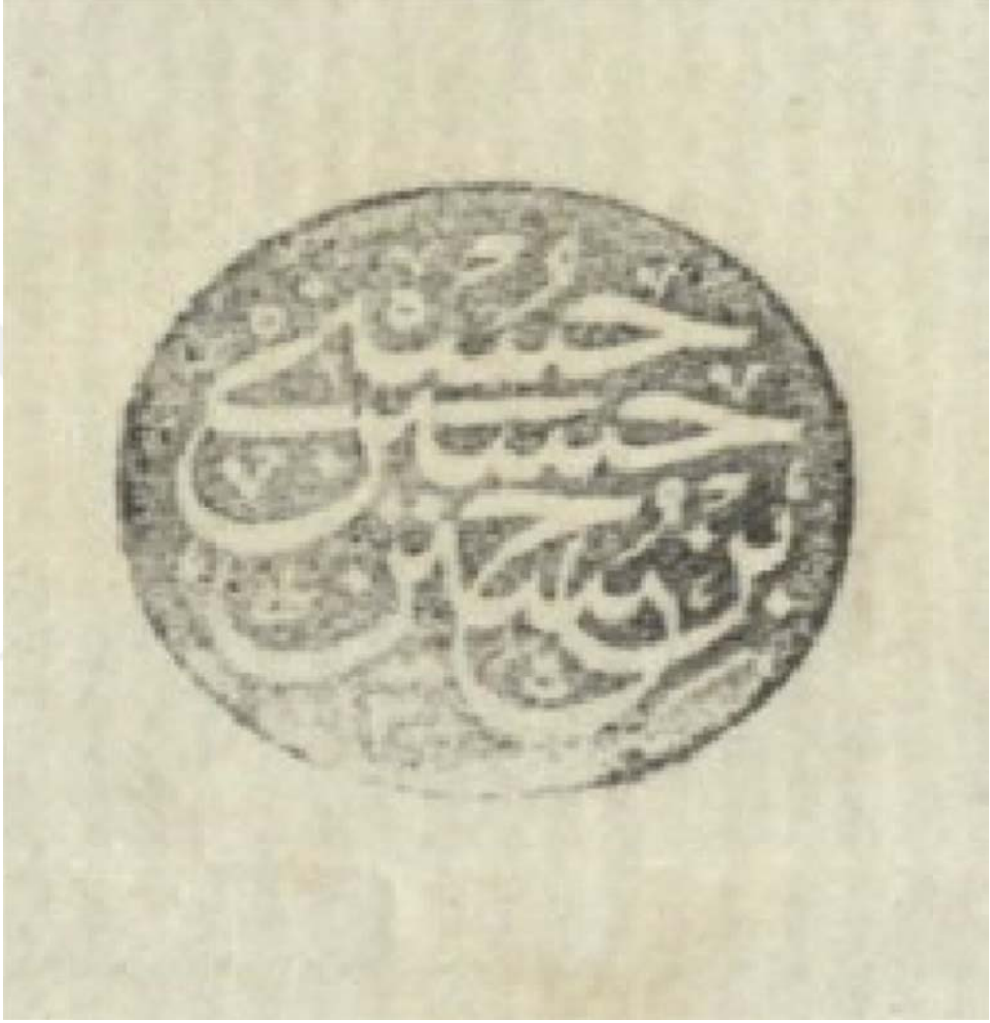
https://www.wikizero.com/tr/1876-1877_Osmanl%C4%B1-S%C4%B1rp_Sava%C5%9F%C4%B1/ erişim Mart 2019.

EKLER

Ek: 1. Hüseyin Hüsni Paşa'nın Mührü

Ek: 2. Mekteb-i Harbiye'nin Öğretim Kadrosu "1286 (1869/1870)-1293 (1876/1877)"⁵⁰⁹

<i>Dersler</i>		<i>Tarih-i Âdî</i>	<i>Tarih-i Âlem</i>	<i>Tarih-i Harb</i>	<i>Tathir-i Ešliha</i>	<i>Ta'yîn ü'lceys</i>
1286 1869-70					<i>Piyade Mülazım-ı Evveli Kemal Efendi</i>	
1287 1870-71						
1288 1871-72						
1289 1872-73				<i>Erkân-ı Harb Kaymakamı Edhem Bey</i>		
1290 1873-74						<i>Erkân-ı Harb Kaymakamı Edhem Bey, Erkân-ı Harb Binbaşısı Osman Bey</i>
1291 1874-75						
1292 1875-76				<i>Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsnü Bey</i>		
1293 1876-77		<i>Erkân-ı Harb Kolağası Rıfat Efendi</i>				

⁵⁰⁹ Gülşah Eser, *agt.*, s. 119.

Ek: 3. Çetine Sefaret Binası

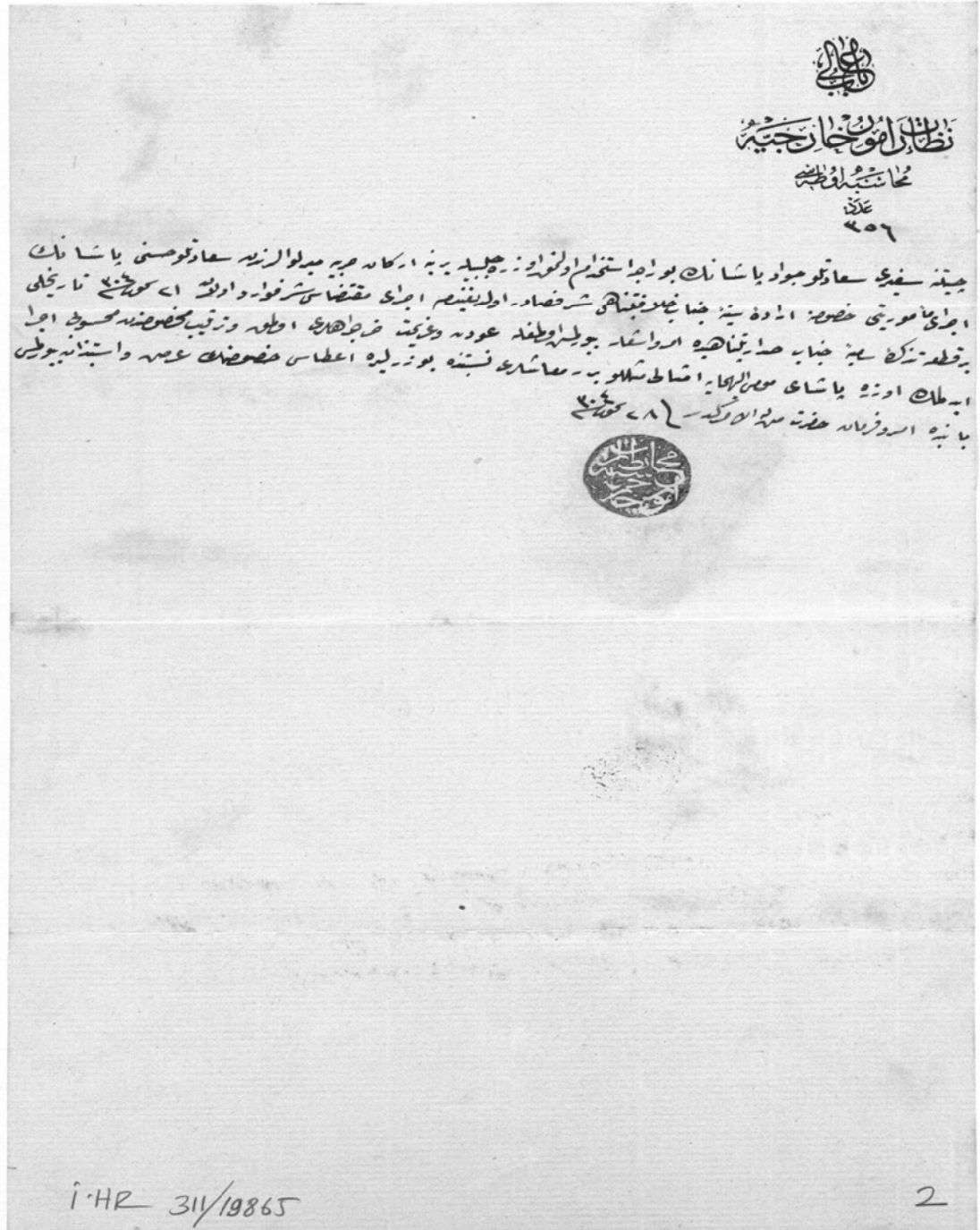
- Karadağ, Çetine, Baja Pivljanina.

Ek: 5. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Çetine Sefiri Tayin Edildiğini Gösteren Vesika.

BOA., İRADE HARİCİYE (İ. HR), NO: 19865/311.

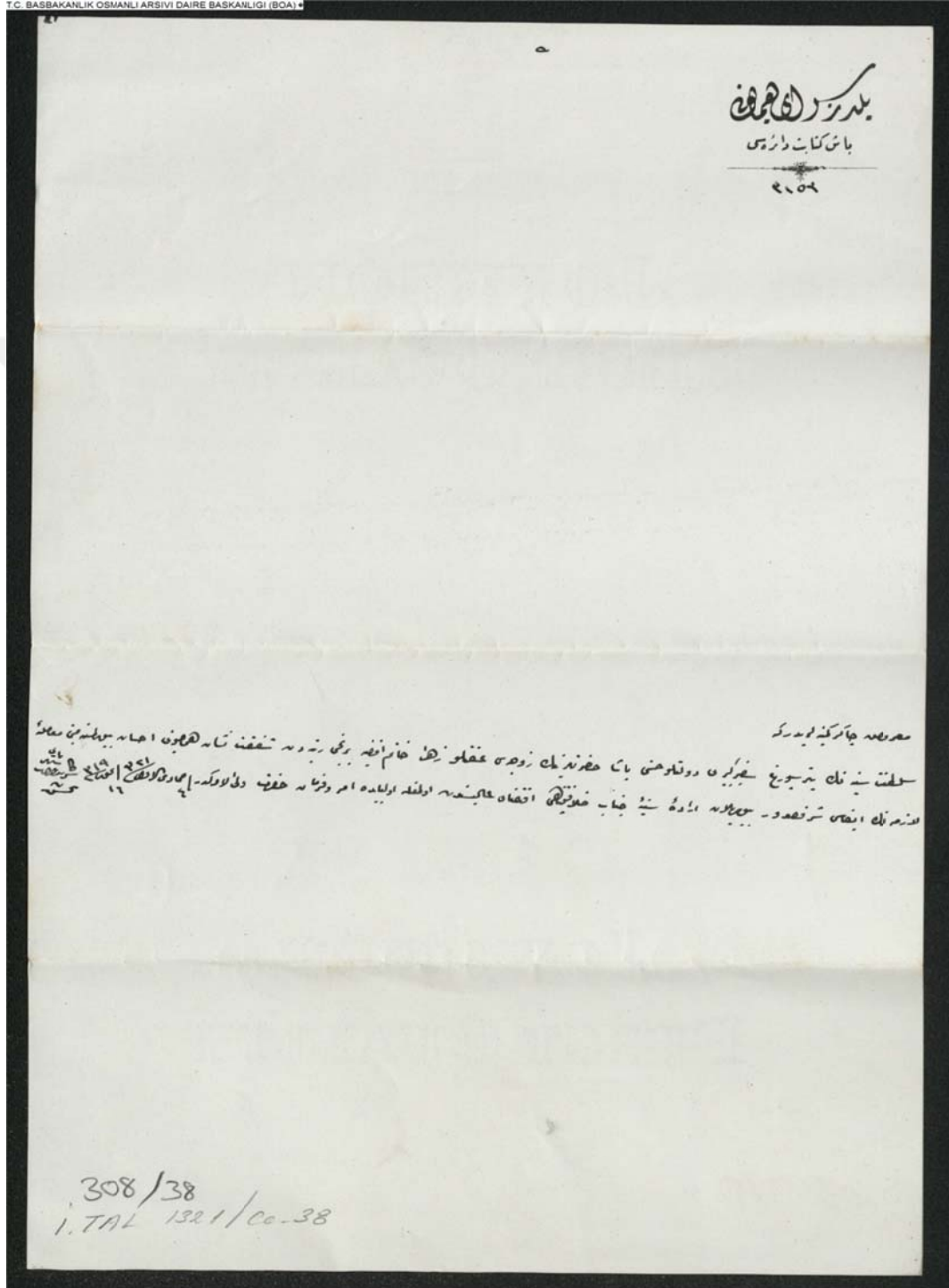
İ.HR.00311

Ek: 7. Hüsni Paşa'nın Eşi Zehra Hanım'a 1903 Senesinde Birinci Rütbeden Şefkat Nişanı Verilmesine Dair Vesika.

BOA., İRADE TALTİFAT, (İ. TAL.), NO: 38/308.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Muhammet KÖÇEN**
Uyruğu : **TÜRKİYE CUMHURİYETİ**
Doğum Tarihi ve Yeri : **16.08.1993 Yıldızeli**
e-posta : **kocenmuhammet@hotmail.com**

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2015
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL () EILTS ()